

Politechnika Wroclawska

Wydział Architektury

Ochrona i gospodarowanie krajobrazem
Wroclawskiego Obszaru Funkcjonalnego
w świetle Europejskiej Konwencji Krajobrazowej

autor

mgr inż. arch. kraj. Łukasz Dworniczak

promotor

dr hab. inż. arch. Alina Drapella-Hermansdorfer prof. PWr

Wrocław 2013

Tytuł rozprawy doktorskiej:

„Ochrona i gospodarowanie krajobrazem Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego w świetle Europejskiej Konwencji Krajobrazowej”

Autor:

mgr inż. arch. kraj. Łukasz Dworniczak

Promotor:

dr hab. inż. arch. Alina Drapella-Hermansdorfer, prof. PWr

Recenzja:

dr hab. inż. arch. Robert Masztalski, prof. PWr

dr hab. Barbara Szulczewska, prof. SGGW

Projekt składu:

Sebastian Kończak, Łukasz Dworniczak

Skład i łamanie:

Sebastian Kończak

Politechnika Wrocławska

Wydział Architektury

Zakład Kształtowania Środowiska

Wrocław 2013

Ochrona i gospodarowanie krajobrazem Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego w świetle Europejskiej Konwencji Krajobrazowej

Streszczenie

Praca doktorska podejmuje zagadnienia teoretyczne i praktyczne związane z wdrażaniem postanowień Europejskiej Konwencji Krajobrazowej w skali regionalnej. Terenem badań jest Wrocławski Obszar Funkcjonalny (WrOF), który obejmuje 24 gminy. Większość uwagi skoncentrowano na strefie podmiejskiej, gdzie krajobraz podlega największej presji antropogenicznej. W tym kontekście uwzględniono założenia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, która definiuje ramy zakładania obszarów funkcjonalnych.

Przeprowadzone prace badawcze potwierdziły tezę, iż: **skuteczne gospodarowanie krajobrazem wymaga zmiany optyki z jednostek administracyjnych na jednostki krajobrazowe**, co daje możliwość efektywnego zarządzania w nawiązaniu do specyficznych warunków miejsca. Podział na jednostki pomaga lepiej je opisać, ocenić i sformułować szczegółowe cele i zadania.

W części teoretycznej rozprawy omówiono doświadczenia krajów europejskich w realizacji strategii ochrony i gospodarowania krajobrazami w skali regionów. Analizując poszczególne polityki krajobrazowe, szczególną uwagę poświęcono identyfikacji charakteru krajobrazu, która jest podstawą wszelkich działań. W ramach badań wdrożeniowych podjęto próbę wykonania mapy krajobrazów WrOF oraz koncepcji Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia. Obie propozycje mają na celu zintegrowanie ochrony krajobrazu przyrodniczego i kulturowego ze zrównoważonym rozwojem obszaru funkcjonalnego.

Słowa kluczowe: gospodarowanie krajobrazem, charakter krajobrazu, Zielony Pierścień wokół Wrocławia, Wrocławski Obszar Funkcjonalny

Protection and Landscape Management of Wrocław Functional Area in Context of European Landscape Convention

Abstract

The doctoral thesis is concerned with theoretical and practical questions connected to the implementation of the decisions of the European Landscape Convention on a local scale. The research area is Wrocław Functional Area, which consists of 24 municipalities. Most of the attention is directed towards suburban areas, where the landscape is subjected to the largest anthropogenic pressure. What was taken into account here, was the assumptions of 2030 Conception of Country Landscape Planning, which defines the frames for establishing functional areas. The conducted research confirmed the thesis: **effective land development requires a change of a point of view from the one concerned with administrative units to the one directed towards landscape units**, which enables effective management with regard to specific conditions of an area. The division into units helps with the description, evaluation and formulation of detailed objectives and tasks. The theoretical part of the dissertation discusses the experiences of European countries with regard to the implementation of the strategy concerning the conservation and development of landscape on a local scale. During the analysis of particular landscape policies, special attention was paid to the identification of landscape Character, which is the basis for any further operations. Within the framework of the implementation studies, there was an attempt to create a map of the landscape of Wrocław Functional Area, as well as the concept of the green belt of Wrocław. Both suggestions aim at integrating the conservation of natural and cultural landscape with the balanced development of a functional area.

Keywords: landscape management, landscape Character, green belt of Wrocław, Wrocław Functional Area

Spis treści

I. Wstęp.....	7
1.1. Przyczyny podjęcia tematu.....	8
1.2. Przedmiot badań i stosowane pojęcia.....	11
1.3. Delimitacja obszaru badań.....	13
1.4. Instrumentarium.....	15
1.4.1. Plany zagospodarowania przestrzennego.....	16
1.4.2. Przepisy prawa.....	19
1.4.3. Strategie i programy inwestycyjne.....	20
1.5. Stan badań.....	21
1.6. Założenia rozprawy doktorskiej i metodyka badań.....	26
2. Krok I: Identyfikacja zasobów – kartowanie krajobrazowe.....	29
2.1. Pojęcia podstawowe	30
2.2. Badania w skali kontynentalnej – identyfikacja charakteru krajobrazów Europy.....	34
2.3. Badania w skali krajowej – doświadczenia brytyjskie.....	38
2.4. Atlasy krajobrazowe.....	40
2.5. Polski dorobek w identyfikacji krajobrazów	44
2.5.1. Badania podstawowe w zakresie geografii i ekologii krajobrazu	45
2.5.2. Badania podstawowe w zakresie identyfikacji krajobrazu kulturowego	47
2.5.3. Badania wdrożeniowe dla potrzeb planistycznych.....	50
2.6. Przesłanki do delimitacji i identyfikacji krajobrazów WrOF.....	54
3. Krok 2: Formułowanie wizji i celów – planowanie krajobrazowe.....	57
3.1. Planowanie krajobrazu w Niemczech.....	60
3.2. Parki agrarne wokół Mediolanu.....	67
3.3. Przesłanki do wykreowania Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia.....	69
4. Krok 3: Angażowanie społeczności lokalnej – informacja i działania motywacyjne.....	71
4.1. Zarządzanie informacją na lokalnym poziomie identyfikacji charakteru krajobrazu.....	73
4.2. Waloryzacja i formułowanie celu jakości krajobrazu.....	77
4.3. Poradniki i instrukcje krajobrazowe.....	80
4.4. Mechanizmy motywacyjne i budowanie wizerunku regionu.....	83
4.5. Przesłanki do zarządzania krajobrazem WrOF.....	86

5. Założenia dla ochrony i gospodarowania krajobrazem WrOF: Krok 1.....	89
5.1. Delimitacja jednostek krajobrazowych WrOF.....	90
5.1.1. Podział 1: ukształtowanie terenu.....	92
5.1.2. Podział 2: użytkowanie terenu.....	99
5.2. Wstępny podział krajobrazów WrOF.....	104
5.3. Kulturowe zasoby krajobrazów WrOF.....	108
5.4. Charakterystyka krajobrazów WrOF - wnioski.....	114
6. Strategia gospodarowania krajobrazem w skali WrOF: Krok 2.....	123
6.1. Założenia i cele Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia.....	123
6.2. Studia rozwiązań modelowych.....	126
6.3. Koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia.....	129
7. Wnioski i zaproszenie do dialogu społecznego: Krok 3.....	135
7.1. Podsumowanie badań teoretycznych.....	136
7.2. Podsumowanie badań wdrożeniowych.....	139
8. Źródła i spisy.....	147
8.1. Bibliografia.....	147
8.2. Podstawy prawne opracowania oraz wybrane porozumienia i strategie.....	156
8.3. Spis ilustracji i tabel.....	158

Lista skrótów wykorzystanych w rozprawie doktorskiej

B+R – Prace badawczo-rozwojowe,
DŚ – Dolny Śląsk,
EKK – Europejska Konwencja Krajobrazowa,
KPZK 2030 – Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030,
OF – obszary funkcjonalne,
PPA – Polska Polityka Architektoniczna,
PZPW – Plan zagospodarowania przestrzennego województwa
PZPWD – Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego,
SRW – Strategia rozwoju województwa
SRWD – Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020,
SUiKZP – Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego
PWr – Politechnika Wroclawska,
WrOF – Wroclawski Obszar Funkcjonalny,
ZPW - Zielony Pierścień wokół Wrocławia.

Ryc. 1. Ostrów Tumski i Stare Miasto - ikony krajobrazu Wrocławia.
Fot. Grzegorz Kilian 2009

„Krajobraz jest kluczowym elementem dobrobytu całości społeczeństwa, ale i wybranych jednostek. Jego ochrona, a także gospodarka i planowanie niesie w sobie prawa i obowiązki dla każdego człowieka”

**Preambuła Europejskiej
Konwencji Krajobrazowej**

1. Wstęp

Krajobraz jest wyrazem tożsamości miejsca i jednocześnie odzwierciedla ducha naszych czasów. Naturalne geokomponenty od zawsze determinowały postępowanie ludzi, kształtujących własne środowisko życia. Lokalne uwarunkowania – klimat, hydrografia, roślinność czy tradycja kulturowa, mają swoje odzwierciedlenie we wszystkich dziedzinach naszej aktywności. Z drugiej strony wszyscy jako konsumenci, mamy coraz większy wpływ na te zasoby, czego nie jesteśmy w pełni świadomi.

Podjęcie niniejszego tematu wynika z kilku przesłanek. Przede wszystkim autor – architekt krajobrazu, jest przekonany, iż krajobraz postrzegany holistycznie może być motywem przewodnim dla działań w większości sfer naszego życia. Może symbolizować określone wartości, gdyż tylko od nas zależy, jakie nadamy mu znaczenie. Krajobraz, będący ponad podziałami administracyjnymi, wymaga również oderwania się od schematów myślowych i postrzegania go w sztucznych granicach. Mowa tu o poszukiwaniu nowych form narracji o naszej kulturze i przyszłości. Norman Davis opisując genezę Wrocławia, trafnie oddaje charakter regionu: „Gród był dzieckiem Rzeki i Równiny. Przyszedł na świat w miejscu, gdzie ludzie płynący w górę i w dół rzeki spotykali innych, którzy przemierzali równinę” (Davies, Moorhouse 2002, s. 59). W granicach planowanego Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego wyraźnie odznaczają się ikony najbardziej istotne dla Śląska: życiodajna rzeka Odra, mistyczna Góra Ślęza oraz Wzgórze Trzebnickie – kraina Św. Jadwigi, patronki regionu. Badanie, a może raczej rozczytywanie posiadanych zasobów jest podstawą budowania harmonijnego krajobrazu w nawiązaniu do kulturowych korzeni.

Celem przedstawionych rozważań jest poznanie i twórcza interpretacja tradycji miejsca. Współczesny stan wiedzy i narzędzia, stwarzają nowe możliwości analizy krajobrazu i wdrażania wyników badań.

1.1. Przyczyny podjęcia tematu

Sformułowanie tematu rozprawy doktorskiej poprzedzały badania procesu suburbanizacji w strefie podmiejskiej Wrocławia. Podejmowane próby zdiagnozowania problemu wskazywały jego ścisły związek z zagadnieniami krajobrazowymi. Przekształcenia strefy podmiejskiej nasilają się od początku lat 90. dwudziestego wieku, zaś efektem „sprawling-u” jest nie tylko chaos przestrzenny, lecz utrudnienia komunikacyjne, oraz brak dostępu do podstawowych usług czy oświaty czyli cena, jaką świadomie ponoszą mieszkańcy miasta migrujący na „wieś” w poszukiwaniu pięknego i zdrowego otoczenia. W bieżącym rachunku ignorowane są przyszłe problemy krajobrazowe, społeczne ani ekonomiczne.

Jak ostrzegają autorzy Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania kraju: „niekontrolowana suburbanizacja może doprowadzić do degradacji środowiska przyrodniczego, utraty atrakcyjności miejsc rekreacyjnych oraz inwestycyjnych, czego skutkiem będzie pogorszenie wizerunku i atrakcyjności inwestycyjnej tych obszarów” (KPZK 2030, s. 75).

Ci sami autorzy wskazują jednocześnie, że wciąż jeszcze: „Przestrzeń Polski ma wyższe walory przyrodnicze i większą różnorodność biologiczną, niż przestrzeń większości krajów Europy. Nakładający się wpływ długotrwałego rozwoju osadnictwa, eksploatacji zasobów naturalnych i utrzymywania się ekstensywnego rolnictwa tradycyjnego powoduje, że w polskiej przestrzeni sąsiadują ze sobą obszary o charakterze prawie pierwotnym, krajobrazy naturalne, kulturowe i lokalnie występująca przestrzeń zdegradowana. Wysoki poziom walorów przyrodniczych cechuje także wewnątrzmijskie enklawy przyrodnicze i bezpośrednie otoczenie wielu miast, w tym obszary funkcjonalne ośrodków wojewódzkich i regionalnych” (KPZK 2030, s. 30).

Ten stan rzeczy jest efektem słabości systemu planowania przestrzeni, gdyż nie potrafimy wyciągnąć wniosków z doświadczeń krajów, które przeszły tę drogę wcześniej a obecnie borykają się z problemami porządkowania obszarów podmiejskich. Ład przestrzenny i zrównoważony rozwój, nie są skutecznie wdrażane, a czasem definiowane względnie – w zależności od bieżących potrzeb. Marginalizowanie roli narzędzi gospodarowania krajobrazem prowadzi do degradacji istniejących zasobów i w rezultacie do zacierania różnorodności krajobrazowej: „Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna, idące za tym zewnętrzne i wewnętrzne przeobrażenia kraju, zmiany ustrojowe – głód demokracji, często rozumiany i realizowany jako nieograniczona swoboda działań, „wolny” rynek gospodarczy i pragnienie dogonienia straconych dziesięcioleci – stwarzają poważne zagrożenie dla krajobrazu” (Myczkowski 2012, s. 26).

Po części wynika to z fragmentarycznego postrzegania i zarządzania przestrzenią. Mimo znajomości walorów rodzimego krajobrazu przez ponad dwadzieścia lat transformacji nie potrafiliśmy wypracować spójnego systemu gospodarowania tymi zasobami, które określają piękno i charakter ziemi ojczystej.

Polska przyjęła Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK) 27 września 2004 r. - kilka miesięcy po wejściu do Unii Europejskiej¹. Oba te wydarzenia niosły nadzieję na ogólną poprawę jakości życia w tym stanie naszego krajobrazu. Po prawie dziesięciu latach nie ma potrzeby udowadniania, iż założenia EKK nie zostały wdrożone. Autorzy Polskiej Polityki Architektonicznej, którzy określają stan polskiej przestrzeni jako krytyczny, sprzeczny z zasadami zrównoważonego rozwoju i pogarszający warunki życia ludności stwierdzają wyraźnie: „Konieczna jest całościowa i spójna koncepcja kształtowania krajobrazu Polski jako elementu spójnej przestrzeni europejskiej. Koncepcja ta winna stanowić punkt wyjścia dla radykalnej przebudowy systemu zarządzania przestrzenią złożonego z całego szeregu ustaw (...). Sprawy krajobrazu, przestrzeni publicznej i architektury, a w tym dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego muszą być rozpatrywane i rozwiązywane łącznie” (PPA 2009, s. 6).

Konieczność ta wynika z wymienionych procesów degradacji oraz zobowiązań kraju wobec Komisji Europejskiej. Podstawą ideową EKK jest założenie, iż różnorodność form krajobrazu jest elementem wspólnego europejskiego dziedzictwa, stąd też jej głównym celem stała się organizacja współpracy europejskiej w zakresie:

- a) „prawnego uznania krajobrazów jako istotnego komponentu otoczenia ludzi, jako wyrażenia dzielonej przez nie różnorodności kulturowej i przyrodniczej oraz podstawy ich tożsamości;
- b) ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu ukierunkowanej na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazu (...);
- c) ustanowienia procedur udziału ogółu społeczeństwa, organów lokalnych i regionalnych oraz innych stron zainteresowanych zdefiniowaniem i wdrożeniem polityki w zakresie krajobrazu (...);
- d) zintegrowania krajobrazu z własną polityką w zakresie planowania regionalnego i urbanistycznego i własną polityką kulturalną, środowiskową, rolną, społeczną i gospodarczą, jak również z wszelką inną polityką, która bezpośrednio lub pośrednio oddziałuje na krajobraz”².

EKK daje sygnatariuszom wolną rękę w sposobie wdrażania jej postulatów. Kompetencje powinny być przypisane na różnych poziomach administracyjnych, zgodnie z zasadą subsydiarności, która wymaga, aby działania były podejmowane, na jak najniższym poziomie. Natomiast organy administracji na szczeblu krajowym i wojewódzkim, powinny się zająć doradztwem i koordynacją (jak tworzenie specjalistycznych baz danych, krajowa i regionalna polityka, instrumenty planowania, itp.) (Zalecenie CM/Rec 2008, s. 12).

EKK daje sygnatariuszom wolną rękę w sposobie wdrażania jej postulatów. Kompetencje powinny być przypisane na różnych poziomach administracyjnych, zgodnie z zasadą subsydiarności, która wymaga, aby działania były podejmowane tak blisko mieszkańców,

1. Inicjatywa stworzenia prawnych podstaw ochrony krajobrazu w skali Europy zrodziła się po Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. Dwa lata później Europejski Kongres Samorządów Lokalnych i Regionalnych działający przy Radzie Europy, uznał, że różnorodność form krajobrazu jest elementem wspólnego dziedzictwa (Wolski 2009 s.4). EKK przyjęta we Florencji 20 października 2000 r. została ratyfikowana przez Polskę 24 czerwca 2004 r. (Dz.U. 2006 nr 14 poz. 98). Jest kluczowym dokumentem regulującym zagadnienia ochrony, gospodarowania i planowania krajobrazu.

2. Art. 5 EKK: Środki ogólne.

jak to możliwe. Natomiast wyższe organy administracyjne powinny się zająć doradztwem i koordynacją (jak tworzenie specjalistycznych baz danych, krajowa i regionalna polityka, instrumenty planowania, itp.). (Zalecenie CM/Rec 2008, s. 12).

W hierarchii aktów prawnych Konstytucja RP umieszcza za ustawą zasadniczą ratyfikowane umowy międzynarodowe, rozporządzenia, dyrektywy i decyzje Unii Europejskiej, dalej zaś ustawy i rozporządzenia oraz akty prawa miejscowego. W tym ujęciu EKK powinna mieć bezpośrednie przełożenie na niższe rangą akty prawne, w konsekwencji zaś – na badania, system planowania i zarządzania krajobrazem. Tym ostatnim problemom została poświęcona niniejsza praca. Skupia się ona na krajobrazach najbardziej zagrożonych, jakie współcześnie występują w strefach podmiejskich dużych miast.

Zawężając zakres analiz do Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego (WrOF), autor usiłował znaleźć odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu wdrożenie zaleceń EKK może się przyczynić do zintegrowanego gospodarowania krajobrazem w skali ponadgminnej, obejmującej cały potencjalny „zielony pierścień” Wrocławia. Ze względu na zróżnicowanie przestrzenne (ryc. 1, 2), obszar ten wydaje się ciekawym poligonem badawczym, zważywszy że Dolny Śląsk sąsiaduje z krajami, które wiodą prym w działaniach na rzecz krajobrazu. Strategie wdrażanie w Niemczech i Czechach przyniosły już wymierne efekty. Doświadczenia te, jak również przykłady dobrych praktyk z innych krajów europejskich, są płaszczyzną do rozważań nad możliwościami nowego spojrzenia na zrównoważony rozwój krajobrazu w sąsiedztwie innych miast polskich.

Ryc. 2. Masyw góry Ślęzy - ikona Śląska, widok ze Wzgórz Trzebnickich
Fot. Łukasz Dworniczak

1.2. Przedmiot badań i stosowane pojęcia

Przedmiotem badań jest krajobraz Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego, analizowany pod kątem wdrożenia postanowień Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Zgodnie z tym dokumentem przyjęto, że:

„Krajobraz - znaczy obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”.

Powyższa definicja otwierająca konwencję, podkreśla wzajemną korelację zasobów naturalnych i kulturowych (w odróżnieniu od wielu, zwłaszcza starszych definicji spotykanych w literaturze przedmiotu). Jednocześnie wskazuje kierunki badań, polegające na możliwie pełnym rozpoznaniu procesów współtworzących „fizjonomię powierzchni ziemi”³. Zwraca uwagę na obszarowy charakter krajobrazu oraz jego wszechobecność w postaciach zarówno unikalnych, jak i pospolitych, chronionych i dysharmonijnych, miejskich i wiejskich, lądowych i morskich.

W Art. 1 przedstawiono również definicje innych pojęć, w tym gospodarowania krajobrazem, które Konwencja określa jako: „działanie, z perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju, w celu zapewnienia regularnego podtrzymania krajobrazu tak, aby kierować i harmonizować jego zmiany wynikające z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych”. W takim kontekście użyte w oryginalnej wersji językowej słowo: *management* należałoby przetłumaczyć raczej jako bieżące utrzymanie, gdyż gospodarowanie obejmuje wszystkie wymienione w Konwencji formy zarządzania krajobrazem: ochronę (*protection*), bieżące utrzymanie (*management*) oraz planowanie (*planning*). Można się domyślać, że za takim rozwarstwieniem przemawiały istniejące narzędzia zarządzania krajobrazem, które z jednej strony wywodzą się z tradycji ochrony przyrody oraz ochrony zabytków, z drugiej zaś – gospodarki przestrzennej. Z uwagi na wspomniane narzędzia oraz chęć zachowania zgodności z oficjalnym brzmieniem EKK, w rozprawie przyjęto podział na „ochronę i gospodarowanie” krajobrazem.

W istocie jednak praca traktuje o trzech formach gospodarowania:

- ochronie,
- utrzymaniu, rozumianym jako organiczny rozwój oraz
- planowaniu, rozumianym jako odtworzenie lub transformację w kierunku stworzenia nowych wartości.

W podobnym duchu wypowiadają się autorzy KPZK 2030 stwierdzając: „Gospodarowanie krajobrazami dotyczy zarówno podejmowanych działań ochronnych jak i planowania wykorzystania zidentyfikowanych walorów w procesie rozwoju, nadawania nowych funkcji obiektom, projektowania i realizacji nowych struktur” (KPZK 2030, s. 127). W oficjalnym tłumaczeniu EKK pojawia się również definicja „celu jakości krajobrazu”, który w niniejszej pracy będzie stosowany

3. Krajobraz to fizjonomia powierzchni ziemi będąca syntezą elementów przyrodniczych i działalności człowieka. (Bogdanowski, Łuczyńska-Bruzda, Nowak 1979).

zamiennie ze „standardami jakości krajobrazu”, jak sugeruje Tadeusz Chmielewski (2012, s. 106).

Ostatnim pojęciem wymagającym uściślenia jest „miejski obszar funkcjonalny”, zdefiniowany w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 jako: „układ osadniczy ciągły przestrzennie, złożony z odrębnych administracyjnie jednostek. Obejmuje zwarty obszar miejski oraz powiązaną z nim funkcjonalnie strefę zurbanizowaną. Administracyjnie obszary te mogą obejmować gminy miejskie, wiejskie, i miejsko-wiejskie” (KPZK 2030, s. 187)⁴.

W KPZK 2030 nie wyznaczono konkretnych granic obszarów metropolitalnych, jak przewiduje ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵, lecz zastąpiono je większą ilością miejskich obszarów funkcjonalnych⁶. Wynika to poniekąd z faktu, że poza Warszawą żadne z dużych miast polskich nie odpowiada kryteriom potencjału społeczno-gospodarczego, jakie stawiane są europejskim metropoliom. Biorąc pod uwagę warunki krajowe, w Koncepcji wskazano kilka ośrodków metropolitalnych, wśród nich Wrocław, które zostały zobligowane do utworzenia obszarów funkcjonalnych. Delimitację ich granic pozostawiono do decyzji samorządów terytorialnych (KPZK 2030, s. 168). W zaproponowanej klasyfikacji wyróżniono również inne typy obszarów specjalnych (tab. 1). W tym ujęciu część miejskich obszarów funkcjonalnych należy postrzegać jako etap pośredni, prowadzący do weryfikacji założeń przestrzennych przed utworzeniem stref metropolitalnych.

Zarys Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego pojawił się na finiszu w prac nad projektem Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego w 2010 roku. Jednym z elementów tego projektu była „Koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia (ZPW)” przygotowana przez autora niniejszej rozprawy. Opracowanie to dało początek prowadzonym badaniom, których głównym celem była analiza wykonalności zielonego pierścienia w strefie podmiejskiej Wrocławia⁷. Kierunek tych poszukiwań potwierdziły, późniejsze założenia KPZK 2030, gdzie wskazano potrzebę tworzenia „obligatoryjnych zielonych

4. Opis ten zbieżny jest z definicją strefy podmiejskiej, która wskazuje na przeobrażenia użytkowania ziemi i cech społeczno-demograficznych, które są efektem oddziaływania większego miasta (Gonda-Soroczyńska 2009, s. 152).

5. Por. Art. 2 pkt. 9 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

6. Sporządzanie planów obszarów funkcjonalnych – „wyodrębniających się ze względu na spełnianie szczególnych funkcji gospodarczych, społecznych, kulturalnych lub przyrodniczo-środowiskowych” – umożliwiła Ustawa o planowaniu przestrzennym z 12 lipca 1984 r (Dz.U. z 1989 nr 17 poz. 99). W świetle przepisów obowiązujących (wg stanu na czerwiec 2013 roku) w KPZK istnieje obowiązek wyznaczenia „obszarów problemowych o znaczeniu krajowym, w tym obszarów zagrożeń wymagających szczegółowych studiów i planów”. Można je również wskazać w skali gminy, w ramach studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

7. Pełna nazwa projektu badawczego brzmi „Ochrona i gospodarowanie krajobrazem w obszarach podmiejskich Wrocławia. Studium wykonalności Zielonego Pierścienia Wrocławia (ZPW)”. Był on finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki. Wstępne założenia ZPW i wnioski autor opublikował w artykułach: Koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia, (2012, Przegląd Urbanistyczny Tom VI, Wrocław, s. 104 – 105), Zielone pierścienie jako systemy ograniczające niekontrolowany rozrost miast. Koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia, (Drapella-Hermansdorfer A. [red.] 2012: Polska Polityka Krajobrazowa, Wrocław).

Tabela 1. Typy obszarów funkcjonalnych wg. KPZK 2030

Miejskie obszary funkcjonalne:	Ośrodki metropolitalne, Ośrodki regionalne, Ośrodki subregionalne, i lokalne;
Wiejskie obszary funkcjonalne:	Uczestniczące w procesach rozwojowych, Wymagające wsparcia procesów rozwojowych;
Obszary funkcjonalne szczególnego zjawiska w skali makroregionalnej:	Strefa przybrzeżna, Polska wyłączna strefa ekonomiczna na morzu, Górskie, Żuławy, Ochrony gleb dla celów produkcji rolnej, Tereny zamknięte, Narażone na niebezpieczeństwo powodzi w skali dorzeczy;
Obszary kształtowania potencjału rozwojowego:	Cenne przyrodniczo, Ochrony krajobrazów kulturowych, Ochrony i kształtowania zasobów wodnych, Strategicznych złóż kopalin;
Obszary funkcjonalne wymagające rozwoju nowych funkcji przy użyciu instrumentów właściwych polityce regionalnej:	O najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych, Miasta i inne obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze, Obszary o najniższym dostępności transportowej oraz do dóbr i usług warunkujących rozwój.

Źródło: opracowanie własne na podstawie KPZK 2030, s. 187

systemów pierścieniowych miejskich obszarów funkcjonalnych” wokół ośrodków metropolitalnych i regionalnych (KPZK 2030, s. 58).

Nawiązując do tych założeń przyjęto, że:

- w tytule pracy zostanie użyta oficjalna nazwa Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego, ponieważ ze względów funkcjonalno-przestrzennych nie da się oddzielić miejskiego rdzenia od jego strefy bezpośrednich powiązań;
- ze względu na skalę opracowania właściwym obszarem badań będzie zewnętrzna strefa WrOF – poza obszarem rdzeniowym w administracyjnych granicach Wrocławia.

Zejsście na bardziej szczegółowy poziom badań - z uwzględnieniem złożonego krajobrazu miasta wymagałoby zaangażowania interdyscyplinarnego zespołu, znacznie przekraczając zakres przyjęty dla prac doktorskich.

1.3. Delimitacja obszaru badań

Źródła niekontrolowanej suburbanizacji i jej następstwa obejmują znacznie większy obszar a niżeli tylko gminy ościenne miasta centralnego, dlatego konieczne wydaje się rozpoznanie problemu w skali subregionalnej. Szersze ujęcie wynika również z możliwości wdrożenia wyników badań w ramach systemów zarządzania proponowanych w KPZK 2030 i diskutowanych obecnie na szczęblu. Granice WrOF

Ryc. 3. Granica Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego na tle podziału administracyjnego
Opracowanie własne na podstawie Belof i inni 2011, s. 38

zostały przyjęte w pracy zgodnie z propozycją pracowników Instytutu Rozwoju Terytorialnego we Wrocławiu, do niedawna funkcjonującego pod nazwą Wojewódzkiego Biura Urbanistycznego (ryc. 3). Wyznaczony obszar obejmuje 24 gminy wraz z Wrocławiem (Belof i inni 2011, s. 39-40)⁸.

Zgodnie z zasadami przyjętymi w raporcie pt. „Kryteria delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich” (2013), opublikowanym przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego jako uzupełnienie KPZK 2030 – teren ten należałoby ograniczyć do 14 gmin wokół Wrocławia⁹. Niemniej jednak delimitacja granic konkretnych obszarów funkcjonalnych pozostaje w gestii samorządów

8. Lista gmin wg. powiatów: Powiat Trzebnicki: Oborniki Śląskie*, Prusice*, Trzebnica*, Wisznia Mała, Zawonia; Powiat Wrocławski: Kąty Wrocławskie*, Sobótka*, Siechnice*, Czernica, Długołęka, Jordanów Śląski, Kobierzyce, Mietków; Powiat Oławski: Oława*, Jelcz-Laskowice, Domaniów; Powiat Średzki: Środa Śląska*, Kostomłoty, Miękinia; Powiat Wołowski: Brzeg Dolny*; Powiat Oleśnicki: Oleśnica*, Dobroszyce; Powiat strzeliński: Borów. * - gminy miejsko-wiejskie.

9. Do kryteriów delimitacji zaliczono: 1) wskaźniki funkcjonalne, jak: liczba wyjeżdżających do pracy najmniej do rdzenia MOF na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym powyżej 50 (2006), liczba zameldowań z rdzenia MOF na 1000 mieszkańców powyżej 3 (2009); 2) wskaźniki społeczno-gospodarcze, jak: udział pracujących w zawodach pozarolniczych jako stosunek do średniej wojewódzkiej powyżej 75% (2002), liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców jako stosunek do średniej wojewódzkiej powyżej 75% (2011), liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców jako stosunek do średniej wojewódzkiej powyżej 75% (2011); 3) wskaźniki morfologiczne, jak: gęstość zaludnienia (bez lasów i wód) w stosunku do średniej wojewódzkiej powyżej 50% (2011), liczba mieszkań oddanych do użytku na 1000 mieszkańców w latach 2002-2011 w stosunku do średniej wojewódzkiej powyżej 75% (Kryteria delimitacji... 2013, s. 7).

terytorialnych (KPZK 2030, s. 168).

Biorąc pod uwagę powyższe dyskusje, ramy czasowe niniejszej rozprawy zostały ograniczone do lat 2010 – 2013. W momencie zamykania pracy, tj. w czerwcu 2013 roku, granice WrOF opublikowano w Projekcie Zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego¹⁰. Został on zaakceptowany przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego i przekazany właściwym organom do uzgadniania. W dokumencie tym zrównano Wrocławski Obszar Funkcjonalny z Wrocławskim Obszarem Metropolitalnym.

Tabela 2. Wybrane dane statystyczne dot. obszaru opracowania

Dane Obszary	Powierzchnia [km²]	Liczba mieszkańców	Gęstość zaludnienia [liczba mieszk. / km²]
Wrocław	293	631 377	2155
Strefa podmiejska Wrocławia	3 499	363 178	104
Wrocławski Obszar Funkcjonalny	3 792	994 555	262
Województwo Dolnośląskie	19 947	2 915 238	146

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i IRT z roku 2012

Badany obszar zajmuje 19% powierzchni Dolnego Śląska i jest zamieszkiwany przez 31% ludności województwa (tab. 2). Granica WrOF przebiega w promieniu ok. 35 km od centrum Wrocławia i obejmuje wszystkie miasta satelitarne, co umożliwi wypracowanie nowych metod zarządzania wspólnymi zasobami, w tym także krajobrazem. Dokumenty planistyczne wykonywane na poziomie regionalnym (skala województwa) i lokalnym (skala gminy) uzupełniane będą o „poziom funkcjonalny” (skala obszaru funkcjonalnego). W świetle tych ustaleń przyjęto, że wstępne opracowania kartograficzne (np. identyfikacja charakteru krajobrazu) zostaną wykonane w skali 1:50 000, jako pośredniej między skalą Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa (PZPW) a Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (SUiKZP). Szczegółowe uzasadnienie zostało przedstawione w rozdziale 1.4.1.

1.4. Instrumentarium

Badania oraz wdrażanie polityki krajobrazowej powinny opierać się o dostępne instrumenty realizacji polityki przestrzennej. KPZK 2030 zalicza do nich:

- **planowanie przestrzenne**, którego ustalenia obowiązują na wszystkich poziomach, w tym do wyodrębnionych obszarów funkcjonalnych. Instrument ten uzupełniają systemy ocen oddziaływania na środowisko, obligatoryjne dla wszystkich dokumentów planistycznych oraz polityka informacyjna w zakresie danych przestrzennych i środowiskowych;
- **regulacje prawne** wszystkie akty prawa oprócz planów zagospodarowania przestrzennego, odnoszące się do zarządzania krajobrazem

10. Rysunek nr 2 - Sfera osadnicza - kierunki rozwoju osadnictwa

(np. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym lub Ustawa o ochronie przyrody) oraz strategii i programy. Stanowią one podstawę procedury planistycznej oraz innych działań krajobrazowych;

- **instytucje i rozwiązania organizacyjne** warunkujące sprawność i efektywność zrównoważonego systemu planowania przestrzennego, czyli samorząd województwa na poziomie regionalnym, biura planowania przestrzennego itp.;
- **działania o charakterze inwestycyjnym** określane w ramach strategii i programów, będące domeną różnych polityk publicznych” (KPZK. s.17).

Niniejsza rozprawa odnosi się do planowania przestrzennego w zakresie krajobrazu, mając jednocześnie na uwadze inne instrumenty wymienione powyżej oraz zalecane w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Opisane w Konwencji środki ogólne odnoszą się bezpośrednio do aktów prawnych i procedur planistycznych (Art. 5.). Natomiast środki specjalne wymienione w Artykule 6, takie jak: edukacja krajobrazowa oraz identyfikacja, ocena i formułowanie wniosków krajobrazowych, traktowane są jako narzędzia szczegółowe, które mogą być wdrożone w ramach obowiązującego prawa.

1.4.1. Plany zagospodarowania przestrzennego

W Polsce dokumenty planistyczne wykonywane są na poziomie: krajowym, regionalnym (skala województwa) i lokalnym (skala gminy). Prawdopodobnie ustanowienie obszarów funkcjonalnych, dla których sporządzenie planu zagospodarowania przestrzennego ma charakter obligatoryjny – pociągnie za sobą wprowadzenie pośredniej skali planistycznej, określanej jako „poziom funkcjonalny” (KPZK 2030, s. 17). Można domniemywać, że zakres opracowań będzie tu bardziej szczegółowy niż w skali planu województwa i bardziej zgeneralizowany niż na poziomie lokalnym, co ma istotne znaczenie dla metodyki przyjętej w niniejszej pracy.

W dotychczasowej praktyce zakres zagadnień krajobrazowych na wszystkich szczeblach planowania przestrzennego ogranicza się do niezbędnego minimum, co wynika m.in. z obowiązujących aktów prawnych. Diagnozując to potwierdza Mariusz Kistowski, stwierdzając, iż: „mimo pozorów stosunkowo częstego nawiązywania do problematyki ekologii krajobrazu, stosowanie koncepcji, metod i terminologii tej dziedziny wiedzy w dokumentach planistycznych należy uznać za zdecydowanie niewystarczające” (2009, s. 45).

Pierwszym dokumentem planistycznym, w którym podjęto problem wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej stała się Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 uchwalona w grudniu 2011 r. Krajobraz (przyrodniczy i kulturowy) został tu zaliczony do podstawowych elementów struktury przestrzennej kraju (KPZK 2030 s.16). Autorzy stwierdzają wyraźnie: „konsekwentna realizacja celów Konwencji dotyczących wzajemnych relacji człowiek – krajobraz w ramach przestrzennego zagospodarowania kraju i regionów, a także na szczeblu lokalnym wymaga, aby wdrożenie EKK obejmowało trzy poziomy działania: rozpoznanie zasobów, gospodarowanie nimi i edukację wspomagającą. Wszystkie muszą być ściśle powiązane z konstytucyjnym wymogiem dbałości o przestrzeganie zasad

zrównoważonego rozwoju” (KPZK 2030 s. 127). W kontekście WrOF istotne wydaje się zalecenie dotyczące tworzenia „obligatoryjnych zielonych systemów pierścieniowych miejskich obszarów funkcjonalnych” wokół ośrodków metropolitalnych i regionalnych (KPZK 2030, s. 58). Zwrócono również uwagę na konieczność:

- identyfikacji krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych i kulturowych, szczególnie o cechach symbolu, będących podstawą identyfikacji przestrzeni oraz promocji (w skali krajowej i regionalnej);
- upowszechnienia Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski;
- poszanowania narodowej i regionalnej tożsamości krajobrazu, postrzeganego jako element wspólnego europejskiego dziedzictwa kultury;
- unormowania zagadnień krajobrazowych w polskim prawie (ujednolicenie definicji, kompatybilność poziomów ochrony krajobrazów naturalnych i kulturowych);
- ochrony i promocji dorobku „przestrzeni wyjątkowej, o cechach symbolicznych, świadczących o tożsamości i rozpoznawalności miejsca” oraz współczesnej architektury i urbanistyki;
- wykonywania studiów krajobrazowych ocenach oddziaływania na środowisko;
- „monitoringu cennych krajobrazów kulturowych”.

W skali województwa do kluczowych dokumentów decydujących o kształtowaniu krajobrazu należy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa (PZPW). Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym do ośmiu kluczowych zagadnień na tym poziomie opracowań zalicza wyznaczenie systemu obszarów chronionych. Na nie składają się: „obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony uzdrowisk oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (Art. 39). Na tym jednak kończy się zainteresowanie krajobrazem, a także możliwością jego świadomego kształtowania. Sytuacji w tym zakresie nie zmienia datowany na 16 maja 2013 roku projekt z dawna oczekiwanego rozporządzenia w sprawie wymaganego zakresu projektu PZPW¹¹. Sankcjonując dotychczasową praktykę planistyczną nie wnosi on nowego spojrzenia na przedmiotowe zagadnienia.

Pewną podpowiedzią dla WrOF mogą być proponowane skale rysunków projektu planu:

- 1:250 000 dla PZPW (na mapie ogólnogeograficznej)
- 1:25 000 dla planu obszaru metropolitalnego (na mapie topograficznej).

Biorąc pod uwagę SUiKZP, które wykonuje się na mapach topograficznych w skali od 1:5 000 do 1:25 000 – tego typu szczegółowość dla obszaru metropolitalnego o powierzchni 3 792 km² może być trudna do osiągnięcia. Wskazuje ona jednak stopień dokładności, pożądaną również dla badań krajobrazowych. Jak wspomniano wcześniej (rozdz. 1.3) - ze względu na możliwy zakres niniejszego opracowania przyjęto dla WrOF skalę 1:50 000, czyli pośrednią a zarazem możliwą do wykorzystania na poziomie lokalnym, gdzie zapada najczęściej decyzji kształtujących otoczenie. To bowiem samorzady terytorialne „na

11. http://bip.mrr.gov.pl/Prawo/Projekty_rozporzadzen/Documents/DPM_R_zagospodarowanie_projekt_16052013.pdf (VI 2013).

podstawie nadanych im ustawowych uprawnień, posiadają autonomię w sprawach zagospodarowania przestrzennego” (Giedych 2004 s. 32).

W tym zakresie gminy dysponują dwoma rodzajami dokumentów:

- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (SUiKZP), które służy koordynacji ustaleń planów miejscowych¹² oraz

- Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego (MPZP) jako podstawowym aktem prawa miejscowego, gdzie określa się obowiązkowo: zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego; zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego; [...] granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie (Art. 15. ust. 2)¹³.

Do materiałów wspomagających należą opracowania ekofizjograficzne oraz prognozy i oceny oddziaływania na środowisko¹⁴. Pierwsze wykonywane są dla projektów PZPW oraz projektów MPZP i umożliwiają dość precyzyjną ocenę stanu zachowania przyrodniczych walorów

Tabela 3. Formy ochrony obszarowej na terenie WrOF oraz organy ustanawiające

Forma ochrony (liczba i powierzchnia obiektów występujących w WrOF)	Charakter obiektu	Organ ustanawiający – poziom				
		Gminy	Powiatu	Województwa	Kraju	Międzynarodowy
Formy ochrony przyrody						
Park narodowy (-)	n-k				•	
Rezerwat przyrody (brak danych)	n			•		
Park krajobrazowy (2, 167,6 km ²)	n-k			•		
Obszar chronionego krajobrazu (1, 35 km ²)	k-n			•		
Stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej (brak danych)	n			•		
Użytek ekologiczny (11, brak danych)	n			•		
Zespół przyrodniczo-krajobrazowy (2, 12 km ²)	n-k	•		•		
Pomnik przyrody (brak danych)	n-k	•		•		
Obszar Natura 2000 (brak danych)	n-k				•	•
Rezerwat biosfery (-)	n					•
Obiekt światowego Dziedzictwa Przyrodniczego UNESCO (-)	n					•
Formy ochrony zabytków						
Wpis do rejestru zabytków (brak danych)	k-n			•		
Pomnik historii (2, ok. 2,5 km ²)	k-n				•	
Park kulturowy (-)	k-n	•				
Strefa ochrony konserwatorskiej w MPZP (brak danych)	k-n	•				
Obiekt światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO (1, ok 12 ha)	k-n					•

Charakter obiektu: n – wyłącznie przyrodniczy, n-k - przyrodniczo-kulturowy, k – kulturowo-przyrodniczy

Źródło: opracowanie własne na podstawie Drapella-Hermansdorfer 2011, s. 8

12. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r., w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

13. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

14. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 września 2002 r. w sprawie opracowań ekofizjograficznych.

krajobrazu oraz możliwości ich kształtowania. Prognozy i oceny oddziaływania na środowisko są obligatoryjne dla większej liczby opracowań, zwłaszcza dotyczących przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko (Art. 59. pkt. 1)¹⁵.

Wszystkie te narzędzia służą realizacji polityki przestrzennej i znajdują swoje odzwierciedlenie w krajobrazie. Niemniej świadomość tej relacji dotyczy wyłącznie zagadnień ochrony, gdyż o planowaniu krajobrazu, jako kształtowaniu nowego wizerunku obszaru poddanego przebudowie – nie wspomina żadne z rozporządzeń czy ustaw dotyczących merytorycznej zawartości opracowań planistycznych.

1.4.2. Przepisy prawa

Poza wymienionymi wcześniej aktami, podstawy prawne w zakresie planowania przestrzennego i badań krajobrazu tworzą dwie ustawy szczegółowe. Pierwszą z nich jest ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, osadzona zarówno w krajowej, jak i międzynarodowej tradycji ochrony środowiska przyrodniczego¹⁶. Zawarta w niej definicja określa środowisko przyrodnicze jako „krajobraz wraz z tworami przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi z występującymi na nich roślinami, zwierzętami i grzybami” (Art.5 pkt. 20). Ustawa stanowi również że celem ochrony przyrody jest między innymi ochrona walorów krajobrazowych, na które składają się tworzą „wartości ekologiczne, estetyczne lub kulturowe obszaru oraz związane z nim rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka” (Art.5 pkt. 23).

Drugą ustawą wykorzystywaną w celach ochrony krajobrazu kulturowego jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Definiuje ona krajobraz kulturowy jako „przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze” (Art. 3, pkt. 13). Obie ustawy przewidują łącznie 14 form ochrony obszarowej o różnym zakresie ograniczeń w użytkowaniu. Zestaw ten uzupełniają formy międzynarodowe o znacznym reżimie ochronnym, takie jak rezerwat biosfery czy wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (tab. 3).

Zauważalna jest dysproporcja w ilości narzędzi ochrony na korzyść krajobrazu naturalnego, niemniej przy dobrej woli samorządów oraz mieszkańców istnieje sporo możliwości kształtowania lokalnych polityki w tym zakresie. Brakuje natomiast wykładni dla gospodarowania i planowania krajobrazu, o które upomina się EKK. Nowoczesne zarządzanie krajobrazem wykracza bowiem poza dotychczasowy

15. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko.

16. Powojenną ustawę z dnia 29 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody otwierał Art. 1, w myśl którego ochronie podlegały również swoiste cechy krajobrazu. Do pierwszych aktów międzynarodowych w tym zakresie należy natomiast Konwencja Ramsarska dotycząca ochrony obszarów wodno-błotnych (1971 r.) i Konwencja Paryska w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (1972 r.).

system planowania przestrzennego¹⁷. Do połowy 2013 roku założenia EKK implementowano tylko w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Na szczeblu regionalnym i lokalnym zarządzanie krajobrazem sprowadza się do wykorzystywania dostępnych narzędzi i często opiera się o decyzje administracyjne (wydawanie decyzji o warunkach zabudowy, wytycznych konserwatorskich, egzekwowanie kar itd.). Tu pojawia się kolejny problem, gdyż – zdaniem ekspertów: „Podstawowe definicje krajobrazu, a także cele, sposoby i mechanizmy jego ochrony są wciąż zbyt ogólnie ujęte w polskim prawodawstwie, całkowicie nie są powiązane z przepisami odrębnymi i nie nadążają za bezwzględną potrzebą przeciwstawienia się gwałtownie narastającej antropogenizacji przestrzeni krajobrazowej” (Kotońska i inni 2012, s. 48). Mimo odniesień do zrównoważonego rozwoju w ustawie zasadniczej, nie udało się skorelować innych ustaw w sposób umożliwiający skuteczne „zrównoważone” zarządzanie przestrzenią.

1.4.3. Strategie i programy inwestycyjne

Pomimo słabości systemu można przytoczyć szereg przykładów świadomego kreowania krajobrazu. Część z nich zrealizowano przed okresem transformacji gospodarczo-społecznej z lat 90., w ramach środków własnych. Warto tu przytoczyć powojenny plan zalesiania okolic Warszawy, łączony z postacią Witolda Plapisa, który nawiązywał do angielskiej idei zielonych pasów ochronnych (*Green Belts*). W jego ramach do 1956 roku zalesiono 15 395,24 ha wokół stolicy tworząc Warszawski Zespół Leśny, zwany też Zielonym Pierścieniem. Obejmował on obecne tereny: Kampinoskiego Parku Narodowego, Chojnowskiego Parku Krajobrazowego, Mazowieckiego Parku Krajobrazowego i Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu (Borowy 1978).

Zakładany od 1968 roku Leśny Pas Ochronny dla GOP, miał być uzupełniony systemem obszarów rekreacji i wypoczynku, jednak okazał się bardziej przedsięwzięciem propagandowym niż realizacją konkretnego programu. Duże połacie lasów nie zostały nigdy połączone w spójny system przyrodniczy, a leśnictwa nie były zainteresowane ich udostępnieniem dla potrzeb rekreacji. Niemniej ośrodki wypoczynkowe budowane na własną rękę przez poszczególne zakłady pracy stworzyły po latach pewną infrastrukturę społeczną tego obszaru, stając się inspiracją dla kontynuowania tej idei w zmienionej rzeczywistości. W latach 2010-2012 Górnośląski Związek Metropolitalny (Metropolia Silesia) uczestniczył w realizacji projektu *Periurban Parks*, współfinansowanym przez Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego. Celem realizacji projektu było doinwestowanie i stworzenie nowych podstaw rozwoju dla podmiejskich obszarów o znaczeniu ekosystemowym, społecznym i kulturowym. W tym przypadku przedmiotem zainteresowania stał się zespół lasów i terenów rekreacyjnych o łącznej powierzchni ok. 80 km², położony pomiędzy Katowicami, Mysłowicami i Tychami¹⁸.

17. Podkreślono to również w Raporcie dotyczącym działalności Rady Europy w zakresie Konwencji Krajobrazowej (Raport ogólny dotyczący działalności Rady Europy w zakresie Konwencji Krajobrazowej 2011).

18. W programie uczestniczyło 14 partnerów z 11 krajów europejskich. Źródło: www.periurbanparks.eu.

Możliwość wykorzystania funduszy europejskich przyczyniła się do znacznej aktywizacji samorządów lokalnych. Wiele inicjatyw prokrajobrazowych zrodziło się w ostatniej dekadzie i weszło w fazę realizacji w pierścieniu euroregionów polskich, zwłaszcza w strefie nadbałtyckiej (projekt *Seagull*) oraz wzdłuż Odry i Nisy Łużyckiej. Do dość charakterystycznych przedsięwzięć należy projekt Pomorski Krajobraz Rzeczny (Euroregion Pomerania), który się łączy z długofalową wizją rozwoju pomorskiej stolicy - *Szczecin Floating Garden 2050*. Lista przedsięwzięć finansowanych w ramach projektów partnerskich świadczy o tym, że wymiana doświadczeń oraz dobre praktyki mają istotne znaczenie dla przezwyciężenia przysłowiowego oporu materii oraz obaw przed bardziej kreatywnym kształtowaniem środowiska życia. Europejska polityka spójności stwarza zatem podstawy mobilizujące do planowania krajobrazu w podmiejskich obszarach funkcjonalnych.

1.5. Stan badań

Słabość narzędzi i metod planistycznych nie jest równoznaczna z brakiem dorobku teoretycznego w omawianej dziedzinie. W Polsce można wyróżnić dwa główne nurty badań krajobrazu.

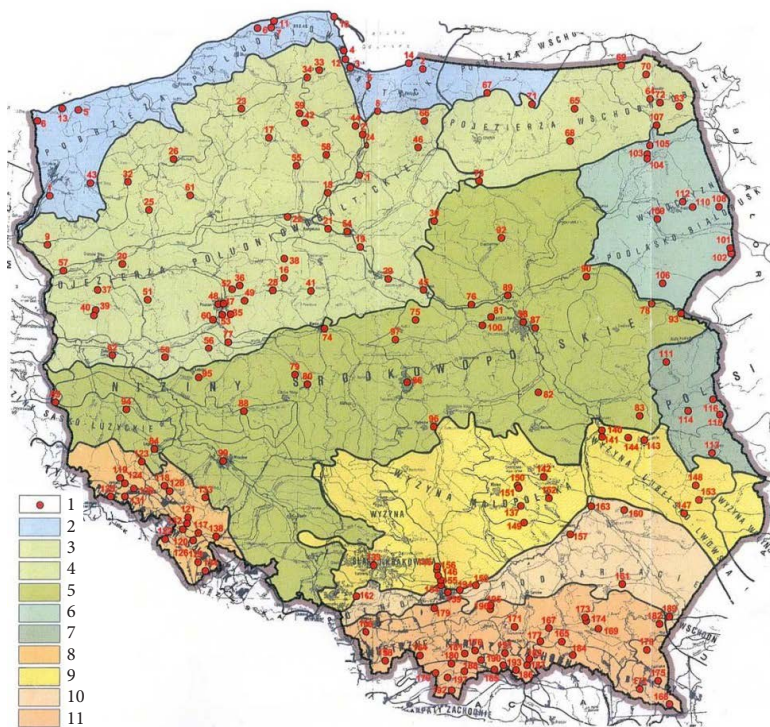
Jednym z pionierów badań krajobrazu naturalnego stał się Jerzy Kondracki, który podjął pierwsze próby regionalizacji geograficznej kraju (1966). Nieco później, w nawiązaniu do badań fizjografii urbanistycznej, powstała koncepcja Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych, w skrócie: ESOCh (Stala 1972, Różycka 1977). Propozycje te szły w parze z badaniami krajobrazu kulturowego prowadzonymi przez „krakowską szkołę architektury krajobrazu”, gdzie Janusz Bogdanowski rozwijał metodę waloryzacji jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK). W kolejnych latach była ona udoskonalana i stosowana w wielu ośrodkach w kraju, jako główne narzędzie analiz krajobrazowych (Bogdanowski 1976, 1994).

Równoległe badania geografów zmierzały w kierunku wydzielenia jednolitych geokompleksów/krajobrazów w skali całego kraju. W latach 1986-1990 na Uniwersytecie Wrocławskim zespół badawczy pod kierunkiem Jerzego Wyrzykowskiego opracował ocenę krajobrazu Polski na potrzeby turystyki (Szponar, Wyrzykowski 2009, s. 18). Typologię krajobrazu naturalnego, autorstwa Andrzeja Richlinga i Andrzeja Dąbrowskiego, opublikowano w Atlasie Rzeczypospolitej Polskiej w 1995 roku. W kolejnych latach na styku geografii rozwinęły się nowe specjalistyczne kierunki: ekologia krajobrazu (Richling, Solon 1996) oraz geografia turystyki i wypoczynku (Krzymowska-Kostrowicka 1997). Lata 90. obfitowały w badania interdyscyplinarne, w tym próby implementacji wiedzy teoretycznej, np. w postaci projektów ECONET-PL (Liro 1995, 1998) oraz wyznaczenia obszarów NATURA 2000.

Na szczególną uwagę zasługują próby implementacji założeń Europejskiej Konwencji Krajobrazowej w skali całego kraju. Szczególnie cenne są założenia i metodologia Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski, w której przedstawiono rozmieszczenie krajobrazów typowych oraz metodę identyfikacji „niezwykłych” (ryc. 4). Podstawowym kryterium wyboru tych drugich była ich skala występowania i jakość. Badania te kontynuowano w ramach przygotowań Koncepcji Zagospodarowania

Ryc. 4. Rozmieszczenie typowych krajobrazów do ujęcia w Czerwonej Księdze Krajobrazów Polski
 Źródło: Janota-Baranowska i inni 2007, s. 44

1. obszar / obiekt
2. krajobraz pobrzeży Bałtyku
3. krajobraz pojezierzy Południowobałtyckich
4. krajobraz pojezierzy Wschodniobałtyckich
5. krajobraz Nizin Środkowopolskich
6. krajobraz Wysoczyzn Poślako-Białoruskich
7. krajobraz Polesia
8. krajobraz Sudetów / Przedgórze sudeckiego
9. krajobraz Wyżyn Polskich
10. krajobraz Podkarpacia
11. krajobraz Karpat

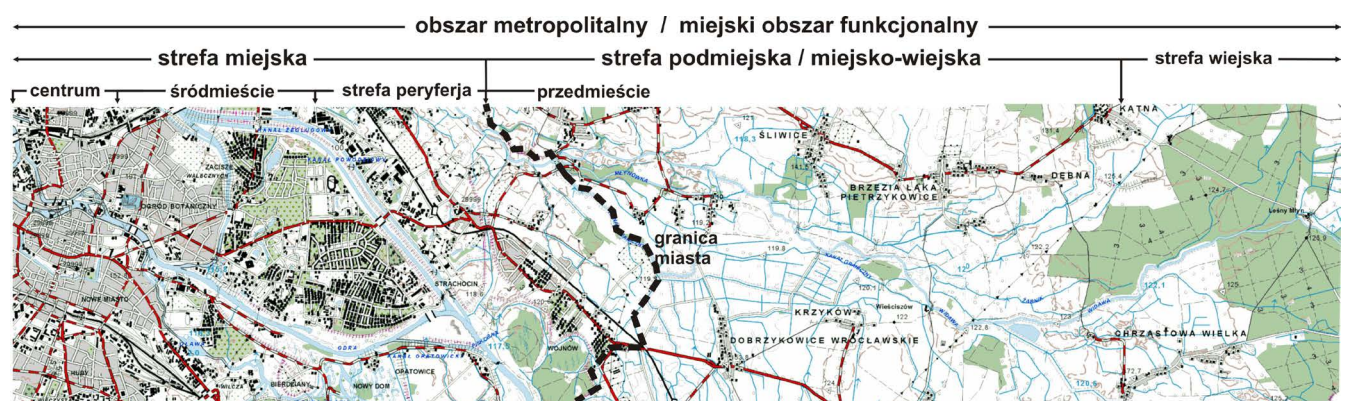

Przestrzennego Kraju 2030, twórczo rozwijając cele i założenia EKK (Myczkowski, Marcinek, Siwek 2009).

W latach 2000. dyskusje na temat krajobrazu kulturowego znacznie się ożywiły. Należy tu podkreślić wagę badań z zakresu nauk: rolniczych (Bański 2009, 2010), prawnych aspektów ochrony krajobrazu (Gruszecki 2011, Giedych, Szumański 2008, Źarska 2005), ochrony krajobrazu kulturowego (Raszeja 2013, Myga-Piątek 2012.). W tym czasie Zbigniew Myczkowski podejmuje problem kluczowych pojęć jak: kultura, tradycja i kanon miejsca, które zdaniem autora składają się na tożsamość miejsca. Krajobraz jest wyrazem tej tożsamości, zarówno w skali lokalnej, regionalnej, jak i krajowej (Myczkowski 2012 s. 26). W prezentowanej pracy pomocne były również opracowania przekrojowe dotyczące teorii i metodologii badań krajobrazowych (Wolski 2002, Bajerowski i inni 2007, Chmielewski 2012) oraz praktyki architektury krajobrazu (Böhm 2006, Kozłowski (red.) 2006, Jędraszko 1998).

Drugi niejako aplikacyjny nurt prac studialnych autora wiązał się z debatą nad utworzeniem obszarów metropolitalnych wokół większych polskich miast, którą podjęto w pierwszej dekadzie XXI wieku. Przedstawiono kilka koncepcji zielonych pierścieni: wokół Warszawy (Kozłowski 2006 oraz Szulczewska, Cieszevska 2006) oraz wokół aglomeracji lubelskiej (Polska 2006). Pokłosem ostatnich lat jest również wiele badań gospodarczo-planistycznych, które mogą mieć zastosowanie w ramach Obszarów Funkcjonalnych (Kistowski 2007a, 2007b, Markowski 2006, Lendzion 2004). Bogaty dorobek teoretyczny nie ma jednak adekwatnego przełożenia na rzeczywistość. Diagnozę tę potwierdzają autorzy Polskiej Polityki Architektonicznej. „Niski jest poziom świadomości i potrzeb związanych z wartościami przestrzennymi w społeczeństwie, w tym wśród elit politycznych i środowisk opiniotwórczych. Wpływa to negatywnie na jakość legislacji oraz decyzje podejmowane przez uczestników procesów inwestycyjnych” (2011 s. 29).

W opracowaniach naukowych pojawiają się rozmaite typologie stref składających się na większe jednostki, jakimi są obszary funkcjonalne (lub metropolitalne). Najczęściej wyróżniane są trzy strefy: miejska, podmiejska (pery-miejska) i wiejska (ryc. 5). Obszar miasta można stosunkowo łatwo wyodrębnić za pomocą podziałów administracyjnych lub gęstości zaludnienia. Obecnie trwają dyskusje nad delimitacją kolejnych stref. Powszechny jest też pogląd, że miasto i jego suburbia, to jeden organizm, co wyklucza istnienie granicy pomiędzy nimi. Ludwik Straszewicz uważa, iż strefa podmiejska zaczyna się tam, gdzie kończy się zwarta zabudowa miasta (Bański 2008a). Istnieje wiele definicji i synonimów tego obszaru jak: strefa zurbanizowana, strefa miejsko-wiejska, zaplecze miasta, obszary okółmiejskie, peryferia miejskie, strefa ciężenia miasta, obszar zainwestowania miejskiego. W większości prób definiowania strefy podmiejskiej wskazuje się na ekspansję miasta i wynikające z tego przeobrażenia struktury przestrzennej oraz społecznej dotychczasowych obszarów wiejskich (Bański 2008). Ten sam autor cytuje Robina J. Pryora, który uważa iż: **strefę podmiejską** (*urban-rural fringe*) „charakteryzują przeobrażenia użytkowania ziemi i cech społeczno-demograficznych, na skutek procesów urbanizacji”. W literaturze amerykańskiej pro-

cesy rozrastania się struktur miejskich wyraża pojęcie *urban sprawl*. W zależności od specjalizacji, poszczególni badacze wydzielają ją na podstawie struktury zabudowy, formy użytkowania terenu lub gęstości zaludnienia jednostek terytorialnych.

Jerzy Bański uważa, iż suburbia są swego rodzaju „strefą przejścia” między mocno zurbanizowanym miejskim centrum, a obszarami wiejskimi bądź naturalnymi. Odznacza się rozwojem pozarolniczych form zagospodarowania (usługi, handel) i napływem nowych mieszkańców (tab. 4).

Angielskie nazwy strefy podmiejskiej w odróżnieniu do polskiej, podkreślają zjawisko (proces) urbanizacji obszarów podmiejskich. W tym ujęciu „strefa podmiejska” nie będzie występowała w aglomeracjach gdzie wdrożono restrykcyjną politykę ochrony przedmieść – np. *green belts* w Anglii. W Polsce gdzie zjawisko niekontrolowanej suburbanizacji jest powszechne, należy zatem postrzegać ten obszar szerzej, włączając również tereny potencjalnie zagrożone procesami degradacji.

W skali Wrocławia problem gospodarowania krajobrazem strefy podmiejskiej podniesiono już 1995 roku, kiedy na konferencji Drużgie konfrontacje w krajobrazie zaproponowano realizację pierścienia Parków Krajobrazowych wokół Wrocławia. W 2000 roku wykonano

Ryc. 5. Strefa miejska, podmiejska (miejsko-wiejska) i wiejska WrOF

Źródło: opracowanie własne na podstawie VMapy poziomu II

Tabela 4. Cechy poszczególnych stref miejskiego obszaru funkcjonalnego wg. Bańskiego

Cechy diagnostyczne	Miasta	Obszary podmiejskie	Obszary wiejskie
Gęstość zaludnienia	+++	++	+
Gęstość zabudowy mieszkaniowej	+++	++	+
Miejski charakter zabudowy	+++	+	o
Przewaga budownictwa jednorodzinnego	++	+++	+++
Intensywność jednorodzinnego budownictwa mieszkaniowego	+	+++	+
Zróżnicowanie struktury użytkowania ziemi	++	+++	+
Konflikty w gospodarowaniu gruntami	++	+++	+
Otwarta przestrzeń	+	++	+++
Miejski styl życia	+++	++	+
Zróżnicowana struktura społeczno-zawodowa	++	++	+
Specyficzny styl życia rodzinnego i sąsiedzkiego	+++	++	+++
Przenikanie się treści i form życia miejskiego i wiejskiego	o	+	+++
Wielofunkcyjność	+++	++	+
Intensywne migracje wahadłowe	o	+++	+
Gęsta sieć komunikacyjna	+++	++	+
Specyficzny system transportowy	+++	++	+
Przenikanie się krajobrazu miejskiego i wiejskiego	+	+++	o
Dynamiczne zmiany funkcjonalne	+	+++	+
Brak stabilności fizjonomicznej	++	++	+

Natężenie lub istotność zjawiska: +++ - duże,

++ - przeciętne, + - mało, o – brak

Źródło: opracowanie na podstawie Bański 2009, s. 224

pierwsze studia rozpoznania możliwości kreowania Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia (ZPW) w Zakładzie Kształtowania Środowiska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. W kolejnych latach kontynuowano badania, podejmując próby wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju dla wybranych elementów ZPW jak Park Doliny Odry czy Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy (Drapella-Hermansdorfer, Masztalski, Wojtyszyn 1995)¹⁹.

Duży dorobek w tej dziedzinie prezentują naukowcy z większości wrocławskich uczelni. Pracownicy Politechniki Wrocławskiej opisywali m.in.: metodologię badania obszarów o funkcjach metropolitalnych (Mironowicz, Ossowicz 2005), studia i diagnozy dla WrOF (Ossowicz, Polański 2005, Belof i inni 2011), badania przeobrażeń struktury przestrzennej wybranych stref i miast (Masztalski 2005, Bagiński [red.] 2000).

Również na Uniwersytecie Przyrodniczym we Wrocławiu, realizowane są badania dla gmin WrOF. Dokumentowane są przemiany krajobrazowe terenów wiejskich (Borc 1999, Niedźwiecka-Filipiak 2009), fortyfikacje wokół Wrocławia (Potyrała 2007), zagadnienia chłonności krajobrazu (Krajewski 2012) oraz poszczególne zasoby krajobrazu przyrodniczego i kulturowego.

W Instytucie Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego rozwój szczegółowych badań krajobrazowych nastąpił po 2001 r. (Szponar, Wyrzykowski 2009 s. 17). Realizowano badania walorów krajobrazowych oparte na analizach ukształtowania i pokrycia terenu, w tym oceny walorów turystycznych i dróg samochodowych. W granicach WrOF szczegółowymi badaniami objęto Dolinę Odry (Świerkosz 2006). Walory przyrodniczo-krajobrazowe okolic Wrocławia, dokumentuje również wiele prac dyplomowych realizowanych na wrocławskich uczelniach, np.: Rolnicze uprawy krajobrazowe na trasie Wrocław-Kłodzko - ryc. 6 (Chomiak 2008), Projekt szlaku wyróżników krajobrazowych w strefie podmiejskiej Wrocławia (Jagodziński 2008).

Stan wiedzy uzupełniają szereg dokumentów opracowanych na poziomie regionalnym np.: Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2020, Program dla Odry 2006 Strategia modernizacji odrzańskiego systemu wodnego (Zaleski, Winter 2000) oraz opracowania organizacji pozarządowych: Atlas przyrody terenów zalewowych doliny Odry (WWF 2001), a także kolejne Raporty o stanie środowiska przyrodniczego województwa dolnośląskiego.

W 2009 roku, w Zakładzie Kształtowania Środowiska wznowiono prace koncepcyjne nad ZPW w porozumieniu z Wojewódzkim Biurem Urbanistycznym we Wrocławiu. Wyniki tych rozważań przedstawiono w niniejszej rozprawie doktorskiej.

Pośrednio wykorzystano również inne badania szczegółowe realizowane przez doktoranta²⁰. Ważny wkład mieli tu również specjaliści z różnych dyscyplin nauki i praktyki: Krzysztof Cebrat, Sebastian Kończak, Janusz Korzeń, Piotr Krajewski, Marek Krukowski, Artur Kwaśniewski, Maciej Motas, Maciej Stojak, Przemysław Szarek, Szymon Rozalski, Bolesław Wajsprych, Monika Ziemiańska, którzy konsultowali wybrane zagadnienia. Bardzo pomocne w badaniach były również uwagi i źródła przekazane przez pracowników Instytutu Rozwoju Terytorialnego.

Ryc. 6. Koncepcja rolniczych upraw krajobrazowych w okolicach Rolantowic – widok na masyw Ślęży
Źródło: Chomiak 2008, s. 159

20. Na przykład badania ankietowe, które wykonywane były w 2012 i 2013 roku w gminie Wisznia Mała i dotyczyły wybranych komponentów oraz podstawowej wiedzy o krajobrazie i preferencji społeczności lokalnych.

1.6. Założenia rozprawy doktorskiej i metodyka badań

W świetle powyższych rozważań można stwierdzić, iż jednym z ważniejszych celów utworzenia WrOF jest uporządkowanie relacji między Wrocławiem a jego strefą podmiejską. Założenia i cele pracy opierają się na przekonaniu, że niezbędne jest usprawnienie narzędzi planowania przestrzennego oraz wdrożenie do nich zagadnień krajobrazowych.

Rozpoczynając prace badawcze postawiono tezę, iż: **skuteczne gospodarowanie krajobrazem wymaga zmiany optyki z jednostek administracyjnych na jednostki krajobrazowe**. Daje ono możliwość efektywnego zarządzania w nawiązaniu do specyficznych cech danych krajobrazów; podział na jednostki, pomaga lepiej je opisać, ocenić i formułować szczegółowe zadania krajobrazowe.

Główny cel pracy koncentruje się na udowodnieniu powyższej tezy i opisie możliwych rozwiązań w ramach WrOF.

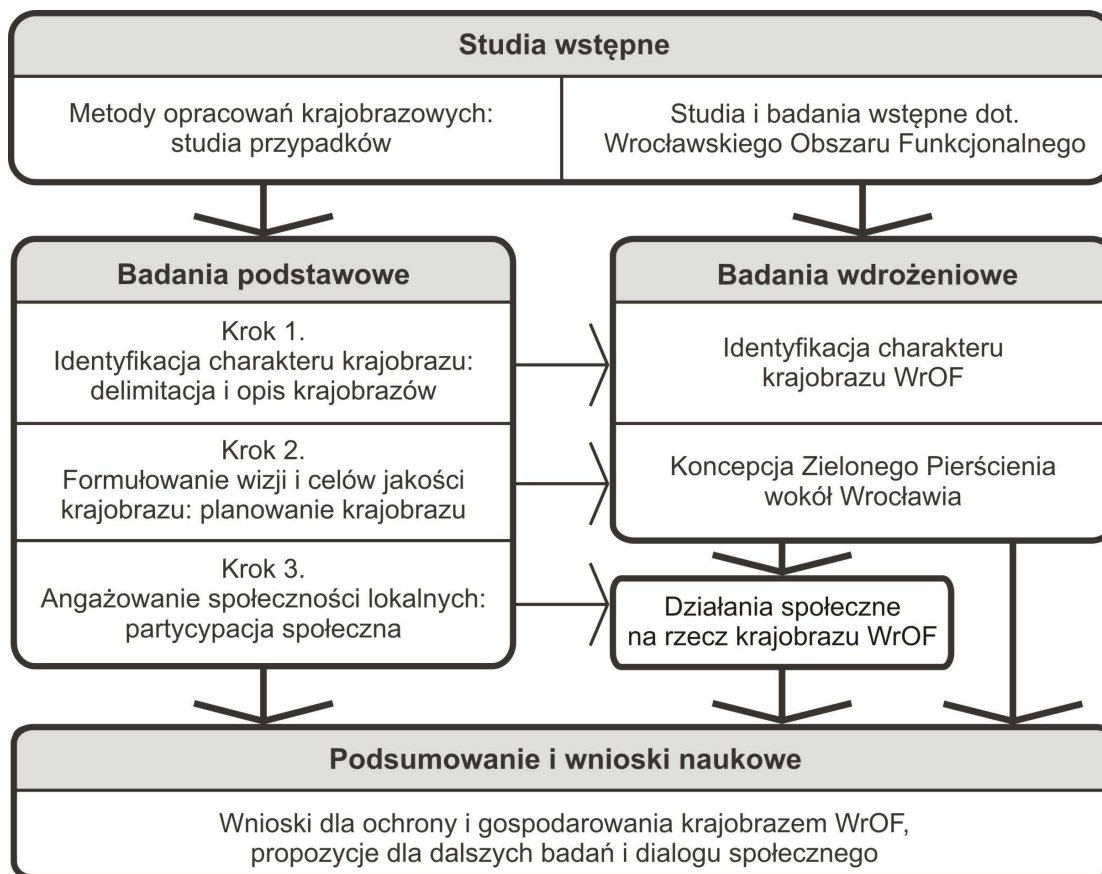
Zintegrowanie planowanie w ramach krajobrazów można porównać do systemu ochrony przeciwpowodziowej. Jasnym jest, że powodzie będą występowały głównie na obszarach dolin rzecznych, dlatego też wszelkie działania intensyfikowane są wzdłuż rzek. Nie ma potrzeby wdrażania tego typu rozwiązań np. w rejonie Wzgórz Trzebnickich, gdzie sieć hydrograficzna jest słabo rozwinięta. Tak więc jednym z oczywistych zadań planistycznych dla „krajobrazów dolin rzecznych” jest ochrona przeciwpowodziowa. Nasuwa się pytanie: jakiego typu działania charakterystyczne będą dla innych typów krajobrazów: rolniczych, leśnych itd.? Jakie działania będą gwarantowały stabilność tych krajobrazów?

Odnosząc to spojrzenie do Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego, **istotą niniejszej pracy jest identyfikacja szans rozwoju obszarów podmiejskich i miast satelitarnych w oparciu o zastane zasoby**, które w niniejszej pracy postrzegane są szerzej jako lokalny krajobraz. Istnieje wiele opracowań dokumentujących poszczególne walory krajobrazowe WrOF. Dlatego też w pracy poświęcono stosunkowo mniej miejsca inwentaryzacji ogólnie znanych zasobów, koncentrując się na możliwościach wdrażania innowacyjnych narzędzi prokrajobrazowych oraz dobrych praktyk, wspomagających narzędzia planistyczne.

Porządek rozprawy doktorskiej wynika wprost z zagadnień krajobrazowych promowanych w Konwencji. Są to przede wszystkim: identyfikacja i ocena krajobrazów, formułowanie wizji i celów jakości krajobrazu oraz szeroko rozumiana partycypacja społeczna. Działania te są kluczowe w procesie gospodarowania krajobrazem, dlatego też poświęcono im najwięcej uwagi. W nawiązaniu do tej kolejności przyjęto zakres merytoryczny rozprawy obejmujący „trzy kroki” (ryc. 7), które rozpatrywano na poziomie teoretycznym (badania podstawowe) oraz praktycznym (badania wdrożeniowe). Kroki te przedstawiono w kolejnych rozdziałach pracy.

W rozdziałach 2-4 realizowane są przede wszystkim cele poznawcze obejmujące:

- omówienie współczesnych standardów identyfikacji charakteru krajobrazu pod kątem możliwości wykorzystania we WrOF (krok 1);

- analizę doświadczeń krajów europejskich w strategii ochrony i gospodarowania krajobrazami w skali regionów (krok 2);
- studium metod partycypacji społecznej w realizacji polityki krajobrazowej na obszarach metropolitalnych.

Rozdziały 5 i 6 podejmują próbę przeniesienia rozważań teoretycznych (krok 1 i 2) w sferę aplikacji w warunkach WrOF. Postawiono tu następujące cele:

- identyfikację charakteru krajobrazu WrOF;
- przeprowadzenie studium wykonalności Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia na bazie zidentyfikowanych zasobów krajobrazu.

Rozdział 7 jest podsumowaniem pracy gdzie sformułowano wnioski naukowe, kierunki dalszych badań oraz ważniejsze przesłanki do gospodarowania krajobrazem Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego. Jednocześnie stanowi on wstęp do społecznej dyskusji nad kształtem krajobrazu WrOF w nawiązaniu do kroku 3.

Pierwszy etap badań obejmował: diagnozę problemu, delimitację obszaru, określenie instrumentarium i stanu badań oraz studia wstępne w skali WrOF. Wykorzystane metody obejmowały studia literaturowe oraz badania statystyczne. W drugiej części w której opisano doświadczenia zagraniczne wykorzystywano metody badań kameralnych: studia literaturowe, badania porównawcze i kartograficzne. Studia przypadków wykonywano również w ramach prywatnych wyjazdów i seminariów wyjazdowych. Metody badań odnoszące się bezpośrednio do WrOF, wykorzystane w trzeciej części to: retrogresywne badania źródeł literaturowych i kartograficznych oraz analizy współczesnych map topograficznych i baz danych z wykorzystaniem narzędzi GIS. Etap ten uzupełniały badania terenowe.

Ryc. 7. Schemat metodologii badań krajobrazu WrOF
Źródło: opracowanie własne

Ryc. 8. Dolina Odry - oś krajobrazowa WrOF.
Widok w kierunku Brzegu Dolnego
Fot. Grzegorz Kilian 2013

„Konsekwentna realizacja celów Konwencji dotyczących wzajemnych relacji człowiek – krajobraz w ramach przestrzennego zagospodarowania kraju i regionów, a także na szczeblu lokalnym wymaga, aby wdrożenie EKK obejmowało trzy poziomy działań: rozpoznanie zasobów, gospodarowanie nimi i edukację wspomagającą”

KPZK 2030, s. 127

2. Krok 1: Identyfikacja zasobów – kartowanie krajobrazowe

Pierwszym krokiem w kierunku racjonalnego gospodarowania zasobami przestrzeni jest – jak wspomniano – identyfikacja stanu posiadania. W odniesieniu do krajobrazów, czyli obszarów, oznacza to inwentaryzację wszystkich jednostek obszarowych o jednorodnych cechach fizjonomicznych, jakie można wydzielić i opisać w przyjętej skali opracowania. WrOF mieści się w przedziale pośrednim pomiędzy wojewódzkim a lokalnym poziomem zarządzania przestrzenią, co prowadzi do wniosku, że pierwszy, bardziej ogólny etap rozpoznania krajobrazu powinien bazować na metodach wypracowanych na gruncie planowania regionalnego. Dominuje tu ujęcie geograficzne, gdzie tradycyjnym źródłem informacji są mapy, współcześnie zaś – rozbudowane bazy danych GIS.

Z uwagi na unijną przynależność Polski należy przyjąć, że zaproponowane metody nie mogą odbiegać od kierunku wyznaczonego przez EKK oraz od doświadczeń innych krajów europejskich, które dysponują sporym dorobkiem w tym zakresie. Dla stolicy Dolnego Śląska szczególne znaczenie mogą mieć opracowania czeskie i niemieckie, m.in. ze względu na różne formy współpracy transgranicznej. Podstawową płaszczyzną odniesienia pozostaje jednak rodzimy dorobek naukowy, bardzo bogaty w swojej warstwie teoretycznej.

W tym ujęciu za cel niniejszego rozdziału przyjęto:

- ustalenie podstawowych pojęć, dotyczących identyfikacji krajobrazów,
- dokonanie przeglądu wzorcowych opracowań europejskich, oraz
- sformułowanie założeń metodycznych do identyfikacji krajobrazów WrOF.

Przedstawione przykłady różnią się skalą opracowań (kontynentalne, krajowe, regionalne) oraz rodzajem badanych zasobów (morfologiczne, przyrodnicze, kulturowe). Umieszczenie Wielkiej Brytanii na początku listy opracowań krajowych tłumaczy się tym, że jeszcze przed powstaniem EKK wypracowano tam spójny, wręcz modelowy system zarządzania krajobrazem. Niemniej w Europie kontynentalnej większość krajów przyjmuje własne kierunki poszukiwań w tym zakresie, częściowo w wyniku sporego zróżnicowania i fragmentacji obszarów, po części zaś ze względów instytucjonalnych. Powstały autorskie typologie i atlasy krajobrazowe (Belgia, Chorwacja, Czechy, Słowacja), lokalne obserwatoria krajobrazu (Belgia, Francja, Katalonia) i grupy wdrażające EKK (Portugalia, Serbia, Węgry). Inicjatywy te, wspierane przez Radę Europy, służą między innymi wymianie doświadczeń. Zauważalna jest unifikacja polityk krajobrazowych poszczególnych krajów. Efektem tego są pierwsze opracowania zbiorcze w skali całego kontynentu. Zebrany materiał dowodzi, że założenia Konwencji są najszybciej wdrażane tam, gdzie z różnych względów istnieje silna potrzeba kultywowania własnej tożsamości. Wskazuje to pośrednio na zasadność wdrażania narzędzi krajobrazowych w skali regionów, w tym obszarów funkcjonalnych.

2.1. Pojęcia podstawowe

Cele poszczególnych etapów identyfikacji krajobrazu rozwinięto szerzej w zaleceniu Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie wdrażania EKK. Zaliczono do nich:

- opis i zrozumienie cech (elementów) krajobrazu w szerszym kontekście, na który składają się lokalne warunki przyrodnicze i kulturowe;
- badanie procesów zachodzących w krajobrazie, ze wskazaniem na historycznie ukształtowane, stabilne systemy krajobrazowe, współczesne przemiany oraz prognozy na przyszłość²¹;
- wskazanie charakterystycznych cech krajobrazów i metod ich wartościowania w oparciu o analizy ekspertów oraz badania społeczne²² obejmujące percepcję, stan wiedzy i możliwość szeroko rozumianej partycypacji (Zalecenie CM/Rec(2008)3, s. 16).

W praktyce spotyka się badania krajobrazu jednoczynnikowe (np. topograficzne, przyrodnicze, społeczno-kulturowe) i kompleksowe²³. Dirk Wascher zauważa, że przy współczesnym rozwoju baz danych standardem stają się opracowania wieloczynnikowe. Dzięki technologii GIS następuje też powolny wzrost ich obiektywności: od ustaleń eksperckich – uznaniowych aż po w pełni automatyczne statystyczne wyliczenia (Wascher 2005, s. 39).

21. Owa „stabilność” systemów sprowadza się do chłonności danego krajobrazu i jego odporności na procesy degradujące (Richling, Solon 1996).

22. Aktywizacja mieszkańców do budowania polityki krajobrazowej łączy się z działaniami w skali lokalnej i bazuje na nieco innych materiałach informacyjnych, dlatego zagadnienia te zostały poruszone w kroku trzecim.

23. Rozwój badań krajobrazu wiąże się ze zmianami rozumienia zakresu tego pojęcia, które początkowo miało charakter geograficzno-przyrodniczy. Bajerowski cytuje 43 definicje w tym 21 autorstwa polskich naukowców. Najstarsza powstała w 1912 roku (Bajerowski i inni 2007).

Podstawą identyfikacji są analizy wybranych cech lub komponentów krajobrazowych w przyjętych polach badawczych. Delimitacja może przebiegać według jednej z dwóch metod, w których stosuje się podziały na:

- homogeniczne jednostki krajobrazowe (wydzielone na podstawie badań geograficznych, przyrodniczych, kulturowych lub użytkowania terenu),
- jednolite sektory ułożone w ortogonalną siatkę (tabela 5)²⁴.

Tabela 5. Metody delimitacji krajobrazu

I. Delimitacja wg siatki modularnej	II. Delimitacja wg cech fizjonomicznych
1. Przyjęcie siatki modularnych podziałów geometrycznych; 2. Identyfikacja zasobów w ramach modułów; 3. Strefowanie przez łączenie pól o jednorodnych wynikach.	1. Przyjęcie podziału krajobrazów na podstawie badań eksperckich (materiały kartograficzne, badania terenowe); 2. Identyfikacja zasobów w ramach jednostek; 3. Weryfikacja granic jednostek krajobrazowych, sprawdzenie jednorodności jednostek
Wynik: Jednostki krajobrazowe	

Źródło: opracowanie własne

Spotykane w literaturze diagnozy stanu krajobrazu różnią się między sobą szczegółowością rozpoznania problemów, kryteriami ocen, skalą, a także typologią. Poszczególni autorzy sygnalizują zakres prowadzonych analiz w przyjmowanym nazewnictwie. W samych tylko krajowych publikacjach spotyka się pojęcia takie, jak: Jednostka Architektoniczno-Krajobrazowa - JARK, Wnętrze Architektoniczno-Krajobrazowe - WAK (Bogdanowski, Wolski); geokompleks²⁵ (Kondracki, Richling); przyrodnicza jednostka przestrzenna (Chmielewski, Solon); jednostka przyrodniczo-krajobrazowa (Szulczewska).

Pierwsza metoda – analogiczna do zdjęcia fitosocjologicznego – praktykowana jest zazwyczaj w naukach przyrodniczych oraz w geografii, bazuje ona na siatce modularnych pól badawczych, porównywalnych, łatwych w opisie i posiadających georeferencje. Są one szczególnie przydatne w skali kontynentalnej i krajowej. Duże powierzchnie modułów, rzędu 1 km² mogą być mniej przyjazne w skali lokalnej, zwłaszcza w działaniach partycypacyjnych, gdyż sztuczne linie podziałów nie pokrywają się bezpośrednim odczuciem odbiorcy. Niemniej rozwój technik teledetekcji (ortofotomapy cyfrowe) oraz nawigacji GPS (*Global Positioning System*) otwiera trudne do przewidzenia możliwości rozwoju tych badań jako że, w miarę zagęszczania siatki analizowanych pól, zaczynają się one coraz dokładniej wpisywać w granice rzeczywistych podziałów przestrzennych.

Druga metoda, wypracowana przez architektów i planistów, zakłada ekspercką delimitację krajobrazów w skali lokalnej, która bazuje na umiejętnym odczytaniu materiałów kartograficznych oraz znajomości obszaru opracowania. Granice jednostek o jednolitych cechach ukształtowania i użytkowania terenu wytycza się wzdłuż

24. Dane mogą być później agregowane w granicach administracyjnych lub innych, narzuconych przez inwestora.

25. Geokompleks - relatywnie zamknięty wycinek przyrody stanowiący całość dzięki zachodzącym w nim procesom i współzależności budujących go komponentów (Wikipedia).

jednoznacznych linii podziału, jak drogi, granice lasów czy granice obszarów zabudowy. Często jednak prowadzi to do rozstrzygnięć dyskusyjnych i niejako arbitralnych.

Zdaniem autora, metoda badań bazująca na jednolitych polach wydaje się wskazana do wstępnego rozpoznania typów krajobrazu w małych skalach: kontynentalnych, krajowych czy regionalnych. Nie zastąpi szczegółowego badania eksperckiego w skali lokalnej, co potwierdzają przedstawiane dalej studia przypadków.

Ze względu na zróżnicowanie terminów, stosowanych przez poszczególnych autorów, w niniejszej pracy przyjęto 3 pojęcia podstawowe:

1. **Charakter krajobrazu** (*landscape character*) – spójny zespół cech (jak np. ukształtowanie terenu) i elementów rozpoznawczych (jak pokrycie terenu), który sprawia, że krajobrazy różnią się między sobą.
2. **Typ krajobrazu** (*landscape character type*) – zespół krajobrazów o w miarę jednorodnym charakterze, które mogą się pojawiać w różnych miejscach, ale wszędzie tam, gdzie występują, świadczą o istnieniu podobnych warunków krajobrazotwórczych (klimat, geologia, topografia, hydrologia, szata roślinna, sieć osadnicza, historyczne zagospodarowanie terenu)²⁶. W opracowaniach jednoczynnikowych, gdzie pod uwagę brane jest tylko jedno kryterium podobieństwa (np. sposób użytkowania terenu), typ bywa utożsamiany z tym czynnikiem (np. typ krajobrazu rolniczy, leśny, itp.).
3. **Jednostka krajobrazowa** (*landscape character area*, jednostka architektoniczno-krajobrazowa) – jednostka przestrzenna będąca relatywnie zamkniętym wycinkiem powierzchni Ziemi o w dość jednorodnym charakterze. W badaniach obszarów przyrodniczych jest ona tożsama z jednostką przyrodniczo-krajobrazową lub geokompleksem.

Jednostki te, oznaczone odpowiednimi symbolami, które umożliwiają ich identyfikację – są następnie opisywane i poddawane ocenie (waloryzacji) w nawiązaniu do celu opracowania. Podobne metody identyfikacji krajobrazu na podstawie wybranych czynników krajobrazotwórczych spotyka się we wszystkich próbach implementacji EKK.

Źródłem najbardziej aktualnych typologii i podziałów są europejskie bazy danych oparte na geograficznych systemach informacji – GIS, które stanowią niezastąpione źródło wiedzy o krajobrazie²⁷. Obejmują one zdigitalizowane mapy topograficzne lub tematyczne z różnych okresów, wektorowe materiały kartograficzne, bazy danych przestrzennych itp. Zaletą cyfrowych opracowań jest możliwość szybkiej aktualizacji lub agregacji danych pod kątem konkretnych analiz. Na szczególną uwagę zasługuje tu CORINE Land Cover (CLC) – europejska baza danych dotycząca form użytkowania terenu, aktualizowana na podstawie zdjęć satelitarnych w kilkuletnich interwałach czasowych (1990, 2000, 2006 oraz będąca w trakcie opracowania wersja 2012)²⁸.

26. Wzorowane na: Landscape Character Assessment Guidance for England and Scotland (Swanwick 2002 s. 8).

27. GIS (*Geographic Information System*) – system informacyjny wspomagający gromadzenie i analizę danych w oparciu o współrzędne geograficzne.

28. Dane CLC z pierwotnych pomiarów dotyczą minimalnej powierzchni 25 ha i elementów o szerokości co najmniej 100 m. Po roku 2000 zmniejszono powierzchnię kartowania zmian do 5 ha. Jednostką odpowiedzialną za realizację projektu jest Europejska Agencja Środowiska (EEA), w Polsce zaś Główny Inspektorat Ochrony Środowiska źródło: <http://clc.gios.gov.pl> (l 2013).

Tabela 6. System klasyfikacji pokrycia terenu zgodny z programem CORINE Land Cover
(kursywą podano klasy występujące w Polsce, ale pominięte na mapie 1 : 100 000 opracowanej w IGiK)

POZIOM 1 (KRAJOWY)	POZIOM 2 (WOJEWÓDZKI)	POZIOM 3 (GMINNY - LOKALNY)	
1. TERENY PRZEKSZTAŁCONE ANTROPOGENICZNIE	1.1. Strefy zurbanizowane	1.1.1. Zabudowa zwarta	
		1.1.2. Zabudowa luźna	
	1.2. Strefy przemysłowe, /handlowe i komunikacyjne	1.2.1. Strefy przemysłowe i handlowe	
		1.2.2. Tereny komunikacyjne	
		1.2.3. Porty morskie i rzeczne	
		1.2.4. Lotniska	
	1.3. Kopalnie, wyrobiska i budowy	1.3.1. Obszary eksploatacji odkrywkowej	
		1.3.2. Zwałowiska i hałdy	
		1.3.3. Budowy	
	1.4. Zantropizowane tereny zielone	1.4.1. Miejskie ter. zielone (nieużytkowane. rolniczo)	
		1.4.2. Tereny sportowe i wypoczynkowe	
	2. TERENY ROLNE	2.1. Grunty orne	2.1.1. Grunty orne nie nawadniane
2.1.2. Grunty orne stale nawadniane			
2.2. Uprawy trwałe		2.2.1. Winnice	
		2.2.2. Sady i plantacje	
2.3. Łąki		2.3.1. Łąki	
2.4. Strefy upraw mieszanych		2.4.1. <i>Uprawy jednoroczne wraz z trwałymi</i>	
		2.4.2. Złożone systemy upraw i działek	
		2.4.3. Rolnictwo z udziałem roślinności nat.	
		2.4.4. <i>Tereny rolniczo - leśne</i>	
3. LASY I EKOSYSTEMY SEMINATURALNE		3.1. Lasy	3.1.1. Lasy liściaste
	3.1.2. Lasy iglaste		
	3.1.3. Lasy mieszane		
	3.2. Zespoły roślinności drzewiastej i krzewiastej	3.2.1. Murawy i pastwiska naturalne	
		3.2.2. Wrzosowiska i zakrzaczenia	
		3.2.4. Lasy i zakrzaczenia w trakcie zmian	
		3.3. Tereny otwarte, pozbawione roślinności lub o rzadkiej pokrywie roślinnej	3.3.1. Plaże, wydmy, piaski
		3.3.2. Odsłonięte skały	
		3.3.3. Roślinność rozproszona	
		3.3.4. Pogorzelska	
	4. STREFY PODMOKŁE	4.1. Śródlądowe strefy podmokłe	4.1.1. Bagna śródlądowe
		4.2. Przybrzeżne strefy podmokłe	4.1.2. Torfowiska
5. TERENY WODNE	5.1. Wody śródlądowe	4.2.2. <i>Zbiorowiska halofilne</i>	
		5.1.1. Cieki	
		5.1.2. Zbiorniki wodne	
	5.2. Wody morskie	5.2.1. <i>Laguny (zalewy) przybrzeżne</i>	
		5.2.2. <i>Estuaria</i>	
		5.2.3. Morza i oceany	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kistowski 2005, s. 64

Klasy pokrycia terenu w CLC są zorganizowane hierarchicznie na trzech poziomach: pierwszy obejmuje pięć głównych typów pokrycia globu ziemskiego, kolejne poziomy stanowią uszczegółowienia poprzednich. Finalnie, na poziomie trzecim, wyróżniono 44 klasy pokrycia terenu, które wyznaczono we wszystkich krajach Europy, w tym 31 na obszarze Polski (tab. 6). Szczegółowość mapy od 1:500 000 do 1:100 000 odpowiada badaniom w skali kontynentu, kraju i regionu.

Obserwacje tempa zmian zachodzących w użytkowaniu ziemi, skłoniły Europejską Agencję Środowiska do wdrożenia projektu

Ryc. 9. Obszary dla których wykonano Urban Atlas
Źródło: <http://eyeonearth.org> (V 2013)

dotyczącego obszarów pod silną presją urbanizacji. Od 2002 roku gromadzone są zatem bardziej szczegółowe i częściej aktualizowane dane dla stref metropolitalnych. Baza danych o nazwie Urban Atlas obejmuje informacje o użytkowaniu terenu w skali 1:10 000, zagregowane do 21 klas²⁹. W granicach Polski obserwacją objęto 27 największych obszarów zurbanizowanych (ryc. 9). Służy ona głównie śledzeniu procesów urbanizacji w skali regionów i krajów. Na poziomie lokalnym mapy wykazują mniejszą przydatność ze względu na sposób agregacji danych (jak np. łączne traktowanie zabudowy przemysłowej, usługowej i wojskowej).

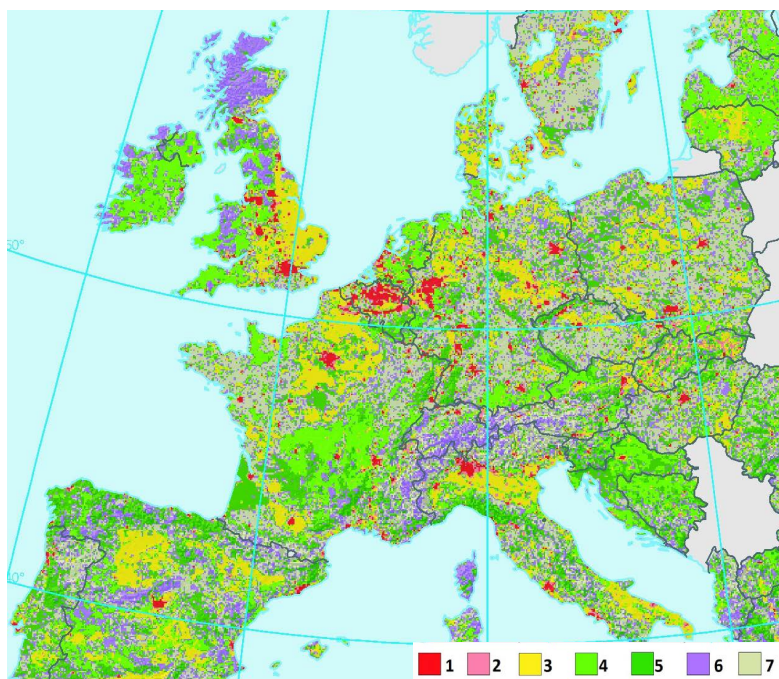
Możliwości wykorzystania tych baz są przedstawiane w licznych publikacjach (Kistowski 2005, Richling 2005, Drużkowski 2005, Wascher 2005, Antrop 2009, Chmielewski 2012).

2.2. *Badania w skali kontynentalnej – identyfikacja charakteru krajobrazów Europy*

Jednym ze skutków integracji europejskiej był, rozwój metod i narzędzi badania krajobrazu, co implikuje rozmaite działania na rzecz ich unifikacji poprzez wymianę doświadczeń i wybór optymalnych rozwiązań. Kierunek ten wpisuje się w ideę „Europy Regionów”, gdzie krajobraz występuje jako istotny element tożsamości i rodzaj „marki” społeczności lokalnych³⁰.

29. W ramach Urban Atlas wyróżniono następujące kategorie użytkowania terenu: zabudowa mieszkaniowa o różnej gęstości (6 klas); zabudowa przemysłowa, usługowa, wojskowa; szybkie drogi tranzytowe i przylegające tereny; pozostałe drogi i przylegające tereny; sieć kolejowa i przylegające tereny; porty wodne; lotniska; składowiska odpadów, kopalnie odkrywkowe; tereny budów; tereny obecnie niewykorzystywane; zieleń miejska; tereny sportu; tereny rolnicze; lasy; bagna; wody.

30. W Paneuropejskiej Strategii Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej (Sofia, 25 października 1995 r.) postulowano utworzenie ogólnoeuropejskiej mapy krajobrazu, opracowanie kryteriów oceny i analizę SWOT krajobrazów europejskich (www.alterra.wur.nl/NR/exeres/6DA551Fo-D7A6-45C6-A499-AC6B80FB82EB).

Ryc. 10. Dominujące typy krajobrazu w Europie na podstawie CORNIE 2006

Typy krajobrazów:

1. zurbanizowany intensywny
2. zurbanizowany rozproszony
3. rolniczy intensywny (wielkoobszarowy)
4. rolniczy ekstensywny (mozaikowy)
5. leśny
6. otwarty – semi-naturalny lub naturalny
7. zróżnicowany

Źródło: www.eea.europa.eu (IV 2012)

Pierwszy projekt uruchomiony w roku ogłoszenia EKK był próbą przeniesienia doświadczeń brytyjskich na grunt unijny i podobnie jak w Wielkiej Brytanii miał prowadzić do oceny charakteru krajobrazu, o czym świadczy o tym nazwa *The European Landscape Character Initiative* (ELCAI). Wstępny etap prac obejmował studium identyfikacji krajobrazu w skali całego kontynentu (2002–2006). Poszukując najlepszych rozwiązań metodycznych skonfrontowano ze sobą 51 atlasów lub map krajobrazowych wykonanych w poszczególnych krajach członkowskich³¹. Do głównych problemów, zidentyfikowanych w ramach projektu, zaliczono: rozbieżności definicji i ujęć badawczych, problemy w zarządzaniu krajobrazem oraz dynamiczny wzrost udziału terenów przekształconych w strukturze użytkowania ziemi w ostatnich latach (Wascher, Perez-Soba 2004, Wascher i inni 2006).

W roku 2006 na bazie danych Corine Land Cover 2000 powstała Mapa dominujących typów krajobrazu Europy (*The dominant landscape types of Europe*). Typy krajobrazu wyznaczono tu na podstawie głównych typów pokrycia powierzchni ziemi, wyróżniając siedem typów krajobrazu (ryc. 10)³².

W stosunku do typologii CLC wprowadzono zatem pewne zmiany, a mianowicie: tereny przekształcone antropogenicznie (grupa 1) i tereny rolne (grupa 2) zostały rozbite na dwie podgrupy, zaś strefy podmokłe (grupa 4) i tereny wodne (grupa 5) zostały zastąpione przez krajobraz otwarty – semi-naturalny lub naturalny oraz krajobraz zróżnicowany. Mimo wysokiego poziomu agregacji danych oraz

31. Analizie poddano 47 opracowań z Austrii (4), Belgii (7), Danii (3), Estonii (1), Francji (2), Hiszpanii (1), Holandii (4), Niemiec (7), Norwegii (1), Portugalii (2), Republiki Czeskiej (6), Słowacji (1), Szwajcarii (4), Wielkiej Brytanii (4) oraz 4 opracowania o charakterze ogólnoeuropejskim.

32. Granice jednostki tej mapy zostały wygładzone w promieniu 10 km. Klasa panująca została przypisana na podstawie największej wartości średniej + odchylenie standardowe, obliczone na poziomie regionów biogeograficznych Europy. Krajobraz zróżnicowany cechuje obszary w których stosowany algorytm nie mógł zidentyfikować innego typu. (www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/the-dominant-landscape-types-of-europe).

Tabela 7. Kryteria mapowania krajobrazu The European Landscape Map (LANMAP2).

Strefy klimatyczne (X)	Topografia (y)	Typy podłoża (z)	Typy pokrycia terenu (xx)
Arktyczna (K) Borealna (B) Atlantycka (A) Alpejska (Z) Śródziemnomorska (M) Kontynentalna (C) Anatolijska (T) Stepy (S)	Niziny (l) Wyżyny (h) Góry (m) Wysokie góry (n) Alpy (a)	Skały (r) Osady (s) Materiał organiczny (o) Niesklasyfikowane (x)	Tereny przekształcone (sztuczne) (af) Grunty orne (al) Uprawy trwałe (pc) Pastwiska (pa) Heterogeniczne obszary rolnicze (ha) Lasy (fo) Krzewy i rośliny zielne (półnaturalne) (sh) Tereny otwarte z roślinnością lub bez (op) Tereny podmokłe (we) Tereny wód (wa)
Sposób kodowania krajobrazu: Xyz _xx			
Przykładowy symbol krajobrazu Cls_al			

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Múcher (i inni): European Landscape Mapping LANMAP2.

jednoczynnikowej typologii, opartej wyłącznie na podstawie pokrycia terenu mapa ujawnia mozaikową strukturę krajobrazów oraz spore zróżnicowania w skali kontynentu, a w zasadzie tej jego części, która wchodziła wówczas w skład UE.

W nawiązaniu do tych doświadczeń w ramach ELCAI sporządzono pełniejszą Mapę krajobrazu Europy (The European Landscape Map - LANMAP2), gdzie wzięto pod uwagę nie jedno, lecz cztery kryteria delimitacji. Została ona wykonana przy pomocy technik modelowania przestrzennego opartych na mapowaniu CLC2000 i CORILIS. W projekcie tym wykorzystano bazy danych obejmujące:

- klimat (EnS, BRME),
- topografię (GTOPO30),
- gleby (ESDB, FAO soil map) oraz
- użytkowanie i pokrycie terenu (CORINE, PELCOM, GLC land cover) dla obszaru Europy, Zakaukazia i Turcji³³.

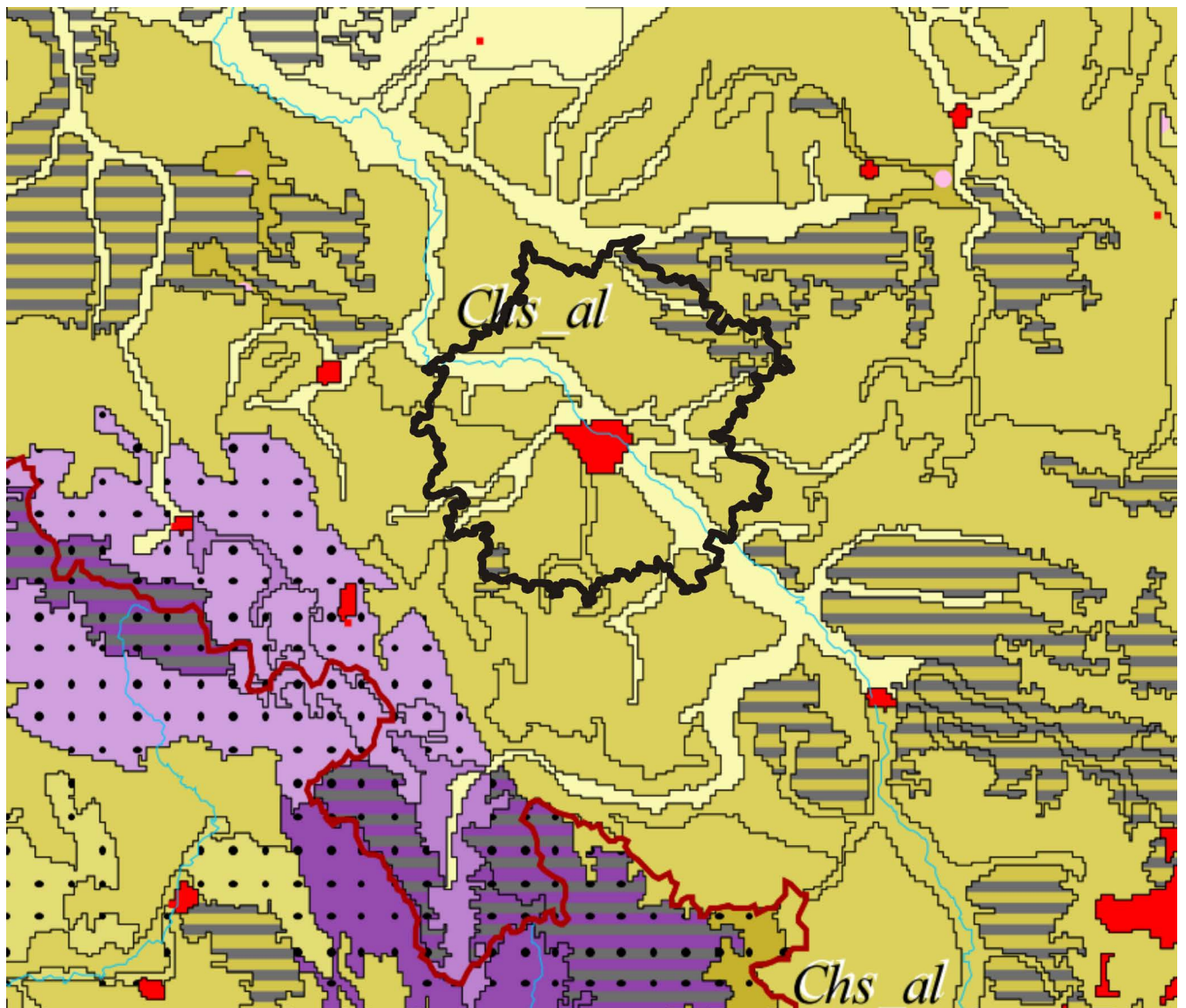
Zasoby te uznano za kluczowe dla wyznaczenia charakteru krajobrazu w skali całego kontynentu.

Najwyższy poziom klasyfikacji określają strefy klimatyczne, których wyróżniono 8 w obszarze Europy. Kolejne poziomy są uszczegółowieniem poprzednich (tab. 7). Drugi poziom został określony na podstawie klimatu i wysokości n.p.m. co daje 31 klas. Na trzecim poziomie, na podstawie stref klimatycznych, wysokości n.p.m. i gleb wyróżniono 76 klas. Ostatnim czynnikiem jest pokrycie terenu, które pozwala na wyszczególnienie ponad 350 typów krajobrazu (www.alterra.wur.nl).

Porównanie szczegółowości LANMAP2 z mapą typów krajobrazu naturalnego Polski wskazuje na sporą zbieżność wyników, przydatnych do analiz porównawczych w skali kraju lub regionu (ryc. 11). Powyższe przykłady obrazują dużą złożoność badań krajobrazowych, jak również konieczność przedyskutowania i ujednoczenia metodyki sporządzania map krajobrazu.

Jednocześnie pojawia się wątpliwość związana z pomijaniem problematyki kulturowej. Zwracają na to uwagę liczni badacze problemu, między innymi Sophie Visser, która poddaje krytycznej analizie transferowany z Wysp Brytyjskich sposób zarządzania informacją

33. Na podstawie: www.wageningenur.nl/en/show/The-European-landscape-map.htm (dostęp 15.XII.2012 r.)

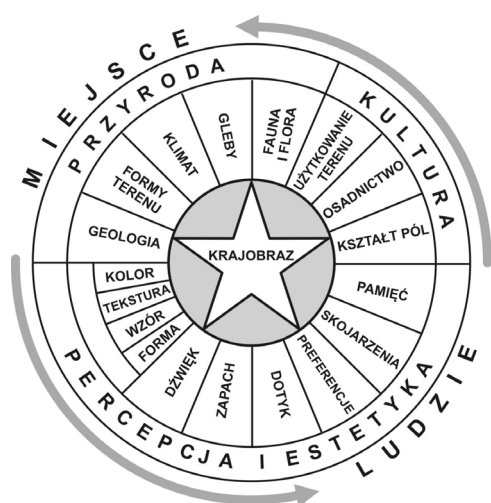

krajobrazową. Autorka podkreśla, że obok tzw. oceny charakteru krajobrazu, w Anglii i Szkocji opracowano niezależny system ocen historycznego charakteru krajobrazu (*Historic Landscape Character; HLC*), które to systemy wzajemnie się dopełniają. Zawłaszczenie nazwy krajobrazu dla elementów jego częściowej oceny budzi wiele wątpliwości i wprowadza w błąd ludzi mniej obeznanych z tą problematyką (Visser 2010).

Powyższe uwagi wskazują na potrzebę dalszych prac nad ujednoczeniem nazewnictwa (rodzaje, typy, podtypy krajobrazu: naturalnego, kulturowego), przyjmowanych wskaźników wyróżniających poszczególne kategorie oraz pól badawczych. Wydaje się jednak, że podstawowa płaszczyzna odniesienia została zarysowana i następne badania będą zmierzały w kierunku jej wzbogacenia o poziom kulturowy. Nie jest możliwe bez udziału przedstawicieli poszczególnych krajów, gdyż poruszane tu zagadnienia ściśle się łączą z aspektami tożsamości krajobrazowej i są trudniejsze do mapowania od elementów fizyczno-geograficznych.

Ryc. 11. Typy krajobrazu WrOF i okolic wg. LANMAP2
Źródło: Mücher i in. 2010

2.3. Badania w skali krajowej – doświadczenia brytyjskie

Ryc. 12. Zespoły cech identyfikujących krajobraz w ujęciu geograficznym (miejsce) oraz w odbiorze indywidualnym (ludzie).
Źródło: opracowanie własne na podstawie Swanwick 2002 s.2.

Problemy wdrażania do analiz krajobrazowych zagadnień kulturowych, ujawniły się w latach 70. ubiegłego wieku, od kiedy zaczęto postrzegać problem ochrony dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego w skali globalnej. W Wielkiej Brytanii, kolebce jednej z najbardziej rozpoznawalnych europejskich koncepcji kształtowania krajobrazu – znalazły one wyraz w niejako wzorcowej metodzie zarządzania jego zasobami. Jest ona rozwijana dwutorowo, w nawiązaniu do:

- właściwości miejsca, które mogą być inwentaryzowane np. za pomocą metod teledetekcyjnych oraz
- wartości kulturowych, których rejestracja jest dość skomplikowana i częściowo polega na interpretacji właściwości miejsca (ryc. 12).

Pojęcie właściwości miejsca, a raczej „charakteru krajobrazu” upowszechniło się tu głównie za sprawą instytucji rządowych w Anglii (*Countryside Agency*) i Szkocji (*Scottish Natural Heritage*). Dzięki ich staraniom, identyfikacja krajobrazów stała się narzędziem polityki rozwoju regionalnego i ochrony przyrody (Wascher 2006, s. 1). Na potrzeby samorządów lokalnych i innych podmiotów zaangażowanych w planowanie przestrzenne opracowano rodzaj podręcznika - instrukcji, pt. *Landscape Character Assessment Guidance for England and Scotland*, przeznaczonego dla osób, którym potrzebna jest znajomość technik określania tożsamości lokalnej oraz wyróżników świadczących o unikalności miejsca (Swanwick 2002). Instrukcja wyraźnie oddziela kwestie identyfikacji charakteru krajobrazu (w tym zasobów) od formułowania ocen i przesłanek do jego planowania³⁴.

Charakter krajobrazu został zdefiniowany jako: „swoisty i wyrazisty układ elementów krajobrazu, który sprawia, że dany krajobraz jest odmienny od pozostałych. Charakter krajobrazu wynika ze szczególnej kombinacji cech przyrodniczych i antropogenicznych takich, jak: budowa geologiczna, formy rzeźby terenu, gleby, roślinność, układ pól

Tabela 8. Typy krajobrazu Wielkiej Brytanii.

Ukształtowanie terenu:	Podłoże - typ genetyczny gleb:	Użytkowanie terenu będące wynikiem przeobrażeń kulturowych:
- wysokie góry; - niskie góry; - tereny dolin i doliny rzeczne; - wyżyny; - niziny.	- tereny wilgotne i podmokłe, okresowo lub stale pod wodą; - tereny ubogie w składniki odżywcze - głównie piaski; - gleby lekkie ziemie wytworzone na podłożu kredowym lub wapiennym; - pozostałe gleby lekkie ziemie; - gleby gliniaste, ciężkie, nieprzepuszczające wody; - gleby ciężkie i pozostałe.	- krajobraz rolniczy o rozproszonej lub skupionej zabudowie z dużym udziałem wiekowych lasów lub zadrzewień; - krajobraz rolniczy z czytelną parcelacją majątków z charakterystycznymi parkami lub pasami zarzewień; - krajobraz rolniczy wtórny o niewykształconych cechach z młodym drzewostanem; - krajobraz rolniczy o rozproszonej zabudowie ze znikomym udziałem zadrzewień; - krajobraz rolniczy o niskim lub umiarkowanym rozproszeniu gospodarstw, z minimalnym udziałem zadrzewień,; - tereny podmokłe - o małym udziale rolnictwa; - tereny niezagospodarowane / otwarte; - tereny górnicze; - tereny zurbanizowane.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: National Landscape Typology - Definitive Attributes
http://magic.defra.gov.uk/website/typology/landscape_glossary.pdf (l 2013)

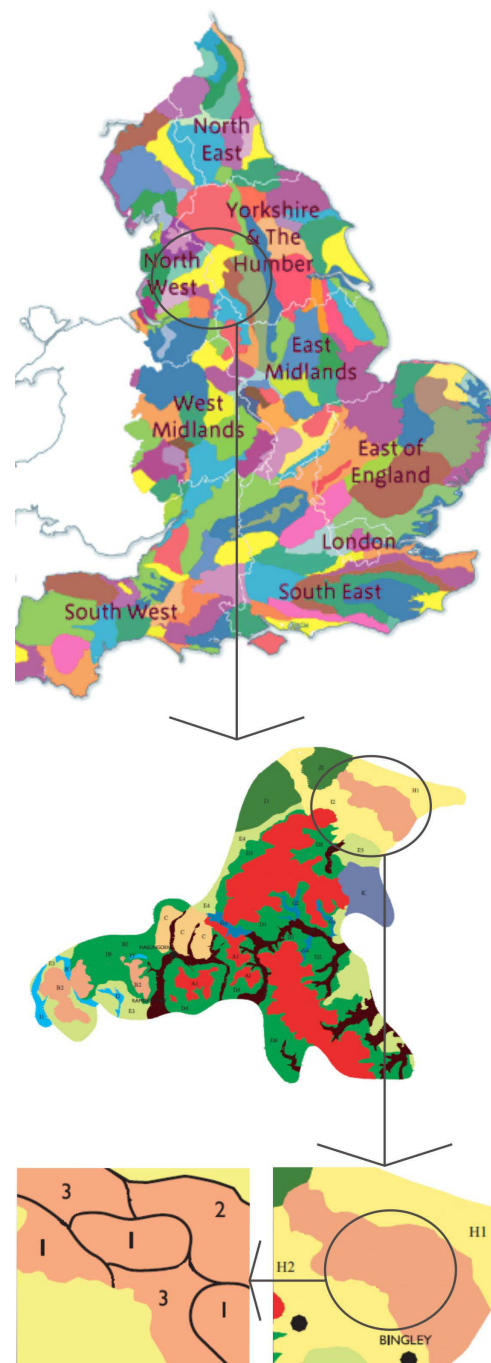
34. W instrukcji zdefiniowano również inne podstawowe pojęcia, takie jak: jakość krajobrazu, wartość krajobrazu, pojemność krajobrazu, które mają być uwzględniane w dokumentach planistycznych.

i sieci osadniczej, użytkowanie ziemi” (Swanwick 2002 za: Majchrowska 2006, s. 53). **Typy krajobrazu** ustala się na podstawie wskaźników miejscowych jak: relief, podłoże geologiczne oraz użytkowanie terenu (ryc. 9)³⁵. Układ ten umożliwia dodawanie kolejnych poziomów uszczegółowienia informacji i tworzenie kolejnych kategorii typologicznych (tab. 8). Z uwagi na uniwersalność zastosowań metoda została wykorzystana jako baza unijnego projektu ECLEI.

Im bardziej szczegółowo analizowane są komponenty, tym mniejsza staje się powtarzalność cech lub ich układów, co prowadzi do rozpoznania charakteru poszczególnych jednostek, czyli regionalizacji. Na obszarze Anglii wyznaczono 159 makrojednostek krajobrazowych krajowych (*National/Regional Level*), które dzielą się kolejno na mezojednostki „okręgowe” (*County/District Level*) oraz na jednostki lokalne (*Local Level*) (ryc. 13). Wykonywane są też dalsze podziały na podjednostki, jeśli wynikają one z konkretnych (na przykład funkcjonalnych) potrzeb rozwoju przestrzennego.

Jednostka krajobrazowa (*Landscape Character Area*) odnosi się do konkretnego, homogenicznego obszaru i dlatego powinna być wyznaczona w stosunkowo małej skali (przyjmuje się 1:20 000). Ocena Charakteru Krajobrazu (*Landscape Character Assessment*, w skrócie *LCA*), obejmująca opis, ocenę i wnioski stała się podstawowym narzędziem zarządzania krajobrazami w Anglii i Szkocji³⁶. Jej celem nie jest wartościowanie krajobrazów jako lepszych lub gorszych, lecz rozpoznanie tożsamości miejsca na poziomie lokalnym oraz sformułowanie wniosków dla dokumentów planistycznych. W ramach procedury LCA opracowuje się: arkusze charakteru krajobrazu, karty krajobrazowe oraz zalecenia dotyczące ochrony i zarządzania krajobrazem.

Arkusze charakteru krajobrazu służy identyfikacji komponentów i cech obszaru na poziomie lokalnym, w konsekwencji zaś może być wykorzystany do waloryzacji zasobów, monitorowaniu zmian itp. Jego podstawową funkcją jest więc w miarę szeroka zobiektywizowana dokumentacja. Stosuje się go w badaniach terenowych jako niezbędne uzupełnienie analiz kartograficznych a jednocześnie źródło pozyskiwania informacji dodatkowych, np. dotyczących wartości niematerialnych. Arkusz ten przypomina stosowane w Polsce karty dokumentacji zabytków, czy propozycje dotyczące zawartości Karty dziedzictwa kulturowego miejscowości (Bogdanowski i inni 1998). Stosowane niezależnie **karty krajobrazu** mają charakter informacyjno-popularyzatorski i stanowią ważny element w prowadzeniu dialogu z mieszkańcami³⁷. Ze względu na ścisły związek ze sferą zarządzania

Ryc. 13. Hierarchiczne jednostki krajobrazowe na przykładzie The Southern Pennines. Źródło: Swanwick 2002, s. 12

35. Polskie odpowiedniki w postaci jednostek typologicznych i regionalnych znajdujemy w publikacjach Jerzego Kondrackiego z lat 60. i kontynuatorów jego badań – głównie w nurcie ekologii krajobrazu (Kondracki 1976, Richling, Lechnio 2005, s. 18).

36. Na bazie tych doświadczeń opracowano dwa odrębne programy mające na celu opis „historycznego charakteru krajobrazu”. Są to: Historic Landscape Characterisation (HLC) w Anglii, oraz Historic Land-use Assessment (HLA) w Szkocji, (Jaworek 2012).

37. Bogdanowski w ramach metody JARK-WAK zalecał przedstawianie badań krajobrazu w postaci tabel. Analogiczne karty jednostek przyrodniczo-krajobrazowych opracowano dla projektowanego Rezerwatu Biosfery Roztocze-Puszcza Solińska (Chmielewski 2012). Podobne opracowania wykonano

przestrzeni zostały one opisane szerzej w rozdziale 4.1.

Obraz ten byłby niekompletny, gdyby pominięty został ów drugi wątek, wspomniany na wstępie, jako związany z kulturowymi wartościami krajobrazu. W nawiązaniu do omówionej procedury LCA, pod kierunkiem English Heritage rozwijana jest analogiczna procedura Oceny Obszaru Historycznego (*Historic Area Assessment; HAA*). W 2010 roku ukazał się podręcznik pt. *Understanding Place: Historic Area Assessments: Principles and Practice*, który zawiera zarówno wskazówki metodyczne, jak i szereg przykładów o charakterze dobrych praktyk (Menuge (red.) 2010). Autorzy dostrzegają zalety GIS oraz możliwość częściowego mapowania wyników badań, zastrzegają jednak, że właściwy przekaz informacji musi być wzbogacony o dodatkowe komentarze. Dwa lata później opublikowano rodzaj suplementu do wcześniej wydanej instrukcji, adresowanego do władz lokalnych oraz służb planistycznych. W tym krótkim opracowaniu pt: *Understanding Place: Historic Area Assessments in a Planning and Development Context* (2012) zostały określone trzy zakresy HAA:

- ogólne, wykonywane dla dużych obszarów o fragmentarycznych pozostałościach historycznego krajobrazu, oparte na analizie historycznych materiałów kartograficznych i wizji terenu (poziom 1),
- wstępne, wykonywane dla obszarów o dobrze zachowanych pozostałościach historycznego krajobrazu, oparte na rozpoznaniu reprezentatywnych budowli i krajobrazów kulturowych, określeniu ich czasu powstania, wartości historycznej oraz potrzeby objęcia dalszymi badaniami (poziom 2),
- szczegółowe, wykonywane dla obszarów o dużym zróżnicowaniu dziedzictwa kulturowego, oparte na rozpoznaniu pojedynczych obiektów oraz ich wzajemnych relacji, jak również logiki rozwoju krajobrazu jako całości (poziom 3).

Poza tymi ocenami, które nie różnią się od polskich studiów konserwatorskich wykonywanych na potrzeby opracowań planistycznych, dość daleko posunięte są prace nad archeologicznym mapowaniem obszaru Wielkiej Brytanii na podstawie zdjęć lotniczych. Stan zaawansowania tych prac jest na bieżąco rejestrowany na stronie internetowej English Heritage.

2.4. Atlasy krajobrazowe

Z podobnymi problemami próbują się zmierzyć różne kraje europejskie. Po podpisaniu EKK wzrasta popularność atlasów krajobrazowych. Jest to swego rodzaju novum, gdyż do niedawna problematyka krajobrazowa była reprezentowana w atlasach ogólnych przez pojedyncze mapy tematyczne. Co więcej, standardem było utożsamianie tej problematyki z topografią i przyrodniczymi zasobami terenu³⁸. Współczesny **Atlas krajobrazowy** poza zbiorem map zawiera również zbiory autorsko dobieranych informacji na temat krajobrazów i ich komponentów. Czasem przybiera postać szczegółowej monografii, jak *Atlas of The Irish Rural Landscape* (Aalen i inni 1997).

również dla jednostek krajobrazowych miasta Gdańsk oraz w większej skali dla Aglomeracji Poznańskiej.

38. Por. Typy krajobrazu naturalnego Polski (Richling, Ostaszewska 2005)

Tabela 9. Kryteria delimitacji przyjęte w mapowaniu krajobrazu Belgii

Rodzaj gleb	Rodzaj użytkowania terenu	Forma rzeźby terenu
- gleby aluwialne (np. mady) - gleby piaszczyste - gleby ilaste (np. lessy) - gleby deluwialne (na stromych zboczach); - gleby gliniaste - gleby torfowe - gleby o słabo wykształconym profilu genetycznym - gleby na terenach polderów - obszary niesklasyfikowane oraz gleby silnie przekształcone	- tereny miejskie oraz przekształcone, niepokryte roślinnością - tereny przemysłowe, handlowe i infrastruktury transportowej - tereny górnicze, hałdy i tereny budowlane - grunty orne, trwałe plantacje, uprawy mieszane rolnicze - pastwiska naturalne i użytki zielone - lasy i obszary półnaturalne, tereny podmokłe - zbiorniki wodne, tereny przybrzeżne - okresowo zalewane z małym udziałem roślinności	Podstawą mapowania poszczególnych form były: - spadki terenu oraz - wysokość nad poziomem morza

Źródło: opracowanie własne na podstawie Van Eetvelde, Antrop 2009, s. 165

W Belgii nazwę atlasu nosi zespół map, które wchodzi w skład szerszego cyklu opracowań, wykonanych jeszcze przed ratyfikacją EKK w 2005 roku. Zbiór ten obejmuje:

- mapę krajobrazu kulturowego Flandrii (*Traditional landscape of Flanders region*) prezentującą reliktove krajobrazy w skali 1:200 000,
- atlas krajobrazowy Flandrii (*Landscape Atlas of Flanders*), opracowany na bazie wcześniejszych materiałów w skali 1:50 000 (Hofkens, Roosens 2001) oraz
- mapę krajobrazu współczesnego Walonii (Droeven i inni 2003), bazującą na podziałach fizjograficznych, opracowaną w skali 1:50 000 i zestawioną w skali 1: 200 000.

Pierwszą mapę opracował w 1997 roku zespół kierowany przez Marca Antropa. Przedstawia ona krajobrazy w kontekście przeobrażeń z ostatnich dwustu lat ze wskazaniem reliktowych obszarów z dobrze zachowanym tradycyjnym typem użytkowania terenu (Van Eetvelde i inni 2010). W badaniach uwzględniono naturalne czynniki takie jak: topografia, gleba i geologia oraz czynniki kulturowe związane z procesami gospodarczymi w czasach nowożytnych (od XVIII w.). Wyniki udostępniono on-line w ramach portalu krajobrazowego (*Laanderen Geographical Information Centre*)³⁹. Mapa Walonii wykonana nieco później przez inny zespół badawczy pomijała czynnik kulturowy, ograniczając się wyłącznie do opisu stanu współczesnego. Syntezę dotychczasowych opracowań powierzono zespołowi Antrop i Van Eetvelde, którzy nawiązali do metodologii zaproponowanej w projekcie LANMAP2 (tabela 9). Poszczególne typy i jednostki krajobrazowe były tu klasyfikowane w polach o powierzchni 1 km² na podstawie trzech parametrów: gleby, użytkowania terenu oraz współczynnika spadku terenu (Van Eetvelde, Antrop 2009). Problematyka kulturowa została pominięta ze względu na wykorzystane narzędzia badawcze, czyli ogólnodostępne bazy danych GIS. W tym kontekście mapa krajobrazu kulturowego Flandrii stała się materiałem unikatowym, świadczącym również o trudnościach w kartowaniu tych zagadnień.

Nieco inne ujęcie problematyki prezentuje „Atlas krajobrazowy Republiki Czeskiej” (Hrnčiarová, Mackovčín, Zvara 2010). Atlas

39. Na stronie <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/landschapsatlas/>

powstał z inicjatywy tamtejszego Ministerstwa Środowiska⁴⁰ w odpowiedzi na wyzwania EKK. Podobnie jak tradycyjny atlas geograficzny zawiera wiele map szczegółowych i zestawień statystycznych, jego celem jest przedstawienie:

- metod badań i interpretacji krajobrazu,
- struktury krajobrazu poszczególnych terenów oraz dynamiki zachodzących zmian,
- dokumentacji historycznych krajobrazów zgodnie ze stanem współczesnej wiedzy
- wielowątkowych, czytelnych w odbiorze informacji o krajobrazie Czech i jego zasobach (schematy, przekroje, wizualizacje, zdjęcia lotnicze);
- implementacji zagadnień krajobrazowych na wszystkich szczeblach planowania przestrzennego (Kolejka, Lipský 2007, s. 56).

Całość problematyki przedstawiono w dziewięciu rozdziałach, o których szczegółowości świadczy m.in. wskazanie typów zabudowy i genezy wszystkich (!) miast i wsi⁴¹. Przyjęta metoda identyfikacji krajobrazu bazuje na 3 kryteriach (poziomach) delimitacji krajobrazów, takich jak: geneza osadnictwa, sposób użytkowania oraz ukształtowania terenu (tab. 10).

Na uwagę zasługuje próba włączenia problematyki kulturowej poprzez powiązanie typów krajobrazu osadniczego z ich kontekstem topograficznym oraz rodzajem pokrycia terenu⁴². Liczne ilustracje towarzyszące mapom i opisom mają na celu uwrażliwienie społeczeństwa i budowanie ducha narodu w nawiązaniu do rodzimych krajobrazów. Ma to odzwierciedlenie również w starannym ilustrowaniu badań, co pomaga w wychwyceniu zależności między poszczególnymi komponentami krajobrazu. Atlas odwołuje się do dobrej tradycji angażowania społeczności lokalnych w harmonijny rozwój poszczególnych regionów (Salašová 2001, s. 603). Odrodzenie się tych nastrojów nastąpiło po upadku komunizmu. Wznowiono wówczas szereg inicjatyw na rzecz krajobrazu, który postrzegany jest jako dobro narodowe.

Podobną aktywność środowisk naukowych można zaobserwować na Słowacji, gdzie dwa lata po ogłoszeniu tekstu EKK ukazał się bogato ilustrowany *Atlas krajiny Slovenskej republiky* (Miklós, Hrnčiarová 2002). Całość składa się z 10 rozdziałów, łączących historię osadnictwa z zasobami środowiska, zagrożeniami antropogenicznymi i dalszymi perspektywami rozwoju społeczno-gospodarczego. Krajobraz jest tu traktowany jako miejsce życia człowieka, którego zrozumienie ma kluczowe znaczenie dla dobrobytu i dobrego samopoczucia mieszkańców (ryc. 12a i 12b).

40. Atlas został z realizowany za ponad 50 mln koron czeskich (ok 8,2 mln zł) w latach 2004 – 2010 przez Instytut Badań Krajobrazu i Roślin Ozdobnych w Průhoniceach i siedem innych instytucji. Opracowanie zawiera około 1100 autorskich grafik (mapy, diagramy, schematy, zdjęcia, itp.), z krótkimi objaśnieniami ponad 300-u autorów (na podstawie: www.natur.cuni.cz III 2012).

41. Krajobraz jako obiekt badań, kontekst geograficzny (w skali Europy), krajobraz historyczny (kulturowy), krajobraz przyrodniczy, współczesny krajobraz kulturowy, krajobraz jako dziedzictwo, krajobraz jako środowisko, krajobraz przyszłości, krajobraz w sztuce.

42. Metodykę sporządzania opracowań tego rodzaju opisali Kolejka i Lipský w *Landscape maps in the Czech Republic in connection with world and European development* (2007).

Ryc. 14a. Wizualizacje komponentów krajobrazu
Źródło: Atlas krajiny Slovenskej republiky
(Miklós, Hrnčiarová 2002, s. 23).

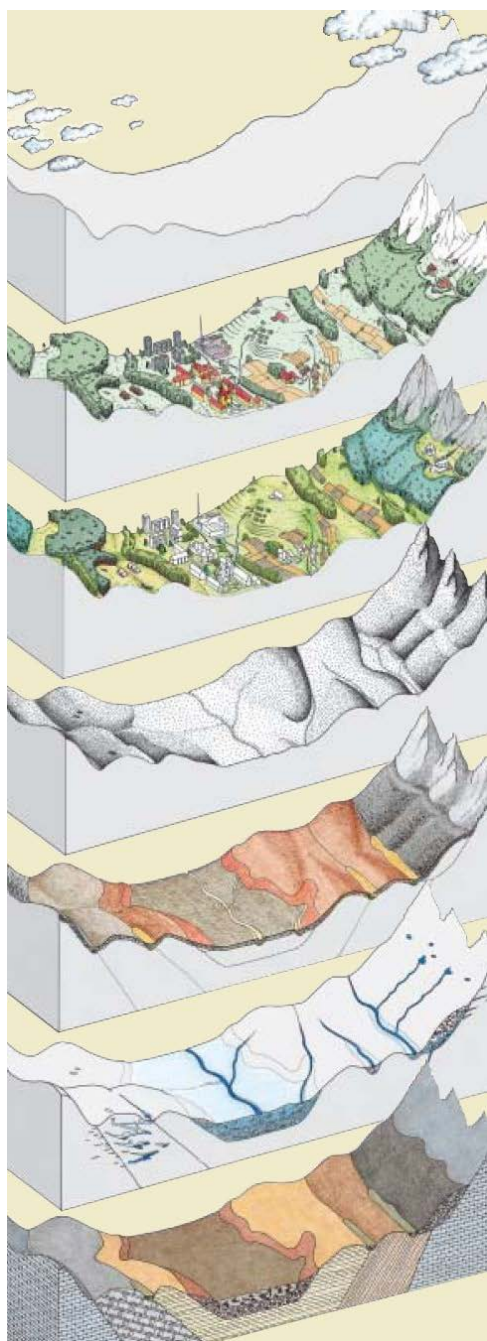
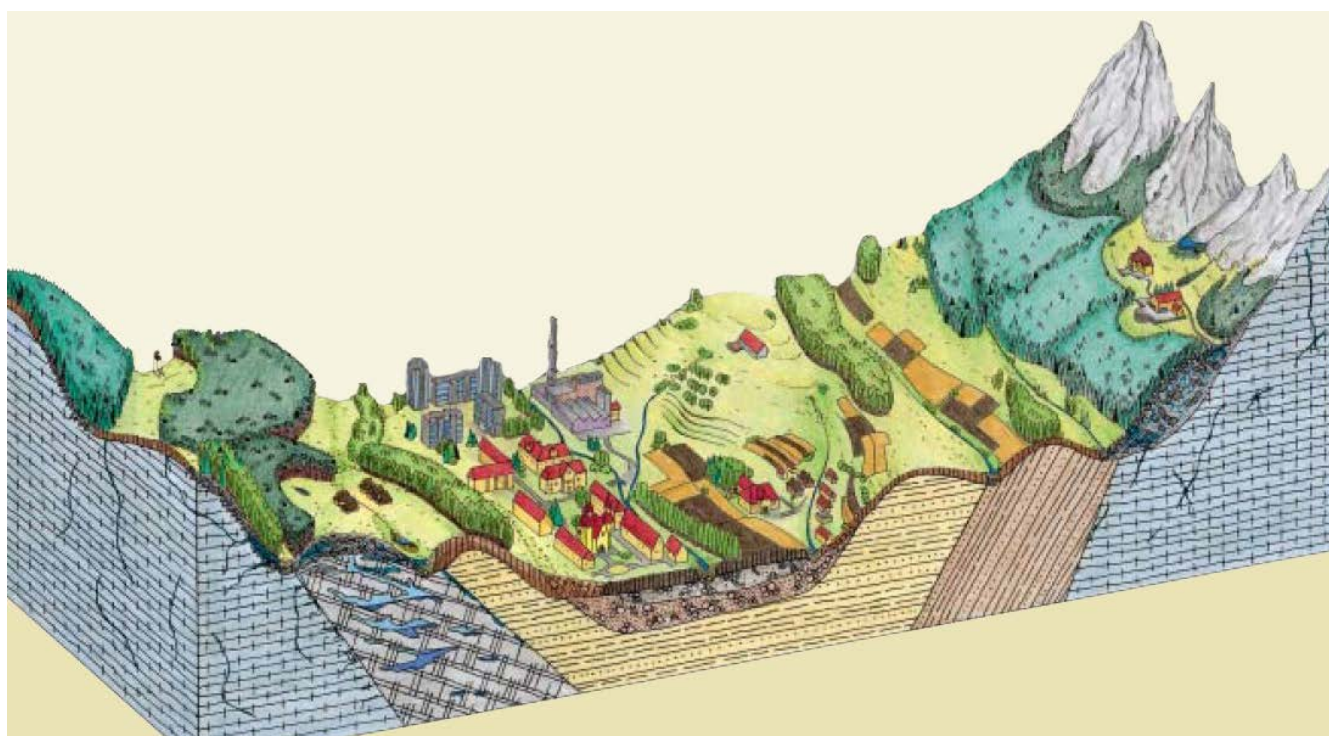

Tabela 10. Kryteria delimitacji krajobrazu Republiki Czeskiej

Kryterium genezy układu osadniczego (X)	Kryterium użytkowania terenu (Y)	Kryterium ukształtowania terenu (Z)
Krajobraz prehistorycznego i starożytnego osadnictwa regionu hercyńsko-środkowoeuropejskiego (1), Krajobraz prehistorycznego i starożytnego osadnictwa regionu panońskiego (2), Krajobraz wczesnośredniowiecznego osadnictwa regionu hercyńskiego (3), Krajobraz wczesnośredniowiecznego osadnictwa regionu karpackiego (4), Krajobraz późnośredniowiecznego osadnictwa regionu hercyńskiego (5), Krajobraz współczesnego osadnictwa regionu hercyńskiego (6), Krajobraz współczesnego osadnictwa regionu karpackiego (7).	Krajobraz rolniczy (Z), Krajobraz rolno-leśny (M), Krajobraz leśny (L), Krajobraz stawów rybnych (R), Krajobraz łąk górskich (H).	Krajobraz płaskowyżów i „małych” wzniesień (1); Krajobraz terenów pagórkowatych i gór wypiętrzeń hercyńskich (2); Krajobraz pagórkowatych i gór wypiętrzeń karpackich (3); oraz 15 innych rzadkich typów ukształtowania terenu (4-18).
Przykładowy sposób kodowania charakteru krajobrazu: 3M2 (XYZ)		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Hrnčiarová, Mackovčin, Zvara 2010, s. 198-199

Ryc. 14b. Wizualizacje relacji zachodzących między komponentami krajobrazu
 Źródło: Atlas krajiny Slovenskej republiky (Miklós, Hrnčiarová 2002, s. 23).

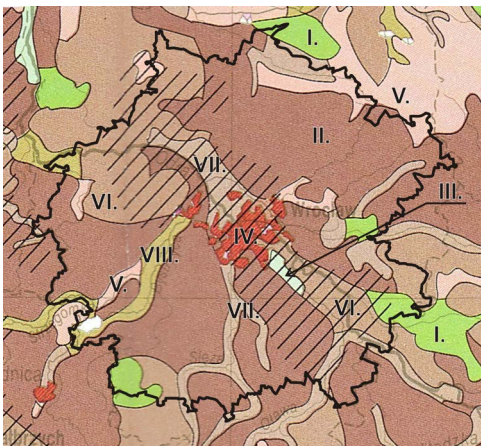

2.5. Polski dorobek w identyfikacji krajobrazów

„Złoty okres” badań krajobrazowych w Polsce przypada na lata 70. i 80. ubiegłego wieku. Ówczesny dorobek nie odbiegał od standardów spotykanych w Europie zachodniej a polskie mapy krajobrazu naturalnego były jednymi z pierwszych na kontynencie. Z 63 map krajobrazowych porównanych w ramach projektu *European Landscape Character Areas*, tylko 8 powstało przed 1990 rokiem (Wascher [red.] 2005). Z perspektywy czasu da się wyróżnić trzy nurty poszukiwań krajowych w tym zakresie:

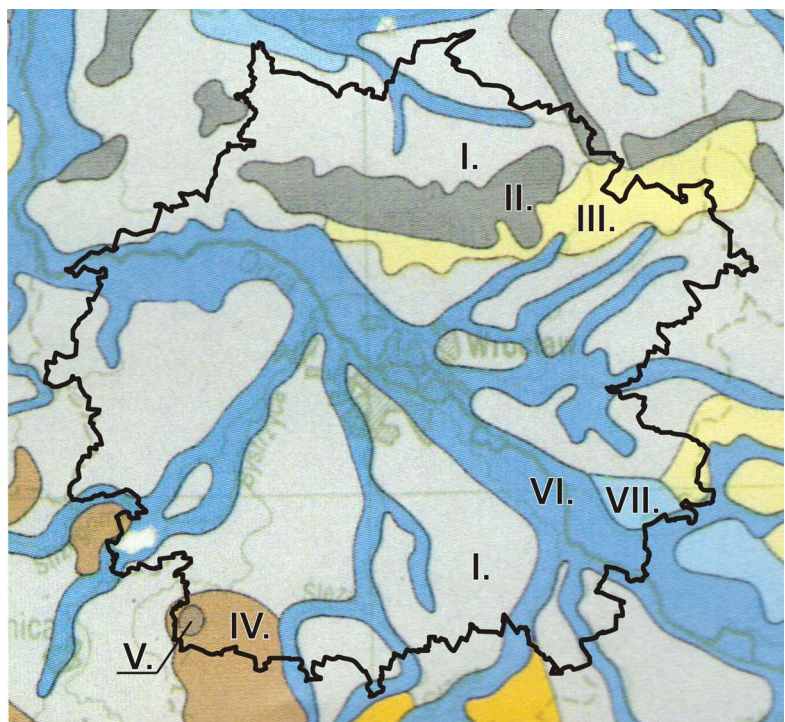
- badania nad podstawami regionalizacji fizyczno-geograficznej i przyrodniczej prowadzone w środowisku geografów, a później również ekologów krajobrazu,
- badania nad podstawami identyfikacji krajobrazów kulturowych, prowadzone w środowisku architektów krajobrazu, planistów i konserwatorów,
- badania o charakterze wdrożeniowym, wykonywane na potrzeby planów ochrony i zagospodarowania przestrzennego w różnych skalach. Współcześnie brakuje jednak kompleksowych opracowań opartych na najnowszych badaniach i technikach przetwarzania danych, porównywalnych z atlasami krajobrazowymi Czech czy Słowacji, brakuje też procedur włączania problematyki krajobrazowej w strategich i planach zagospodarowania przestrzennego, porównywalnych z metodami brytyjskimi.

Ze względu na zakres niniejszej pracy zostaną one zaprezentowane w dużym skrócie, z pominięciem wielu cennych opracowań.

Ryc. 15. Mapa wykorzystania krajobrazu.
Źródło: Atlas RP, Rys. VII.4

- I. tereny leśne (zwarte kompleksy leśne 75-80%)
- II. tereny rolnicze (głównie grunty orne 75-80%)
- III. tereny użytków zielonych (zwarte kompleksy leśne 75-80%),
- IV. tereny zurbanizowane
- V. tereny rolniczo-leśne (przewaga użytków rolnych, ze znacznym udziałem lasów zajmujących ok. 50%)
- VI. tereny rolniczo-łąkowe, z przewagą gruntów ornych (do 60%) i znacznym udziałem trwałych użytków zielonych (do 40%)

Ryc. 16. Mapa typów krajobrazu naturalnego Polski w granicach WrOF.
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Richling, Ostaszewska 2005, Legendę zamieszczono w tabeli 11

Tabela 11. Typy krajobrazów naturalnych Polski w granicach WrOF. Przy gatunku wskazano numer oznaczony na ryc. 14

Rodzaj	Gatunek	Cechy		
		gleby	wody	roślinność potencjalna
1. Krajobrazy nizin				
2. Peryglacjalne	Równinne i faliste (I.)	rdzawe, płowe	zróżnicowana głębokość, rzadka sieć powierzchniowa	bory mieszane, grądy
	Wzgórzowe (II.)	rdzawe, bielicowe	głębokie, często piętrowe	bory sosnowe, bory mieszane
3. Fluwioglacjalne	Równinne (III.)	bielicowe, rdzawe	głębokie	bory suche, bory mieszane
2. Krajobrazy wyżyn i niskich gór				
3. Krzemianowe i glinokrzemianowe - erozyjne	Pogórzy (IV.)	brunatne, rdzawe, płowe	płytki, duży odpływ powierzchniowy lub podpowierzchniowy	bory mieszane, grądy
3. Krajobrazy gór średnich i wysokich				
1. Gór średnich - erozyjne	Regła dolnego (V.)	brunatne górskie	płytkie, duży odpływ	lasy jodłowo-bukowe
4. Krajobrazy dolin i obniżeń				
1. Zalewowych den dolin - akumulacyjne	Równin zalewowych w terenach nizinnych i wyżynnych (VII.)	mady	płytkie, okresowo zalewy	łągi
2. Tarasów nadzalewowych - akumulacyjne	Równin trasowych w terenach nizinnych i wyżynnych	rdzawe	nierównomierne głębokie, bez sieci powierzchniowej	bory sosnowe

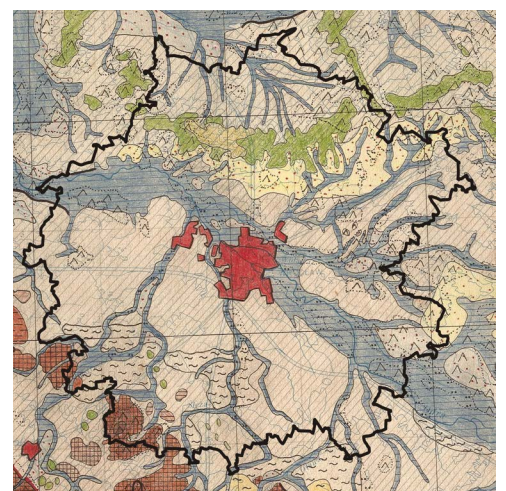
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Richling, Ostaszewska 2009, s. 310 (pozostawiono oryginalną numerację)

Zarysowany przedmiot badań stanowi punkt odniesienia dla rozważań na temat WrOF, przez co nie można go traktować jako próbę całościowego ujęcia problemu.

2.5.1. Badania podstawowe w zakresie geografii i ekologii krajobrazu

Pierwsza **mapa krajobrazu naturalnego Polski** w skali 1:2 000 000, opublikowana została w Narodowym Atlasie w 1976 r. przez Jerzego Kondrackiego. Głównym czynnikiem krajobrazotwórczym jest tu rzeźba powierzchni ziemi, związana ściśle z rodzajem podłoża skalnego. Decyduje ona o pozostałych składowych systemach krajobrazowych, czyli wodach, glebach, szacie roślinnej i świecie zwierzęcym (Richling 2009 s. 297). Bardziej szczegółowa, mapa autorstwa Kondrackiego i Richlinga, powstała w 1980 roku (ryc. 15), lecz nie doczekała się oficjalnej publikacji. Wyodrębnione tam „Typy krajobrazów naturalnych Polski” (Richling 1984, 2006), były efektem poszukiwań dokładniejszych podziałów w odniesieniu do kompleksów przyrodniczych, identyfikowanych jako geosystemy lub ekosystemy (ryc. 16)⁴³.

43. W Atlasie RP z 1995 roku, dwa arkusze mapowe poświęcone są jednostkom krajobrazowym. Jest to mapa typów krajobrazu naturalnego oraz mapa wykorzystania krajobrazu. (1:500 000) (źródło: www.igipz.pan.pl/zsigik-projekty-arp-tresc.html).

Ryc. 17. Mapa typologii krajobrazu naturalnego Polski w granicach WrOF. Źródło: www.paek.ukw.edu.pl (V 2013)

Naturalne i przekształcone elementy krajobrazu

Antropogeniczne el. krajobrazu

Ryc. 18. Fragment Mapy krajobrazowej opublikowanej w Atlasie Śląska Dolnego i Opolskiego ze wskazaniem granic WrOF

Uaktualniona Mapa typów krajobrazu naturalnego Polski została wydana w 1995 roku w Atlasie Rzeczypospolitej Polskiej (Arkusze 53.1), a obecnie w podręczniku Geografia Fizyczna Polski. Przyjęty podział typologiczny obejmuje 4 klasy krajobrazu 14 rodzajów i 25 gatunków. W granicach WrOF zidentyfikowano siedem gatunków krajobrazu (tabela 11). Do tych badań nawiązuje **mapa wykorzystania krajobrazu**, opublikowana również w Atlasie RP, gdzie przyjęto pięć głównych form użytkowania terenu oraz siedem form pośrednich (ryc. 17), wskazując także obszary ekologicznego zagrożenia i parki narodowe (Richling, Lewandowski, Dąbrowski 1995). W 2005 roku z inicjatywy Andrzeja Richlinga, podjęto próbę uszczegółowienia powyższych badań na terenie całego kraju. Projekt miał roboczą nazwę „Krajobrazy Polski”. Kompleksowe badania miały być prowadzone na wybranych, reprezentatywnych wycinkach charakterystycznych krajobrazów, ale z powodu braku wsparcia finansowego projekt nie został wdrożony (Drużkowski 2006, s. 62).

Interesujące rozróżnienie kulturowego krajobrazu rolniczego, zaprezentowano w Atlasie geograficznym Śląska Dolnego i Opolskiego (1997). Poza standardowymi informacjami (lasy, łąki, zabudowa itp.), mapa użytkowania terenu prezentuje grunty orne z podziałem na: a) obszary z przewagą upraw pszenicy, buraków cukrowych i rzepaku oraz b) obszary z przewagą pozostałych upraw zbożowych i okopowych (ryc. 18). Takie ujęcie nie powtórzyło się w żadnym innym rodzimym opracowaniu.

2.5.2. Badania podstawowe w zakresie identyfikacji krajobrazu kulturowego

Powyższy kierunek poszukiwań obejmuje **identyfikację charakteru krajobrazu naturalnego**. Z drugiej strony można wskazać dyscypliny naukowe obejmujące **identyfikację charakteru krajobrazu kulturowego**. W nawiązaniu do prekursorów tego kierunku, do których należy bez wątpienia krakowski Instytut Architektury Krajobrazu, kierowany przez wiele lat przez Janusza Bogdanowskiego, po transformacji ustrojowej daje się zauważyć dużą ilość publikacji w tym zakresie. Celem badań jest wskazanie obszarów o wyrazistej tożsamości kulturowej, w czym pomocne są takie dyscypliny, jak: etnografia, antropologia czy historia sztuki. Mimo, iż zazwyczaj nie odnoszą się wprost do krajobrazu, stanowią ważne uzupełnienie badań geograficznych. „W trosce o ochronę harmonijnego, tradycyjnego lub zabytkowego krajobrazu, architekci z uznaniem odnoszą się do kategorii jak tradycja i kanon miejsca, czy regionalizm, swojskość i tożsamość krajobrazu” (Myga-Piątek 2005 s. 48).

Metoda wydzielenia Jednostek Architektoniczno-Krajobrazowych opracowana w 1968 roku i udoskonalana w późniejszych latach, znajduje zastosowanie w obrębie wielu skal: od 1:1 000 000 dla opracowań ogólnokrajowych, po 1:10 000 czy 1:5 000 dla potrzeb gmin lub obszarów funkcjonalnych. Zakłada ona całościowe spojrzenie na problemy gospodarowania krajobrazem ze szczególnym uwzględnieniem zasobów kulturowych, które traktowane były jako kluczowe w ujęciu konserwatorskim (tabela 12). Na poszczególne etapy analizy składają się:

- wyznaczenie jednolitych jednostek pod względem fizjonomicznym

Tabela 12. Metoda badań krajobrazu wg. Bogdanowskiego

Skala opracowania i jednostki delimitacji	Badany zasób	Waloryzacja	Wnioski
Regionalna JARK	Elementy i cechy: - ukształtowania terenu, - pokrycia terenu, - wynikające z przemian historycznych.	Ocena: - wartości zabytkowej, - zachowania układu historycznego / przekształcenia / czytelności form	Wytyczne dla stref: ochrona ścisła, ochrona częściowa, ochrona elementów i ekspozycji, ochrona krajobrazowa
Urbanistyczna ZWAK	Cechy wnętrza: - struktura, - forma, - styl, regionalizm, tradycja - ekspozycja (zamknięcie lub otwarcie), - czas powstania.		Kierunki działań: - konserwacja – zachowanie (KONS), - integracja – scalanie (INTE), - rekonstrukcja – odtwarzanie (REKN), - rekompozycja – uczytelnianie (RKOM), - twórcza kontynuacja tradycji (KONT), - kreacja harmonizująca wartości dawne i współczesne (KREA).
Architektoniczna WAK	Wnętrza urbanistyczne Panoramy		Działania szczegółowe: - utrzymanie – zachowanie, konserwacja, - uczytelnienie układu, - uzupełnienie elementów brakujących, - scalenie kompozycji, - porządkowanie – usuwanie elementów przypadkowych, - odtwarzanie elementów potwierdzonych lub znanych, - odtwarzanie zespołów lub elementów przez analogie i porównania, - zaznaczenie elementów, miejsc i form znanych, - usunięcie elementów i obiektów obcych, degradujących układ, - dodanie elementów i zespołów niesprzecznych z historią i tradycją, - wprowadzenie elementów nowych, na wzór dawnych, - wprowadzenie zespołów nawiązujących do tradycyjnego układu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bogdanowski 1976, 1994

– zależnie od skali są to: jednostki architektoniczno-krajobrazowe (JARK), zespoły wnętrza architektoniczno-krajobrazowych (ZWAK) lub wnętrza architektoniczno-krajobrazowe (WAK);

- identyfikacja zasobów krajobrazowych w poszczególnych jednostkach;
- ocena/waloryzacja zasobów i jednostek krajobrazowych;
- strefowanie i wnioski dotyczące gospodarowania krajobrazem (Bogdanowski 1979, 1994, 1997).

W badaniach przyjęto, iż typ krajobrazu determinują trzy składowe: rzeźba terenu, użytkowanie terenu oraz stopień przekształceń kulturowych (tabela 13). Strefowanie polega tu na wydzieleniu typów krajobrazu w ramach podziałów geomorfologicznych, w czym szkoła krakowska bazowała na regionalizacji geograficznej i mapach krajobrazu naturalnego Polski, opracowanych przez Jerzego Kondrackiego (opisanych wcześniej). Drugi poziom delimitacji bazuje na pokryciu terenu. Podział na jednostki architektoniczno-krajobrazowe był wynikiem nałożenia na siebie dwóch siatek podziałów oraz korekty granic w ramach badań eksperckich. Trzeci poziom obejmuje zróżnicowanie jednostek pod względem genezy poszczególnych obiektów lub zespołów i dotyczy skali lokalnej. Poszczególne jednostki krajobrazowe kartowano „ręcznie” weryfikując obecność i założony wskaźnik dominacji poszczególnych zasobów.

Metoda zakłada unikatowość wielu zasobów kulturowych, co uniemożliwia wartościowanie ich na tych samych zasadach. Z punktu widzenia zarządzania krajobrazem bardzo ważnym było postawienie akcentu na praktyczne wnioski dotyczące ochrony i kształtowania przestrzeni. Zbigniew Myczkowski, kontynuując dzieło Bogdanowskiego

Tabela 13. Rodzaje krajobrazu Polski mapowane przez Bogdanowskiego

Kryteria mapowania krajobrazu w metodzie JARK-WAK		
Kryteria topograficzne	Kryteria użytkowe	Kryteria kulturowe
krajobraz górski, krajobraz wyżynny, krajobraz nizin, krajobraz pojezierzy, krajobraz pobrzeży Bałtyku, krajobraz dolin rzecznych.	krajobraz leśny (borowy, grądowy, lasów mieszanych), krajobraz leśno – polny (mozaika pól i upraw), krajobraz rolniczy (mozaikowatych i wielkoobszarowych upraw). krajobraz nadwodny (pojezierny, nadrzeczny), krajobraz osadniczy (wiejski, miejski, przemysłowy).	krajobraz naturalny, krajobraz naturalny przekształcony, krajobraz naturalno-kulturowy, krajobraz kulturowy, krajobraz kulturowo – naturalny.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Myczkowski i inni 2009

przedstawił propozycję waloryzacji krajobrazów kulturowych poprzez identyfikację obiektów i zespołów przynależnych do kilku kategorii: I - wartość potencjalna zabytkowa; obiekt lub zespół historyczny jednorodny lub nawarstwiony o czytelnej formie i dobrym lub dość dobrym stanie zachowania;

II - wartość potencjalna zabytkowa; obiekt lub zespół historyczny jednorodny lub nawarstwiony o czytelnej formie i różnym stanie zachowania;

III - wartość potencjalna zabytkowa; obiekt lub zespół historyczny nawarstwiony lub zespół historyczny nawarstwiony o czytelnej formie i zaniedbanym lub zdegradowanym stanie zachowania;

IV - wartość potencjalna współczesna; obiekt lub zespół o jednorodnym dobrze zachowanym wyrazie w zakresie formy i stanu zachowania nie budzącym zastrzeżeń konserwatorskich;

V - wartość potencjalna mieszana; obiekt lub zespół o dominującym wyrazie współczesnym, stosunkowo harmonizującym z dawnym, o czytelnym wyrazie na tle układu historycznego, dobrze lub dość dobrze zachowanej formie;

VI - wartość potencjalna mieszana; obiekt lub zespół o dominującym wyrazie współczesnym, sprzecznym z dawnym, słabo czytelnym lub nieczytelnym wyraźnie zdegradowanym stopniu zachowania dawnej formy (Myczkowski 2012, s. 68).

Stopień zagregowania obiektów przynależnych do poszczególnych kategorii stał się w tych badaniach podstawą do stworzenia oceny kulturowej miejscowości z:

- zachowanym krajobrazem kulturowym zabytkowym (I i II);
- krajobrazem kulturowym o cechach zabytkowych (II i III);
- krajobrazem kulturowym tradycyjnym (III i V);
- krajobrazem kulturowym z zachowanymi elementami zabytkowymi (IV -VI).

Motywe przewodnim tych badań była analiza i opis „tożsamości miejsca”, na który składają się kultura, tradycja i kanon miejsca. Cenną propozycją autora była koncepcja wyłonienia obszarów wymagających ochrony w skali: regionalnej, krajowej i ponadkrajowej, która stała się inspiracją do „Czerwonej księgi krajobrazów Polski” (Myczkowski i inni 2009, s. 73).

2.5.3. *Badania wdrożeniowe dla potrzeb planistycznych*

Badania krajobrazu są pośrednio związane w praktykę planowania przestrzeni w różnych skalach. Komponenty naturalne i kulturowe stanowią uwarunkowania dla wszystkich dokumentów planistycznych oraz wielu opracowań szczegółowych (np. program ochrony środowiska w gminie lub studium krajobrazu kulturowego gminy). Problemem jest tutaj integracja tych zagadnień w celu kompleksowego kształtowania krajobrazu. W tym ujęciu ciekawą propozycją była koncepcja projektowa powiązań systemu obszarów rekreacyjnych zaproponowana przez zespół Bogdanowskiego (ryc. 19). Zakładała ona m.in.: strefowanie krajobrazów na potrzeby turystyki oraz zakładanie parków krajobrazowych i lasów ochronnych wokół większych aglomeracji. Najcenniejsze obszary miały być połączone systemami komunikacji (szybka kolej turystyczna oraz obwodnicowa i średnicowa droga kołowa).

Wzorem dla prac badawczych w skali zbliżonej do obszarów funkcjonalnych mogą być również liczne opracowania ekofizjograficzne, często reprezentujące bardzo wysoki poziom merytoryczny. Przegląd tych prac dowodzi, że pomimo regulacji administracyjnych, nie istnieje uniwersalna i zawsze słuszna metoda podziału powierzchni przyrodniczej na jednostki⁴⁴. „Podziały mogą być bardziej lub mniej kompleksowe, ale zawsze ich wybór zależy od celu badania, charakteru terenu i dokładności ujęcia” (Richling 2005, s. 9), zaś mapy krajobrazu powinny odzwierciedlać możliwie szeroki wachlarz komponentów.

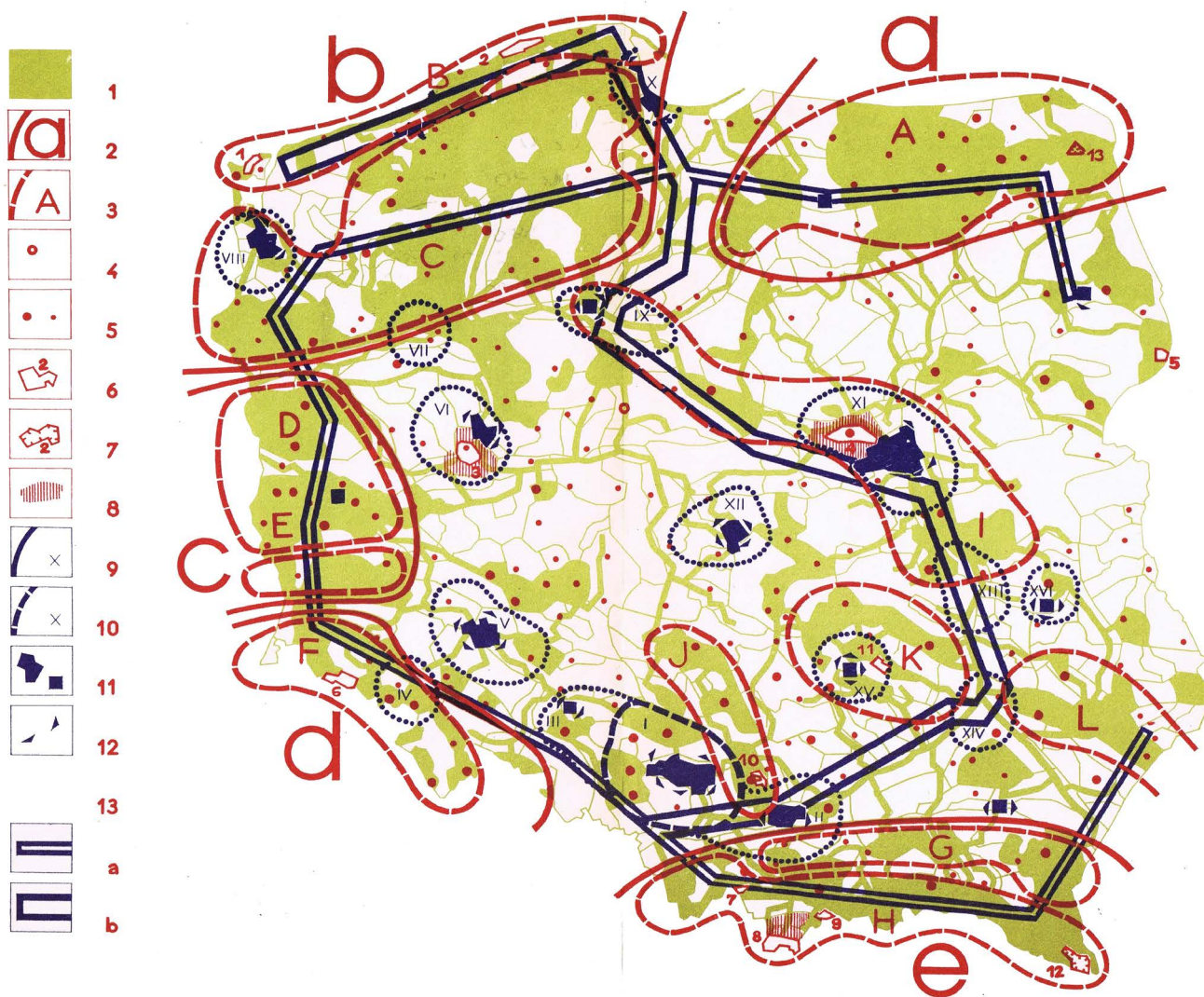
Podział na jednostki przyrodniczo-krajobrazowe był podstawą metodologii Opracowania Ekofizjograficznego dla Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego. Wyznaczono je w wyniku rozpoznania następujących cech środowiska przyrodniczego:

- zróżnicowania rzeźby terenu (formy dolinne, równinne, faliste, pagórkowate);
- warunków glebowych (typ gleby i ich struktura, rodzaj utworów powierzchniowych, ich przydatność rolnicza);
- stosunków wodnych (głębokość zalegania pierwszego poziomu wód gruntowych decydująca o własnościach gleby i siedliska, wpływająca na warunki klimatyczne i szatę roślinną);
- pokrycia i sposobów zagospodarowania terenu (Opracowanie Ekofizjograficzne... 2011).

Na tej podstawie wyróżniono siedem typów jednostek, które opisano względem dominującej formy użytkowania terenu (ryc. 20). Z punktu widzenia niniejszej rozprawy doktorskiej, interesującym jest studium wykonalności zielonego pierścienia wokół Warszawy, wykonane na bazie podobnej delimitacji krajobrazów - ryc. 21 (Szulczewska, Cieszewska 2006).

W identyfikacji jednostek przyrodniczo-krajobrazowych fragmentu Roztocza i Równiny Biłgorajskiej (w skali 1:50 000), Barbara Sowińska i Tadeusz J. Chmielewski posłużyli się nakładaniem na siebie przestrzennych zasięgów: głównych elementów tektonicznych, głównych form geomorfologicznych, działów wodnych, grup typologicznych gleb, głównych kompleksów fitocenoz oraz form użytkowania

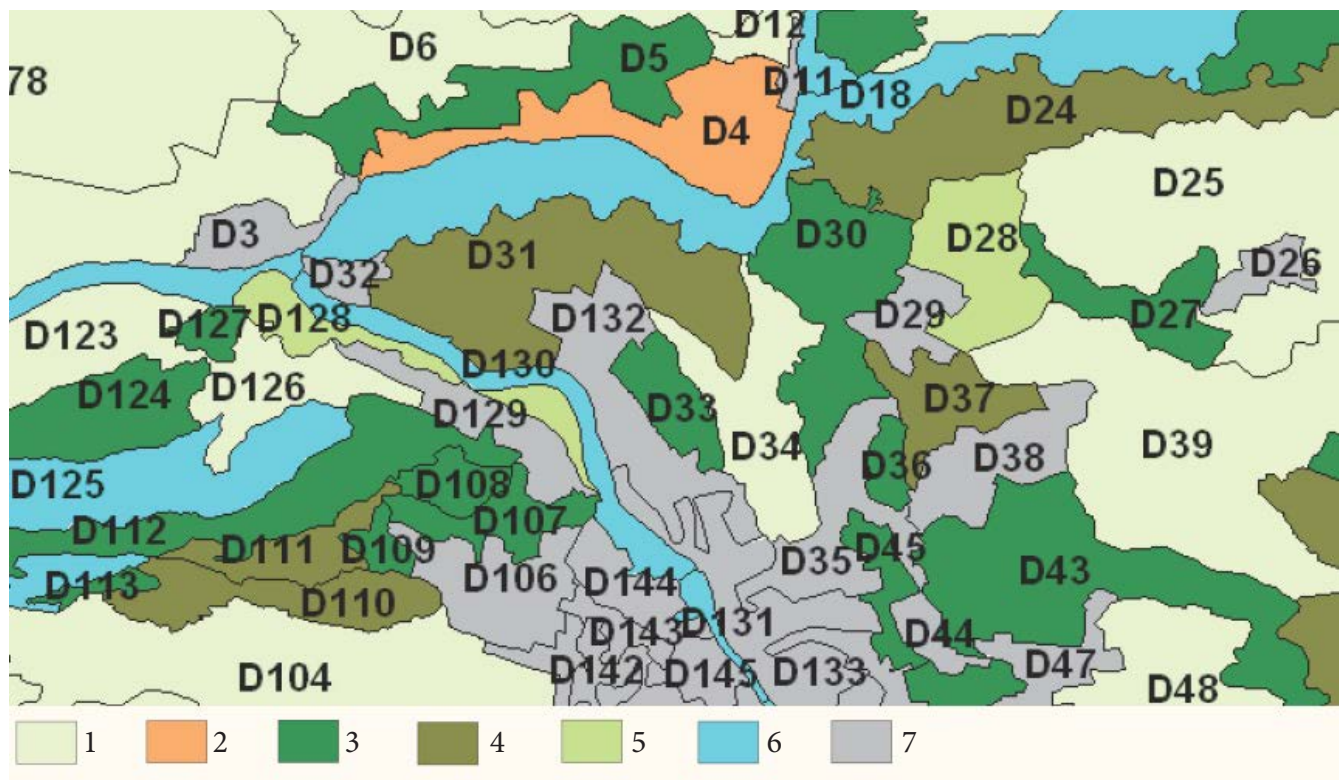
44. Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 9 września 2002 r. w sprawie opracowań ekofizjograficznych (Dz.U. 2002 nr 155 poz. 1298).

Ryc. 19. Koncepcja projektowa powiązań systemu obszarów rekreacyjnych

Źródło: Bogdanowski i inni 1973 s. 32

1. krajobrazy rekreacyjne o różnym stopniu udostępniania (obszary, pasma, obiekty);
2. główne obszary krajobrazu rekreacyjnego: „a” – Mazurski, „b” – Pomorski, „c” – Lubusko-Śląski, „d” – Sudecki, „e” – Karpacki;
3. zespoły parków krajobrazowych w głównych obszarach krajobrazów rekreacyjnych w obszarze „a”: A. Mazurskie Parki Krajobrazowe, w obszarze „b”: B. Nadmorskie Parki Krajobrazowe, C. Pojezierne Parki Krajobrazowe, w obszarze „c”: D. Lubuskie Parki Krajobrazowe, E. Dolnośląskie Parki Krajobrazowe, w obszarze „d”: F. Sudeckie Parki Krajobrazowe, w obszarze „e”: G. Podgórskie Parki Krajobrazowe, H. Beskidzkie Parki Krajobrazowe, oraz Zespoły Parków Krajobrazowych lokalne: I. Nadwiślańskie Parki Krajobrazowe, J. Jurajskie Parki Krajobrazowe, K. Świętokrzyskie Parki Krajobrazowe, L. Rostockie Parki Krajobrazowe;
4. pojedynczy Park Krajobrazowy utworzony (Park Krajobrazowy nad Jeziorem Gopłem);
5. pojedyncze parki krajobrazowe lub ich zespoły proponowane do utworzenia;
6. Parki narodowe utworzone: 1) Woliński, 2) Słowiński, 3) Wielkopolski, 4) Kampinoski, 5) Białowieski, 6) Karkonoski, 7) Babiogórski, 8) Tatrzański, 9) Pieniński, 10) Ojcowski, 11) Świętokrzyski; 7. proponowane parki narodowe: 12) Bieszczadzki, 13) Suwalski (wg T. Szczęsnego);
8. Projektowana otulina ochronna parku narodowego nie posiadającego otoczenia naturalnego;
9. lasy ochronne wokół aglomeracji, zatwierdzone: I. Leśny Pas Ochronny wokół GOP;
10. lasy ochronne wokół aglomeracji, projektowane: II. LPO aglomeracji krakowskiej, III. LPO opolski, IV. LPO wałbrzyski, V. LPO wrocławski, VI. LPO poznański, VII. LPO chociażki, VIII. LPO szczeciński, IX. LPO bydgoski-toruński, X. LPO aglomeracji Trójmiasta, XI. LPO aglomeracji warszawskiej, XII. LPO aglomeracji łódzkiej, XIII. LPO puławski, XIV. LPO czarnobrzski, XV. LPO kielecki, XVI. LPO lubelski;
11. aglomeracje i większe ośrodki administracyjne;
12. kierunki potencjalnego rozwoju aglomeracji;
13. komunikacja związana z rekreacją: a) szybka kolej turystyczna i obwodnicowa droga kołowa, b) średnicowa droga kołowa „Wiślanka” i nadmorska (oprac. J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzda, J. Budziło, L. Flagorowska, W. Genga, K. Pawłowska)

Ryc. 20. Jednostki przyrodniczo-krajobrazowe Warszawy i okolic wyznaczone w Opracowaniu ekofizjograficznym dla Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, (2011 s. 88)

- Jednostki z przewagą terenów:
1. upraw polowych
 2. upraw sadowniczych
 3. leśnych
 4. rolno-leśnych
 5. łąkowych
 6. hydrogenicznych
 7. zurbanizowanych

terenu (w skali 1:50 000). Następnie określano charakter jednostek na podstawie dwunastu cech, takich jak:

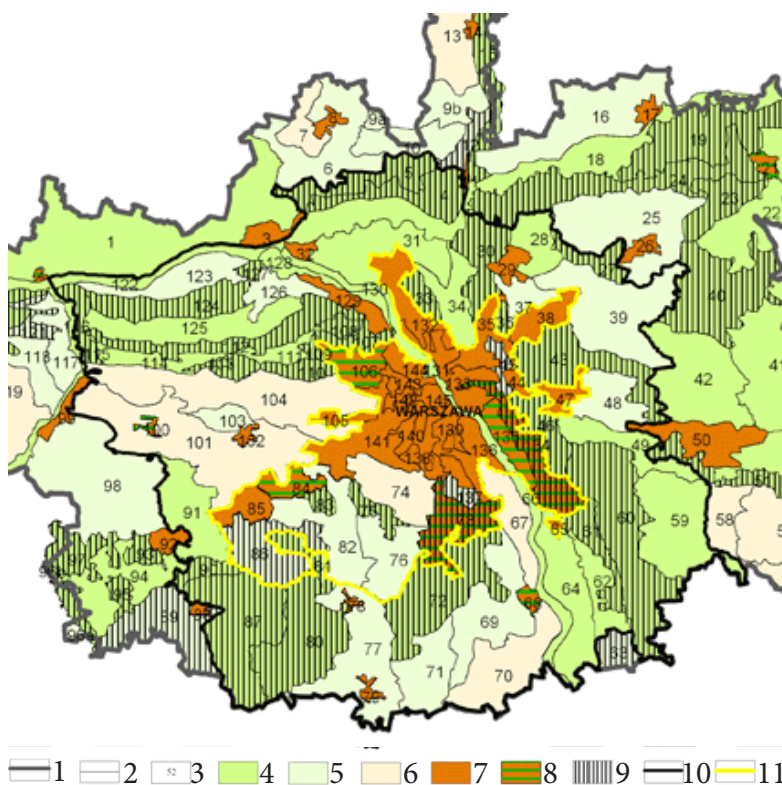
- powierzchnia jednostki w hektarach,
- litologia utworów powierzchniowych,
- główne elementy hipsometryczno-morfologiczne,
- deniwelacje terenu w metrach,
- osobliwe formy rzeźby terenu,
- dominująca grupa typologiczna gleb,
- dominująca forma pokrycia terenu,
- dominujące ekosystemy wodne,
- dominujące ekosystemy leśny,
- dominujące lub wyróżniające się ekosystemy nieleśne,
- zabudowa,
- struktura przestrzenna jednostki (liczba płatów różnych form pokrycia terenu).

W ramach powyższych cech wyróżniono po 5 odmian, co dało bardzo dużą mozaikę jednostek. Szczegółowość ujęcia problematyki przyrodniczej została tu podyktowana uwarunkowaniami terenu (Sowińska, Chmielewski 2008, s. 166).

W jeszcze innym kierunku zmierza delimitacja jednostek krajobrazowych Województwa Pomorskiego, która w trzech pierwszych poziomach typologicznych wydaje się zbieżna z założeniami przyjętymi przy sporządzaniu mapy krajobrazu Europy LANMAP2. Obejmuje ona:

- typy ukształtowania terenu (6 kategorii),
- typy genetyczno-litologiczne podłoża geologicznego (13 kategorii),
- typy użytkowania terenu (41 kategorii).

Czwarty poziom delimitacji dotyczy warstwy kulturowej, w tym przypadku osadnictwa (12 kategorii), w czym można się doszukiwać zbieżności z atlasami krajobrazowymi Czech i Słowacji. Do każdej

Ryc. 21. Predyspozycje do tworzenia zielonego pierścienia wokół Warszawy.
 Źródło: Opracowanie Ekofizjograficzne Obszaru Metropolitalnego Warszawy – Predyspozycje do tworzenia zielonego pierścienia
 Źródło: www.mbpr.pl/ciechanow.html (VI 2012)

1. Granica OMW
2. Granica jednostek
3. Numer jednostki
4. Obszary o dużych i średnich predyspozycjach do pełnienia funkcji przyrodniczych
5. Obszary o małych predyspozycjach do pełnienia funkcji przyrodniczych
6. Tereny otwarte o dużej przydatności dla rolnictwa
7. Obszary zurbanizowane
8. Obszary zurbanizowane z dominującym udziałem terenów zielonych
9. Obszary o dużej przydatności do rekreacji

Tereny predestynowane do kształtowania zielonego pierścienia:
 10. Granica zewnętrzna
 11. Granica wewnętrzna

z kategorii przypisano punkty bonitacji w skali 1-5, które posłużyły ocenie jednostek krajobrazowych (Kistowski 2007c, s. 688).

„Dyskusja nad klasyfikacjami rodzajów i typów krajobrazu w różnych środowiskach naukowych wydaje się nie mieć satysfakcjonującego wszystkie dyscypliny finału. Inaczej postrzega je geograf fizyczny, inaczej botanik, leśnik, hydrolog, geolog czy geomorfolog, wreszcie ekolog czy architekt krajobrazu” (Myczkowski 2012, s. 14).

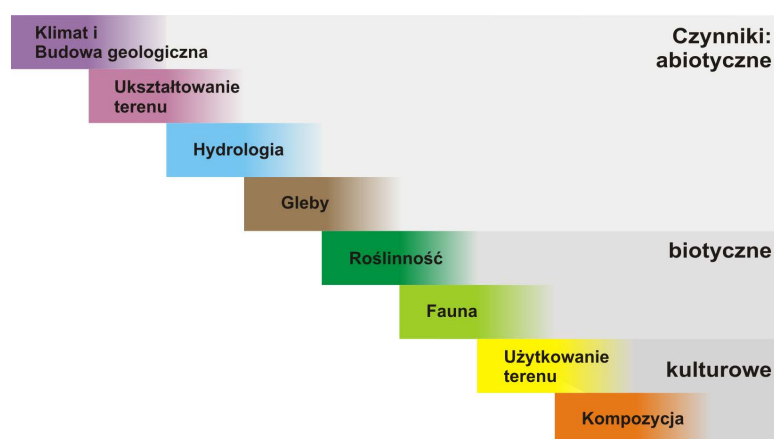
Kolejnym etapem identyfikacji krajobrazu, a zarazem katalogowaniem jego zasobów są szczegółowe opracowania wykonywane w skali lokalnej. Poza dokumentacją i opisem jednostek służą one weryfikacji przyjętych podziałów, które mogą się okazać zbyt ogólne i wymagają zejścia na kolejny - bardziej szczegółowy poziom badań, związany ze studium konserwatorskim.

2.6. Przesłanki do delimitacji i identyfikacji krajobrazów WrOF

Analiza przedstawionych powyżej opracowań umożliwia przyjęcie wstępnych założeń do wyznaczenia typów krajobrazu WrOF. W badanych opracowaniach daje się wyróżnić najwyżej osiem czynników branych pod uwagę w identyfikacji charakteru krajobrazu (Kolejka, Lipski 2008, Wascher 2005). Należy do nich:

- klimat i budowa geologiczna, ukształtowanie terenu, wody, gleby (czynniki abiotyczne);
- szata roślinna oraz świat zwierzęcy (czynniki biotyczne);
- użytkowanie terenu i kompozycja lub kanon miejsca (czynniki kulturowe).

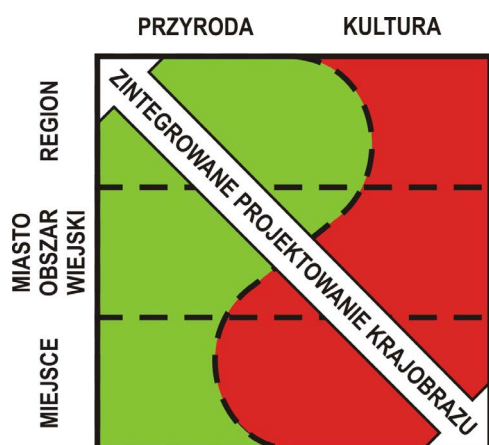
Dotychczasowy stan poznania czynników abiotycznych i biotycznych wydaje się o wiele bardziej zaawansowany od rozpoznania krajobrazów kulturowych, zwłaszcza w ostatnim aspekcie, którą autor określił jako

Ryc. 22. Komponenty krajobrazu wg współcześnie prowadzonych badań
Źródło: opracowanie własne

kompozycję, mając na uwadze krajobraz komponowany nie tylko pod kątem walorów użytkowych, lecz także estetycznych (ryc. 22). Poszerzenie komponentów środowiska przyrodniczego o elementy kulturowe jest wynikiem postrzegania krajobrazu w ujęciu holistycznym i poszukiwania zależności między środowiskiem naturalnym a zasobami antropogenicznymi, które dominują w miastach czy obszarach funkcjonalnych. Podejście to upowszechnia się obecnie dzięki EKK i wprowadzonej przez nią definicji.

Można założyć, iż poznanie udziału wszystkich komponentów krajobrazu, najpełniej oddaje jego charakter. Niemniej analizowane przykłady dowodzą, że ze względów praktycznych wybierane są jedynie te czynniki, które mają największe znaczenie w konkretnych warunkach miejsca i skali opracowania (tabela 14). Najczęściej mapowane są: ukształtowanie terenu, gleby oraz użytkowanie terenu. W przypadku opracowań dla dużych obszarów dominowały kryteria przyrodnicze (np. klimat w przypadku mapy Europy). Czynniki kulturowe nabierały znaczenia dopiero w większych skalach, potwierdzając podgląd Przemysława Wolskiego o dysproporcjach między zasobami naturalnymi i kulturowymi w zależności od skali opracowania (ryc. 23). W skali regionu czynniki mniej istotne pomijano, jak np. aspekt ukształtowania terenu na nizinnych terenach Flandrii.

Ryc. 23. Schemat zintegrowanego projektowania krajobrazu.
Źródło: Wolski 2009, s. 7

Tabela 14. Uwzględnione geokomponenty w analizowanych mapach krajobrazowych i w wybranych metodach badań

Skala	Nazwa opracowania /metody	Uwzględnione komponenty krajobrazu										Przyjęte nazewnictwo typologii krajobrazu i pól badawczych	Rok
		Klimat	Geologia	Ukształt. terenu	Hydrologia	Gleby	Roślinność	Fauna	Użytkow. terenu	Zabudowa	Geneza zabudowy		
Kontynentu 1 : 2 000 000	Mapa krajobrazu Europy (LANMAP2)			Typ charakteru krajobrazu	2005
Kraju 1 : 500 000	Mapa krajobrazu Anglii				Typ charakteru krajobrazu	1998
	Mapa krajobrazu Belgii (Antrop, Van Eetvelde)			.		.			.			Typ charakteru krajobrazu	2008
	Mapa charakteru krajobrazu Republiki Czeskiej			.					.	.		Typ charakteru krajobrazu	2010
	Mapa typologii krajobrazu naturalnego Polski				Rodzaj, gatunek krajobrazu geokompleks	1980
	Mapa krajobrazu naturalnego Polski						Rodzaj, gatunek krajobrazu; geokompleks	1995
Regionu 1 : 200 000	Mapa krajobrazu Flandrii								.		.	Typ krajobrazu	1997
	Mapa krajobrazowe woj. pomorskiego (Kistowski)		Typ krajobrazu Jednostka krajobrazowa	2007
1 : 100 000	Mapa jednostek przyrodniczo-krajobrazowych woj. mazowieckiego (Szulczewska, Cieszewska)				Jednostka przyrodniczo-krajobrazowa	2011
1 : 50 000	Mapa jednostek przyrodniczo-krajobrazowych Rostocza i Równiny Biłgorajskiej (Chmielewski, Sowińska)					Przyrodnicza jednostka przestrzenna	2007
Różne skale	Opracowania wg. metody JARK-WAK (Bogdanowski)			Typ krajobrazu, zespół	1979

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł przytoczonych w tekście

Przeprowadzone badania umożliwiają sformułowanie założeń metodycznych do prac aplikacyjnych dla WrOF:

1. Przyjęta typologia i sposób agregacji danych krajobrazowych powinny się mieścić w standardzie europejskim wyznaczonym przez LANMAP2 – z odpowiednim uszczegółowieniem podziałów; niemniej ze względu na ograniczony czas opracowania wyłączono z rozważań klimat (który w skali WrOF nie wykazuje znaczących różnicowań) oraz gleby (które powinny być wzięte pod uwagę w dalszej fazie badań);
2. Skala 1:50 000 przyjęta wstępnie do delimitacji krajobrazów WrOF, jako pośrednia między skalą planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego (1:250 000) a skalą rekomendowaną dla obszarów metropolitalnych (1:25 000), znajduje się w przedziale opracowań regionalnych, które umożliwiają wstępne rozpoznanie treści kulturowych.

Celem tego etapu prac jest zwrócenie uwagi samorządów lokalnych oraz mieszkańców na stan posiadania zasobów krajobrazowych, ich charakter, zróżnicowanie oraz możliwości wykorzystania z uwzględnieniem tożsamości lokalnej. Inaczej mówiąc – celem identyfikacji krajobrazów WrOF ma być zdefiniowanie tożsamości lokalnej oraz wskazanie ikon i symboli krajobrazowych Wrocławia i Dolnego Śląska.

Ryc. 24. Współczesny krajobraz kulturowy strefy podmiejskiej Wrocławia
– pole golfowe wraz z towarzyszącą zabudową mieszkaniową.
Fot. Grzegorz Kilian 2013

„Kształtowanie krajobrazu ma znaczenie dla kultury, społeczeństwa, gospodarki i polityki. Wysoka jakość kształtowanego krajobrazu sprzyja rozwojowi kultury, tworzy więzi społeczne, chroni przed wykorzeniem, przynosi korzyści gospodarcze i wzmacnia pozycję polityczną kraju”

Przemysław Wolski

3. Krok 2: *Formułowanie wizji i celów – planowanie krajobrazowe*

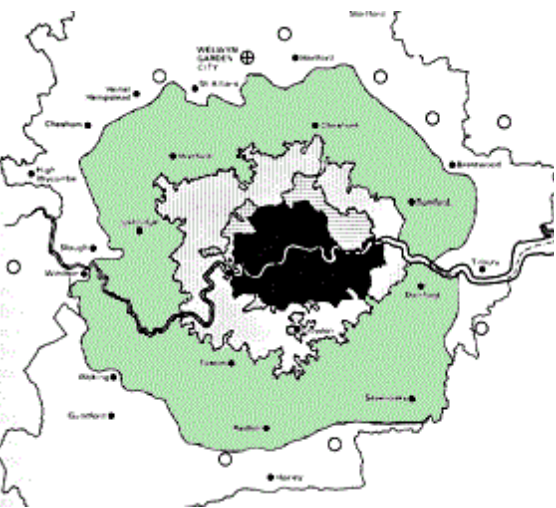
Planowanie krajobrazu jako jednego z elementów ogólnej polityki przestrzennej zależy od bardzo wielu czynników. Wybór konkretnej wizji rozwoju oraz konsekwentna jej realizacja leżą poza możliwościami nauki, która nie jest w stanie zagwarantować tutaj sukcesu. Z pewnością jednak w poszukiwaniu własnych rozwiązań warto korzystać z doświadczeń innych krajów i regionów. Łączne przedstawienie w tym rozdziale zagadnień ochrony i planowania wynika z tego, iż decyzja o objęciu ochroną i utrwalaniu reliktowych krajobrazów zawiera w sobie element planistyczny. Podobnie jest z projektowaniem krajobrazów, któremu zawsze towarzyszy ochrona wybranych komponentów. Bazując na wybranych zasobach – kształtuje się nową jakość. Istotą planowania krajobrazu jest bowiem pozytywne myślenie. Dalekowzrocne wizje kształtowania przestrzeni życia człowieka stały się kluczem do sukcesu w opisanych dalej przypadkach stref metropolitalnych. Dobre praktyki – koncepcja zielonych pierścieni w strefie podmiejskiej

Ochrona i planowanie krajobrazu mają bodaj najdłuższą tradycję w Wielkiej Brytanii, gdzie w połowie XIX wieku dynamiczny rozwój przemysłu i fatalne warunki sanitarne miast stały się powodem poszukiwania nowych systemowych rozwiązań urbanistycznych. Jednym z najistotniejszych głosów w ówczesnej dyskusji na ten temat stała się książka Ebenezera Howarda z roku 1898, zatytułowana „Jutro: Pokojowa ścieżka do rzeczywistej reformy”⁴⁵. Jej autor postulował by, „współczesne miasto było zaprojektowane z myślą o zdrowych

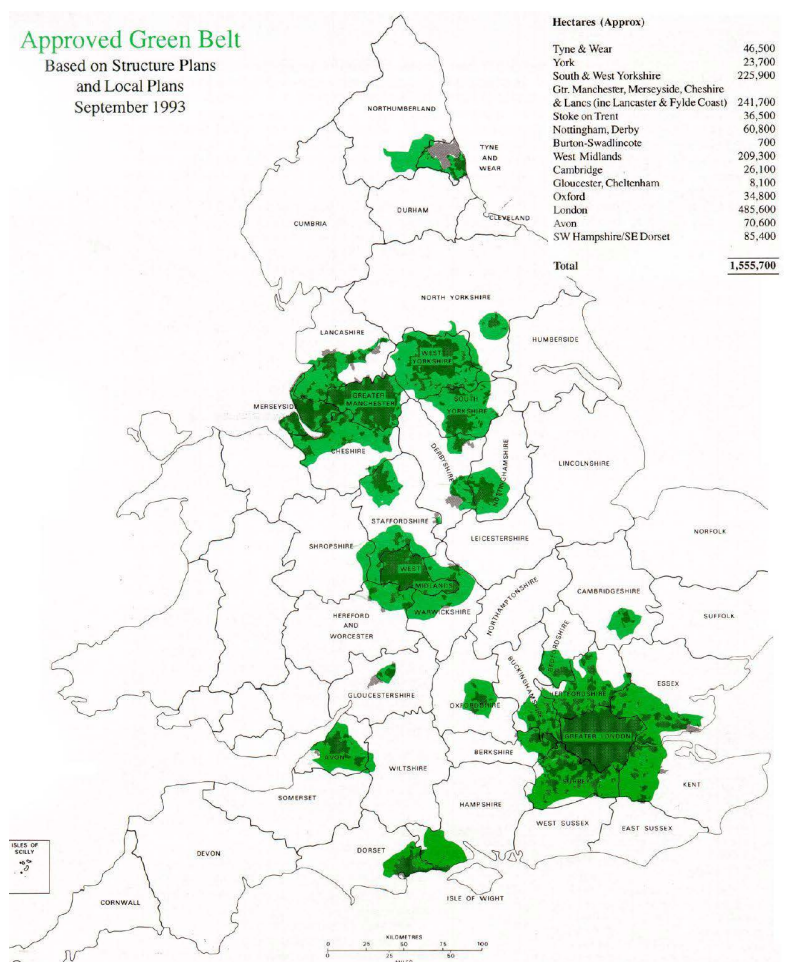
45. Bardziej znany jest tytuł drugiego wydania tej książki z 1902 r.: „Miasta-ogrody jutra”.

warunkach mieszkaniowych i prowadzeniu działalności przemysłowej; o rozmiarach nie większych niż te, które czynią możliwym życie społeczne we wszystkich jego przejawach, otoczone wiejską sferą otwartej przestrzeni; o gruntach w całości będących własnością publiczną lub oddanej w pieczę miejscowej społeczności” (Czyżewski 2009). Miasto-ogród przyszłości łączyło zalety miasta i wsi. Ośrodek metropolitalny miał zapewniać najważniejsze funkcje miejskie, podczas gdy zielony pierścień otwartych terenów rolnych trwale delimitował jednostkę centralną i chronił tereny żywicielskie. Na skraju pierścienia lokowano nowe miasta-ogrody, które wraz z doinwestowanymi miastami tworzyły ośrodki satelitarne.

W 1909 roku ukazała się w Wielkiej Brytanii pierwsza współczesna ustawa o planowaniu przestrzennym. Upoważniała ona władze lokalne do sporządzania schematów planistycznych dla terenów, które znajdują się w stadium zabudowy lub są na taki cel planowane... W praktyce – co godne uwagi – schematy owe dotyczyły głównie obrzeży miast i miały głównie za zadanie zabezpieczenie odpowiednich warunków sanitarnych ale także wygody i jakości życia (Dylewski 2006). Pierwsze obszary ochrony krajobrazu w Anglii wyznaczono w latach trzydziestych XX wieku, głównie za sprawą postulatów organizacji społecznych. Największe zasługi przypisuje się „Kampanii na rzecz ochrony wsi angielskiej” (*The Campaign to Protect Rural England - CPRE*). Jednak dopiero powojenne przebudowy miast stały się okazją do wdrożenia nowych zasad gospodarowania przestrzenią. W 1943 r. powstał plan powojennej odbudowy Londynu – ryc. 25 (*The County of London Plan*), który miał zahamować niekontrolowany

Ryc. 25. Schemat zielonego pierścienia wokół Londynu „The Greater London Plan” 1944
Źródło: <http://www.mediaarchitecture.at> II 2010

Ryc. 26. Zielone pierścienie w Wielkiej Brytanii
Źródło: www.communities.gov.uk/documents/planningandbuilding/pdf/mapgreenbelt.pdf (XII 2009)

rozwój metropolii. Patrick Abercrombie (założyciel i aktywny działacz CPRE) - autor tego oraz kolejnego – Planu Wielkiego Londynu (*The Greater London Plan 1944*)⁴⁶, przedstawił w tych dokumentach pełną wizję ochrony krajobrazów podmiejskich, która stała się wzorem dla dalszych prac.

Ideą proponowanych Zielonych Pasów (*Greenbelts* lub *Green Belts*) była ochrona przestrzeni otwartych wokół miasta. Lasy, parki czy tereny wiejskie miały być buforem ekologicznym i receptą na poprawę warunków życia w uprzemysłowionych ośrodkach. Green belts projektowano, jako integralną część Nowych Miast, zakładanych po II Wojnie Światowej na mocy ustawy *The New Towns Act* (1946). W 1955 r. Ministerstwo Budownictwa i Samorządu Lokalnego Wielkiej Brytanii uchwaliło nowe kierunki planowania⁴⁷, gdzie na stałe wpisano potrzebę wyznaczania „zielonych pasów” wokół miast, stwierdzając między innymi: „Rząd nadaje zielonym pierścieniom wielkie znaczenie, są one istotnym elementem polityki planowania od czterech dekad. Podstawowym celem polityki zielonych pierścieni jest powstrzymanie żywiołowego rozprzestrzeniania się – rozlewania się miast poprzez trwałe zachowanie terenów otwartych, to jest wyłączonych z zabudowy. Najważniejszą cechą tych pierścieni jest zatem ich „otwartość” (Dylewski 2006, s. 31).

Na bazie tej ustawy, wokół największych miast wyznaczono 14 pasów o szerokości od 8 do 20 km i łącznej powierzchni 16 716 km², co stanowi 13% powierzchni kraju (ryc. 26). Na ich skraju lokowano nowe miasta uzupełniające policentryczny układ metropolii. Integralnymi elementami tego systemu są zazwyczaj „pierścienie zieleni miejskiej” w granicach miast oraz „sięgacze” – kliny zieleni (*green wedges*). Ten sposób planowania krajobrazu w strefie podmiejskiej jest stosowany również w Szkocji, Walii i Irlandii.

Zielony pas w ujęciu brytyjskim oznacza zatem obszar **specjalnego gospodarowania terenem** wokół miasta, **gdzie preferowane są naturalne formy użytkowania od zbiorowisk roślinnych po ekstenzywne rolnictwo i rekreację**⁴⁸. Są to de facto rozległe obszary wiejskie o restrykcyjnych warunkach zabudowy, które służą takim celom, jak:

- ograniczenie niekontrolowanego rozwoju miast,
- ochrona naturalnych lub częściowo naturalnych siedlisk i unikalnego krajobrazu wsi,
- poprawa jakości życia w miastach satelitarnych,
- zapewnienie mieszkańcom dostępu do terenów otwartych,

46. Plan Abercrombie'go (*Plan Greater London 1944*) był niejako uszczegółowieniem zapisów *The County of London Plan*. Zakładał podział metropolii „Wielkiego Londynu” na cztery strefy: 1) centrum o intensywnej zabudowie i śródmieście (*inter urban ring*); 2) pierścień podmiejski (*Suburban ring*); 3) zielony pierścień (*Green belt ring*) oraz 4) zewnętrzne tereny wiejskie (*Outer country ring*). W ostatniej strefie pozwolono na poszerzenie wybranych miast jak i stworzenie nowych (Basildon, Harlow i Bracknell).

47. Planning Policy Guidance Note 2 (PPG2).

48. Ewolucję poglądów na temat zielonych pierścieni w kontekście kształtowania systemów przyrodniczych przedstawia Barbara Szulczewska i Agata Cieszewska (2006) za www.planningportal.gov.uk. Autorki zwracają uwagę na wąskie znaczenie terminu „zielony pierścień” w języku polskim, chociaż przykłady z Edynburga i Ottawy pokazują, że nie zawsze jest on pierścieniem zamkniętym. Podobnie jest w przypadku *European Green Belt*, będącego zielonym pasem łączącym Morze Barentsa i Adriatyk trasą dawnej „żelaznej kurtyny”.

rekreacyjnych i wiejskich,

- zachowanie (zabezpieczenie) obszarów produkcji rolniczej wokół miast,
- poprawa jakości powietrza obszarów miejskich.

Systemowe rozwiązania ograniczające niekontrolowany rozrost miast wdrażano po 1945 roku również w innych krajach. Praktyka ochrony krajobrazu strefy podmiejskiej rozpowszechniała się na całym świecie, nigdzie jednak nie uchwalono tak bezkompromisowych zakazów w skali całego kraju jak w Wielkiej Brytanii. Podobne kierunki prac obrali planiści w krajach anglosaskich, gdzie dobrze znane były idee Howarda i innych myślicieli podkreślających wartość krajobrazu otwartych przestrzeni. Zielone pierścienie w: USA (Boston, Waszyngton, Maryland), Kanadzie (Ottawa, Toronto) i Australii (Melbourne, Adelajda) z czasem stały się terenami zieleni wewnątrz dużych aglomeracji. Nieliczne zielone pierścienie zostały zabudowane w skutek niekonsekwentnej polityki np. w Tokio (Watanakabe i inni 2008, s. 25).

Zielone pierścienie w Anglii nadal cieszą się wciąż dużym poparciem społecznym, a samą inicjatywę ocenia się jako jeden z bardziej udanych eksperymentów planistycznych po II wojnie światowej. Doceniają ją zarówno planiści kontynuujący tę ideę oraz mieszkańcy zaangażowani w kampanie społeczne na rzecz „otwartych przestrzeni”. Green belts były pierwszymi systemowymi rozwiązaniami obejmującymi ochronę krajobrazu strefy podmiejskiej - symbolizują początek świadomego gospodarowania krajobrazem. W niniejszej rozprawie doktorskiej, przyjęto je jako punkt wyjścia do rozważań nad ochroną krajobrazu w ramach polskich obszarów funkcjonalnych.

3.1. Planowanie krajobrazu w Niemczech

Mimo, iż Niemcy nie podpisali Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, ich dorobek praktyczny w tym względzie wydaje się imponujący. Planowanie krajobrazu w niemieckim ujęciu „obejmuje zarówno samą przyrodę, jak jej manifestację w przestrzeni, m.in. w postaci relacji do zabudowy (krajobraz), traktuje tradycyjnie pojmowaną ochronę przyrody jako część większego kompleksu zagadnień środowiska przyrodniczego. Kładzie nacisk na działania zapobiegające, kształtujące i wdrażające, a w znacznie mniejszym stopniu na reagowanie na powstałe już zagrożenia” – ochronę (Jędraszko 1998, s. 19). Tak szerokie ujęcie problemu wymaga specjalnych narzędzi planistycznych. Niemcy najszybciej włączyli narzędzia kształtowania krajobrazu do systemu planowania przestrzeni (Böhm 2006). Zgodnie z treścią ustawy o ochronie przyrody (Bundesnaturschutzgesetz §2 pkt 13) „ochronie podlega piękno, zróżnicowanie i wyjątkowość przyrody i krajobrazu na terenie Niemiec” (tłumaczenie za: Kaim 2010, s. 435). Ta sama ustawa nakłada obowiązek sporządzania planów krajobrazowych na wszystkich szczeblach planistycznych (§ 15, 16). W skali kraju są to „Kierunki kształtowania krajobrazu” (ryc. 27), uwzględniające wybrane zagadnienia istotne dla zachowania powiązań przyrodniczych oraz rozwoju obszarów metropolitalnych.

Wykonywane są cztery obligatoryjne opracowania krajobrazowe:

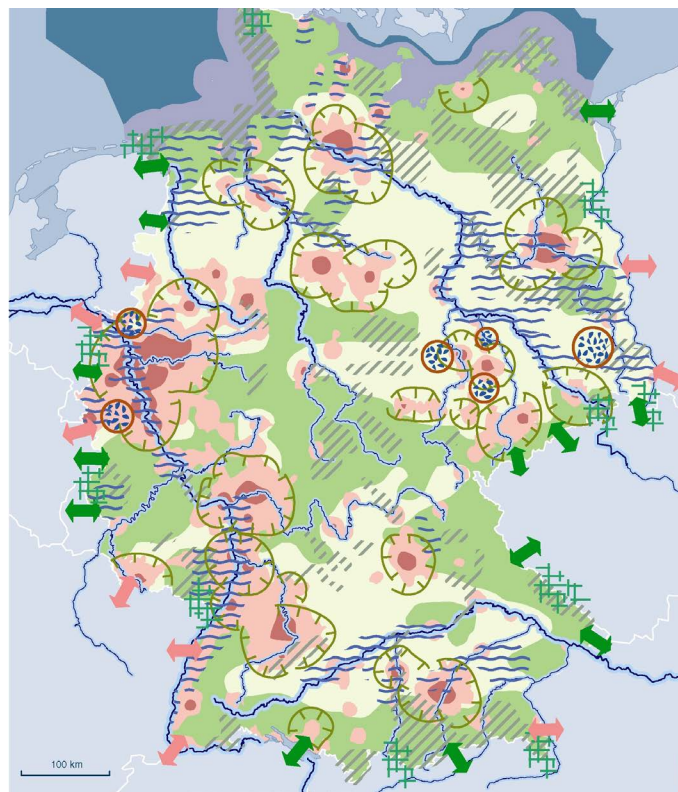
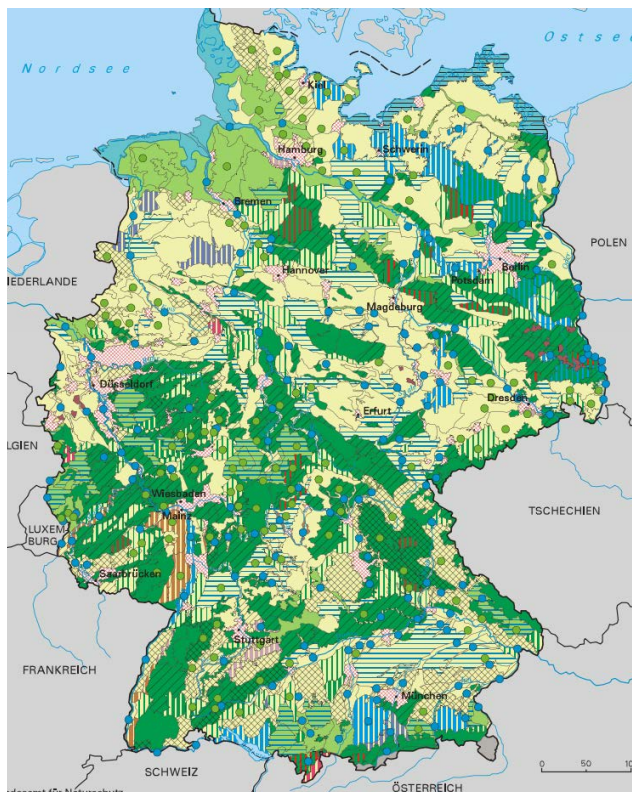
- Regionalny Program Krajobrazowy (*Landschaftsprogramm*) wykonywany w skali landu, który ma charakter strategii z elementami planu;

- Ramowy Plan Krajobrazowy (*Landschaftsrahmenplan*) będący podstawą opracowań planów regionalnych (1 : 200 000, 1 : 50 000);
- Lokalny (Miejscowy) Plan Krajobrazowy (*Landschaftsplan*), który jest podstawą opracowań planów użytkowania powierzchni (1 : 10 000, 1 : 5 000);
- Plan terenów otwartych (*Grünordnungsplan*), który stanowi uzupełnienie planów zagospodarowania przestrzennego fragmentów miast (1 : 1 000, 1 : 500)⁴⁹.

Umiejętnie wykorzystane prowadzą do kompleksowej transformacji tak wielkich obszarów, jak dawne przemysłowe zagłębia Ruhry lub Dolnych Łużyc. Spośród licznych przykładów harmonijnego zagospodarowania stref podmiejskich do analizy wybrano dwa miasta wydzielone o statusie landu (Berlin i Hamburg) jako rozwiązania modelowe oraz Sztuttgart, jako miasto o wspaniałej tradycji kształtowania terenów zieleni i porównywalne z Wrocławiem pod względem ilości mieszkańców.

Idea zielonego pasa w Niemczech ewoluowała w kierunku specjalizacji określonych jego fragmentów. Tendencję tę idealnie obrazuje przykład Berlina, gdzie planowany początkowo zielony pierścień zastąpiono systemem ośmiu parków regionalnych. Obejmują one zespoły historyczno-kulturowe i obszary rekreacyjno-wypoczynkowe, których priorytetem jest ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego (w myśl idei „Europy regionów”). One właśnie tworzą zespół terenów łączących stolicę Niemiec z Brandenburgią jako najbliższym otoczeniem metropolii. Funkcja przyrodnicza i uzupełnienie pierścieniowego systemu zieleni miejskiej Berlina schodzą w tej koncepcji na dalszy plan. Przewodnią zasadą jest doinwestowanie obszarów podmiejskich. Parki regionalne wspólnie się promują i posiadają zunifikowane systemy informacji turystycznej. Konkurują między sobą ofertą

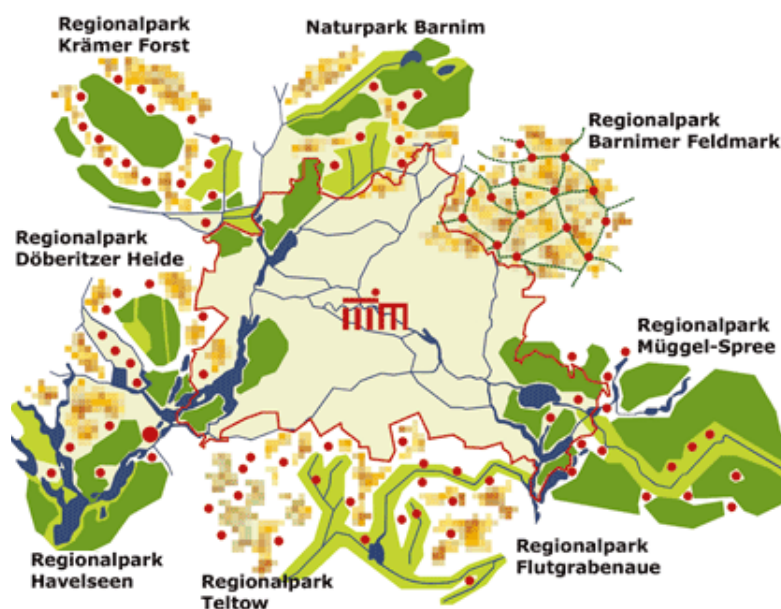
Ryc. 27. Porównanie Mapy krajobrazów Niemiec (Federalna Agencja Ochrony Środowiska) i Kierunków kształtowania krajobrazu (Ministerstwo budownictwa)
Źródło: www.bbsr.bund.de (dostęp: V 2012)

49. Ustawa o ochronie przyrody i kształtowaniu krajobrazu; *Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege (BNatSchG)*, tekst znowelizowany 29 lipca 2009.

weekendową dla mieszkańców metropolii bazując na lokalnych krajobrazach. Poszczególne parki o różnej charakterystyce; leśne, rolnicze, kulturowe podkreślają zróżnicowanie lokalne (ryc. 28). W ramach tych płątów konserwuje się i odtwarza historyczne założenia parkowe i krajobrazowe. Wybrane obszary doinwestowuje się w ramach rekultywacji terenów przemysłowych i wystaw budownictwa lub ogrodnictwa (IBA, BUGA), które w sposób niezwykle skuteczny motywują społeczności lokalne do działań na rzecz krajobrazu. Berlin jako pierwsze z niemieckich miast wdrożył koncepcję integrującą systemy: zieleni miejskiej i parków metropolitalnych otaczających stolicę. Przykład ten obrazuje konieczność zintegrowanego planowania na wielu szczeblach i w różnych skalach.

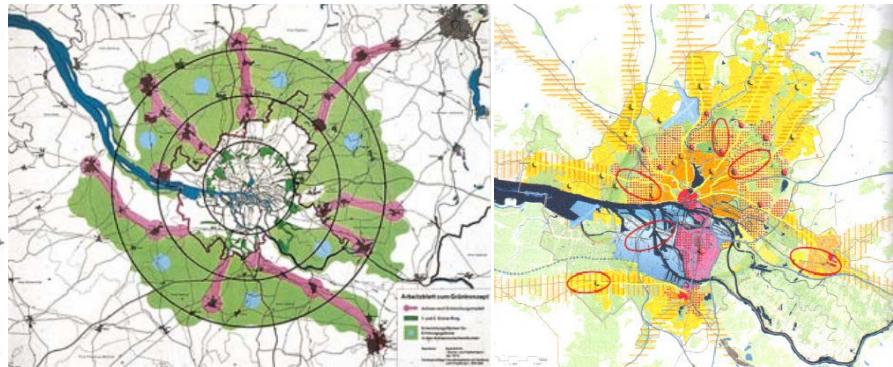
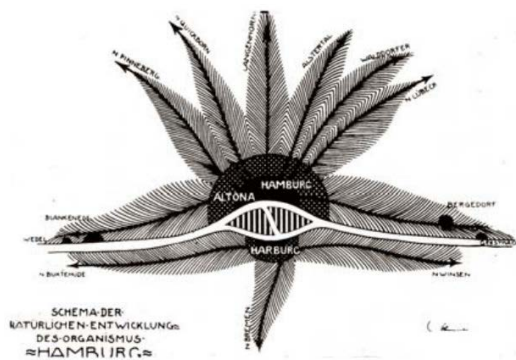
Podobny sposób kształtowania strefy podmiejskiej i przenikanie się różnych skal reprezentuje Hamburg. Pierwsze plany rozwoju tego miasta z 1922 roku zakładały promienisty rozrost zabudowy wzdłuż głównych arterii. Tereny otwarte pozostawione pomiędzy pasami zabudowy miały zostać wyłączone z urbanizacji. W kolejnym planie z 1973

Ryc. 28. Schemat parków regionalnych wokół Berlina
Źródło: www.regionalpark.de XII 2009

r. widoczne jest wyraźne rozróżnienie strefy miejskiej i podmiejskiej, gdzie pojawiają się dwa zielone pierścienie. Zaraz za granicami miasta zaplanowano podmiejski pas lasów i terenów rolnych wyłączonych z zabudowy. Strefa ta ściśle otacza miasto tworząc bufor o grubości od 10 do 15 km. Współczesne plany są konsekwencją wcześniejszych postanowień (ryc. 29). Punkowe doinwestowania, głównie w dzielnicy Wilhelmsburg wyznaczono w nawiązaniu do planu Schumachra z 1922 r. Dogęszenie centrum i subcentrów realizowane jest również w zgodzie z „zielonym pierścieniem”.

Wolne miasto Hamburg promuje się współcześnie jako „zielona metropolia nad Łabą”. Pierwszy program krajobrazowy (*Landschaftsprogramm*) opracowany został w 1997 roku z perspektywą na 15 – 20 lat. Jego celem jest zachowanie: różnorodności biologicznej, funkcjonalności ekosystemu oraz piękna (wyjątkowości) naturalnych obszarów rekreacyjnych. Wizja zarządzania krajobrazem została zapisana na planie zagospodarowania terenu ze wskazaniem predyspozycji i kierunków zmian dla poszczególnych obszarów. Szczegółowo wskazano w nim

Ryc. 29. Schematy rozwoju Hamburga z lat 1922, 1976 i 2007.
Źródło: www.hamburg.de (II 2013)

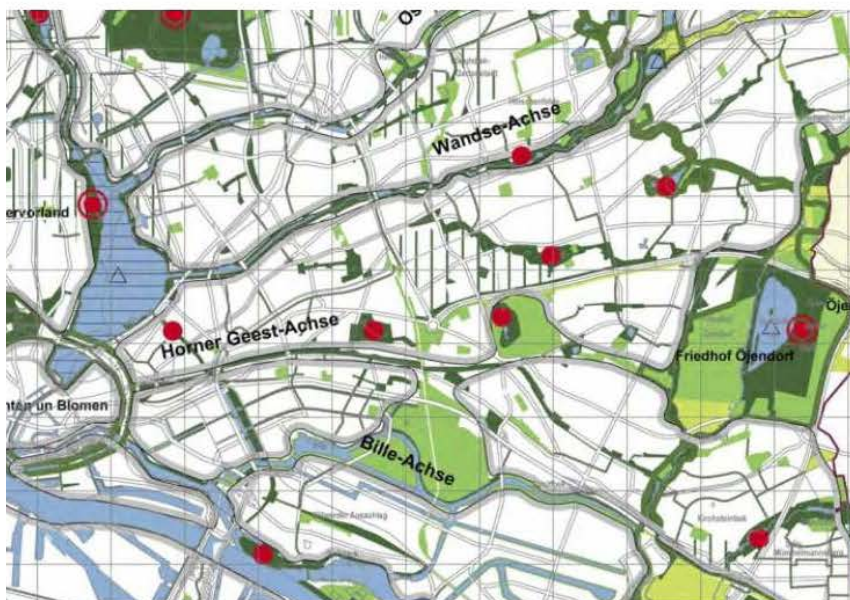
wody i tereny zieleni (w tym cmentarze, ogrody działkowe oraz grunty orne). Zagregowano natomiast tereny zabudowane i infrastrukturę, wskazując dla wybranych prokrajobrazowe kierunki zmian. Legendę uzupełniają informacje dotyczące kształtowania: „zielonej sieci” (ryc. 30, 31) oraz ochrony przyrody i krajobrazu.

Zakres działań proponowanych w programie krajobrazowym pokrywa się z innymi działaniami strategicznymi zapisanymi w osobnych dokumentach, takich jak: strategia kształtowania „zielonej sieci” (*Grünes Netz Hamburg*), kompleksowa ochrona przyrody: gatunków, siedlisk, terenów wodonośnych itd. (*Arten- und Biotopschutz des Landschaftsprogramms*), scenariusze oddziaływania na miejski klimat (*Stadtklimaanalyse und Klimawandelszenario*)⁵⁰, przede wszystkim zaś plany krajobrazowe. Dotyczą one głównie zagadnień przyrodniczych, zgodnie z intencją ustawy, która jest podstawą opracowania. Nie znaczy to, że zagadnienia kulturowe są pomijane, gdyż tym problemom

Ryc. 30. Schemat Zielonej sieci Hamburga ze wskazaniem wybranych inwestycji
Źródło: opracowanie własne

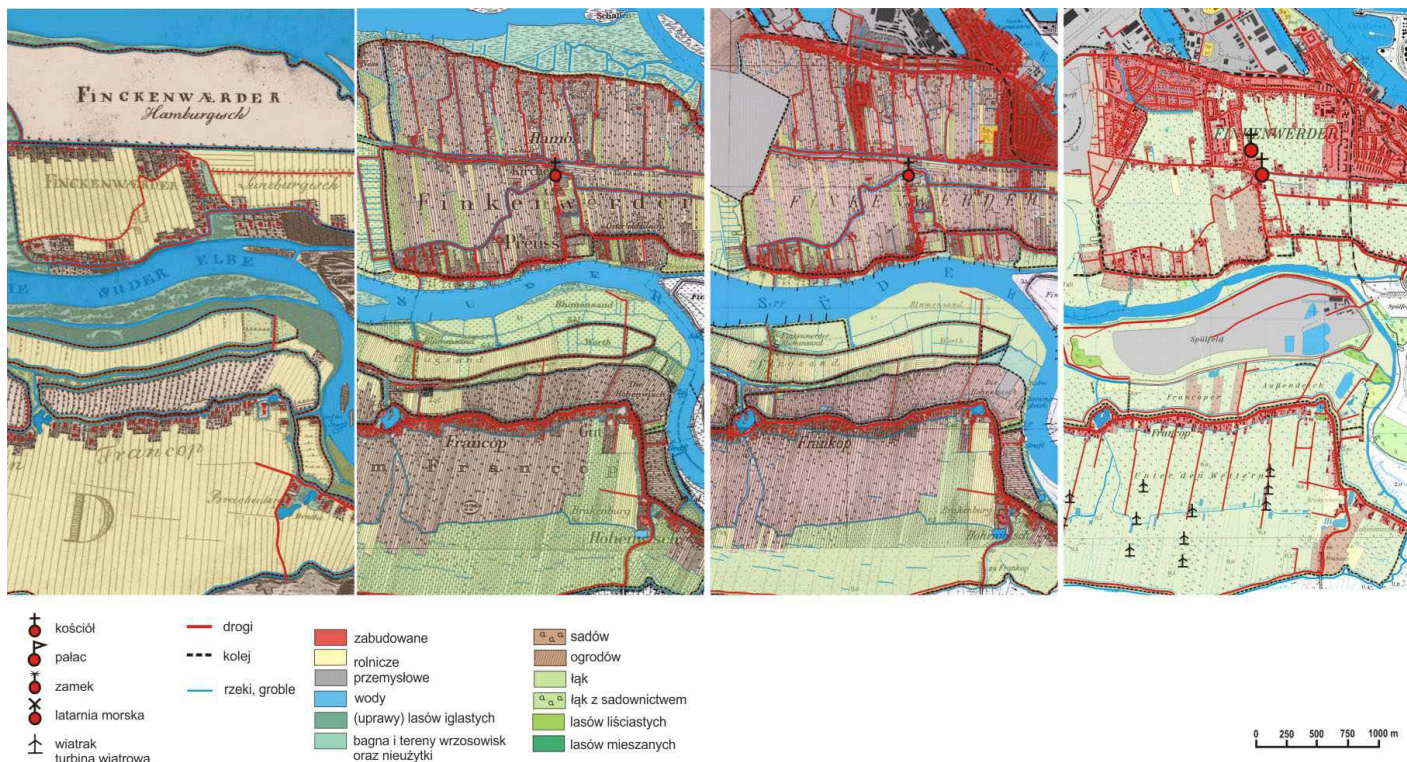
50. Analiza obejmuje ocenę aktualnego stanu środowiska i prognozę zmian do roku 2050. Stanowi podstawę do aktualizacji programu krajobrazu. (źródło: www.hamburg.de/landschaftsprogramm/3957546/stadtklima-naturhaushal) 20 V 2013

**Tytuły map od góry:
Program Krajobrazowy
Zielona sieć
Zielony Ring**

Ryc. 31. Fragmenty opracowań dla Hamburga
Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych opublikowanych na www.hamburg.de/landschaftsprogramm/ (dostęp: IV 2013)

został poświęcony Atlas krajobrazu kulturowego (*Kulturlandschaftsanalyse Altes Land* - ryc. 32). Dokumentuje on:

- obiekty dominujące w krajobrazie (kościół, pałac, zamek, latarnia morska, wiatrak, turbina wiatrowa);
- sieć komunikacyjna (drogi, kolej);
- wody i obiekty hydrotechniczne (rzeki, groble);
- formy użytkowania terenu (tereny: zabudowane, rolnicze, sadów, ogrodów, łąk, łąk z sadownictwem, lasów liściastych, lasów mieszanych, (uprawy) lasów iglastych, bagna i tereny wrzosowisk oraz nieużytki, przemysłowe, wody).

Jednym z elementów wizji jest koncepcja zielonej sieci (*Grünes Netz Hamburg*), jako kompilacji systemów: pierścieniowego i promieniowego. Pierwszy ring w odległości 1 km od centrum przebiega w miejscu dawnych fortyfikacji miejskich; drugi śródmiejski pierścień parków, skwerów i zielonych tras znajduje się w promieniu ok 8 km od centrum. Na peryferiach miasta zachowano tereny rolnicze, które podlegają ochronie, przeciwdziałając niekontrolowanej suburbanizacji na terenie sąsiednich krajów związkowych: Dolnej Saksonii i Szlezwi-ka-Holsztynu. Te trzy elementy, połączone „zielonymi klinami” z przedmieść do centrum, razem tworzą system terenów otwartych. W modelu tym istotną rolę pełnią również cmentarze i ogrody działkowe oraz „zielone” osiedla mieszkaniowe. Model ten uzupełniają dodatkowe funkcje, które pozwalają na użytkowanie tych zasobów: system dróg rowerowych, oferta rekreacyjna parków, imprezy masowe itd. Wszystkie opisane powyżej dokumenty są publikowane on-line z szerokimi komentarzami. Poszczególne pomysły i koncepcje przedstawiane są w pełnym specjalistycznym zakresie z naukowym komentarzem oraz streszczane w prosty i przystępny sposób. Towarzyszą im materiały edukacyjne (plakaty, broszury, książki, ulotki, mapy) o przyrodzie i historii miasta i obecnych zamierzeniach.

Ryc. 32. Atlas krajobrazu kulturowego Hamburga. Fragment dzielnicy Wilhelmsburg, mapy z lat: 1772, 1878, 1953, 2000 (źródło: www.hamburg.de/altes-land-kulturlandschaft/ dostęp: V 2013)

Tabela 15. Priorytety planowania środowiska i krajobrazu w Sztutgarcie oraz kluczowe zagadnienia

<p>Rozwój ogólnie dostępnych terenów wypoczynkowych:</p> <ul style="list-style-type: none"> - łąki z drzewami owocowymi - winnice - lasy - łąki - indywidualny wypoczynek weekendowy - system zielni urządzonej "Zielone U" - Koncepcja parku krajobrazowego regionu 	<p>Ochrona biotopu i różnorodności gatunkowej:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ciągły system biotopów - ochrona różnorodności gatunkowej - zachowania dziko rosnącej roślinności - ograniczenia używania środków ochrony roślin - renaturyzacja cieków - deregulacja brzegów rzeki Neckar - odtwarzanie przyrody na ter. zabudowanych - usuwanie nieprzepuszczalnych nawierzchni - rozluźnienie i zazielenianie podwórzy - zazielenianie dachów i elewacji - zazielenianie ciągów komunikacyjnych - ochrona drzew i gleby - wykorzystywanie ziemi z wykopów 	<p>Łagodzenie zagrożeń środowiska wywołanych intensywnym rolnictwem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - uprzywilejowanie rolnictwa i kierunku interwencji planistycznej - redukcja nawożenia - zapobieganie destrukcji środowiska przez gnojowicę
--	--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie Jędraszko 1998

Niemieckie opracowania krajobrazowe w dużej części pełnią funkcje doradcze wobec planowania przestrzennego ale jednocześnie zawierają precyzyjne wytyczne do głównych aktów prawa miejscowego. Podejmują wybrane, strategiczne kwestie dla rozwoju danych regionów. Istotą wypracowanego podejścia jest wyraźny podział na plany zagospodarowania (zbliżone do naszych MPZP) oraz strategie z elementami planu, które podejmują tylko wybrane zagadnienia, istotne w danym czasie. Jędraszko wymienia trzy priorytety planowania środowiska i krajobrazu przyjęte dla Stuttgartu wraz z przykładowymi zadaniami (tab. 15). Takie ujęcie problematyki krajobrazowej pozwala na elastyczne formułowanie celów działań. Po przeszło piętnastu latach wiele z tych celów jest kontynowanych.

Miasto Stuttgart od 1992 r. jest stolicą regionu Mittlerer Neckar, o powierzchni 3 654 km², a więc bardzo zbliżonej do WrOF. Dwa lata później powołano organizację (*Verband Region Stuttgart*), które ma na celu promocję miejsca i koordynację kluczowych przedsięwzięć, w tym działań krajobrazowych. Ramowy Plan Krajobrazowy dla tego regionu, poza ustawowym zakresem, koncentruje się na ochronie i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego, kojarzonego z życiem w zgodzie z naturą.

Na poziomie regionu systematycznie aktualizowane i analizowane są bazy danych GIS obejmujące: klimat, gleby, siedliska wraz z gatunkami zwierząt i roślin, krajobraz, a przede wszystkim zabytki kultury i historii. W ostatniej warstwie obejmują one ok. 1100 obiektów kompleksowo opisanych i przedstawionych w materiałach turystycznych. Do wyróżników regionu zaliczono m.in.:

- winnice na wzgórzach otaczających zakola rzeki Neckar („amfiteatr winnic”);
- zabytkową architekturę (zamki i rezydencje, dawne obiekty przemysłowe) oraz
- krajobrazy, które posiadają określony wydźwięk semantyczny w nawiązaniu do historii miejsca.

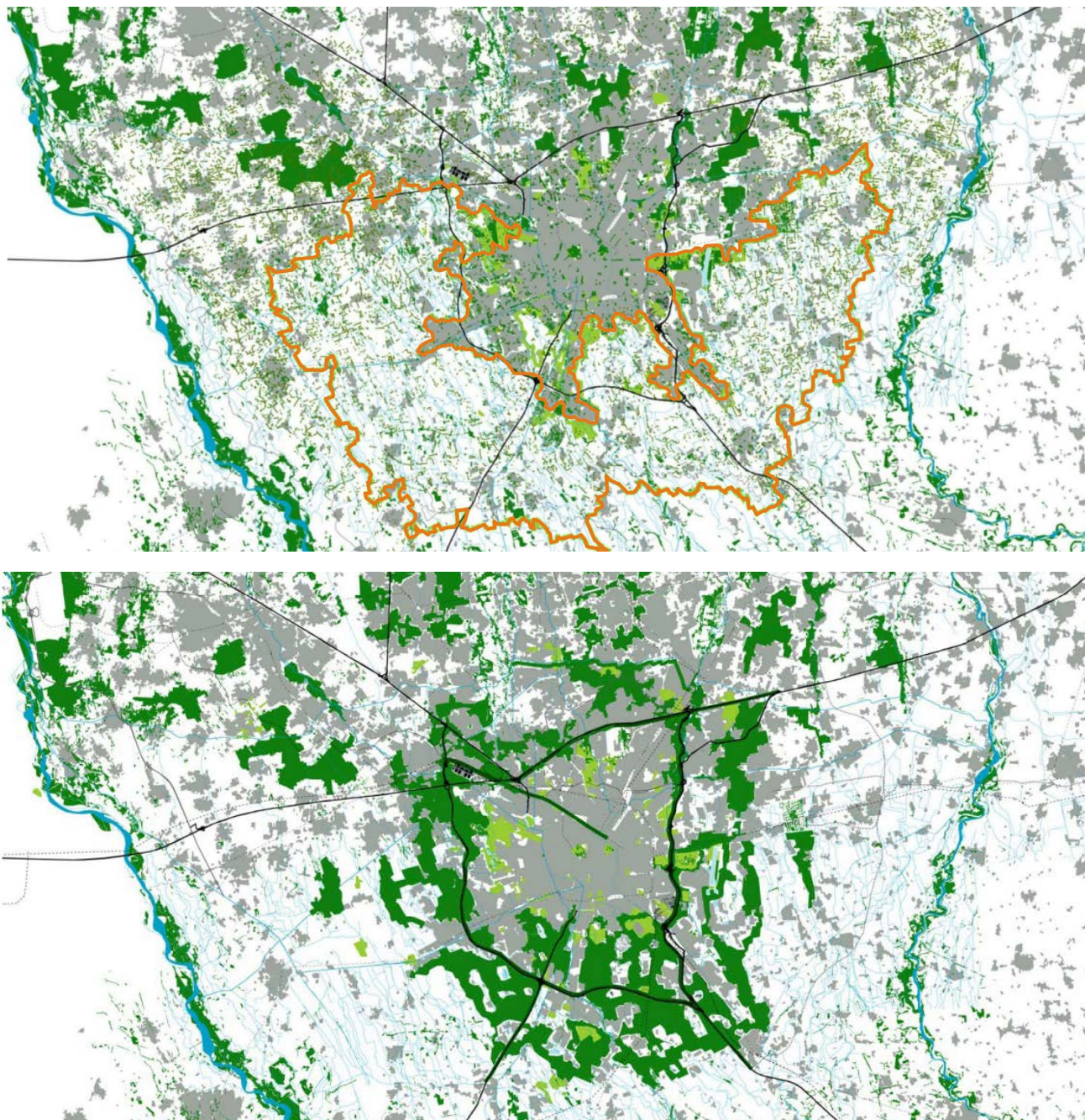
Podobne zasoby, chronione tutaj w ramach czterech parków krajobrazowych: Neckar, Rems, Limes oraz Albtrauf można odnaleźć we WrOF.

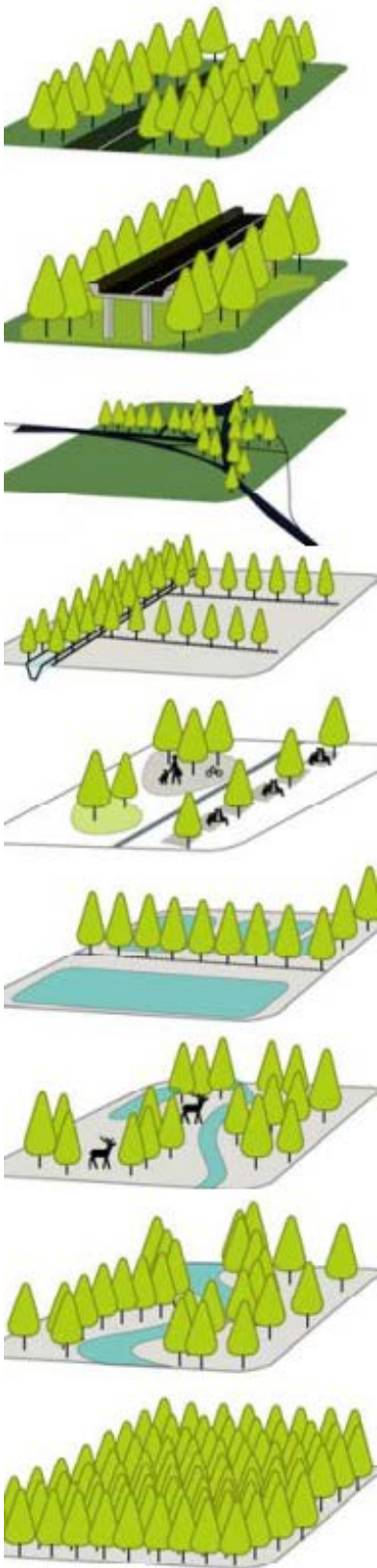
3.2. Parki agrarne wokół Mediolanu

System podmiejskich parków funkcjonuje również wokół Mediolanu, który posiada podobne uwarunkowania fizyczno-geograficzne jak Wrocław. Od północy osłania je wyżynne przedgórze Alp, które jest głównym kierunkiem migracji wypoczynkowej mieszkańców (Jeziora: Como, Garda i Lago Maggiore), od południa zaś rozległe równiny, od dawna użytkowane jako tereny rolnicze i – podobnie jak wrocławskie Bielany – dewastowane przez niekontrolowaną urbanizację.

Próbie przeciwdziałania temu zjawisku podjęto w planie strategicznym prowincji Mediolan, gdzie przyjęto budowę pierścienia parków w obszarze metropolitalnym (ryc. 33). Składa się on z istniejących obszarów quasi naturalnych i wiejskich, integrujących zadania ochrony krajobrazu z rozwojem gospodarczym. Godzenie kwestii produkcji przemysłowej z wymogami środowiska przyrodniczego jest głównym celem zrównoważonego modelu obszaru metropolitalnego.

Ryc. 33. System parków podmiejskich z zaznaczonym Parkiem Południowym (powyżej) oraz koncepcja Metrobosco (poniżej)
Źródło: www.provincia.mi.it/ (XII 2012)

Ryc. 34. Różne formy zadrzewień kształtowane w strefie podmiejskiej Mediolanu
Źródło: www.provincia.mi.it/ (XII 2012)

Kształtowanie systemu obszarów chronionych Lombardii rozpoczęto w 1983 r. na mocy ustawy regionalnej. Współcześnie system obejmuje 24 parki regionalne podzielone na trzy grupy: parki rzeczne, górski pas parków metropolitalnych oraz parki rolnicze i leśne. W sumie zajmują one ok. ponad 450 tysięcy hektarów⁵¹. Największym z nich jest „Park Południowy” o charakterze rolniczym, który zajmuje około 30% przedmieść Mediolanu.

Po fali upałów na początku lat dwutysięcznych, podjęto prace studialne nad poprawą warunków klimatycznych poprzez odpowiednie zagospodarowanie przestrzenne. W 2006 roku na zlecenie Prowincji Mediolan opracowano projekt intensywnego zadrzewienia strefy metropolitalnej pod nazwą „Metrobosco”. W jego ramach wspierane są działania takie jak: zalesianie, tworzenie: parków, winnic oraz zadrzewień wzdłuż tras komunikacyjnych (ryc. 34). Jak podkreślają autorzy „projekt wynika z konieczności określenia na nowo relacji między miastem a wsią. Celem jest zwiększenie różnorodności biologicznej, zachowanie korytarzy ekologicznych, łagodzenie zakłóceń klimatu, hałasu i ograniczanie zanieczyszczenia powietrza”⁵². Istotą działania jest wzbogacenie „agrocenoz” o zadrzewienia (lasy, sady, szpalery, aleje) oraz promocja bardziej „bioróżnorodnych” form użytkowania niż grunty orne (rolnictwo ekstensywne). Jednocześnie rozważane są kwestie wdrażania odnawialnych źródeł energii. Opisywana koncepcja przedstawia różne formy zadrzewień, które mogą być realizowane na przedmieściach Mediolanu (ryc. 35). Poszczególne rozwiązania rozpatrywane są w kontekście pełnienia funkcji takich jak:

- regulacja klimatu (redukcja zanieczyszczeń, bariera akustyczna);
- podnoszenie bioróżnorodności i ochrona gleby;
- zapobieganie suburbanizacji i ochrona krajobrazu;
- rekreacja, wypoczynek, turystyka;
- edukacja przyrodnicza i kulturowa;
- produkcja rolnicza (sady, uprawy szkółkarskie);
- produkcja energii (biomasa).

Istotną stroną we wdrażaniu tego systemu są rolnicy, jako właściciele większości gruntów, które są jednocześnie ich źródłem utrzymania. Opracowywane narzędzia mają na celu przede wszystkim przekonanie mieszkańców o potencjalnych korzyściach spójnej polityki krajobrazowej. Pierwsze działania obejmowały inwentaryzację zasobów – wskazanie reliktowych elementów krajobrazu i charakterystycznych odmian uprawianych na tym obszarze. Wykonano również drobne dolesienia. Działania te są koordynowane w ramach międzynarodowego projektu Peri Urban Parks.

Równoległe trwają szeroko zakrojone prace nad systemowym zadrzewieniem samego miasta, które – podobnie jak wcześniej przedstawiane przykłady niemieckie – łączy się ze swoją strefą podmiejską za pomocą sieci drobnych korytarzy ekologicznych. Są one realizowane w ramach 15 skorelowanych ze sobą projektów, związanych z przygotowaniem do EXPO 2015⁵³. Warto zauważyć, że we Włoszech mapy (plany) krajobrazowe stanowią część standardowych opracowań

51. Źródło: www.regione.lombardia.it (dostęp 06. 2012)

52. Źródło: www.infoagri.provincia.mi.it/index.php?pag=12 (dostęp: 5 V 2012)

53. Carta di sensibilita del paesaggio, Piano di Governo del Territorio... 21.11.2012.

planistycznych, będących odpowiednikami polskich SUiKZP, a także planów regionalnych PZPW.

3.3. Przesłanki do wykreowania Zielonego Pierścienia Wrocławia

Przedstawione przykłady stanowią potencjalne źródło inspiracji dla koncepcji ochrony i gospodarowania krajobrazem WrOF w formie Zielonego Pierścienia miasta. Poszczególne kraje wypracowują własne polityki ochrony stref metropolitalnych przed nadmierną urbanizacją. Jednocześnie podejmując próby rozwiązania problemów wynikających z rozdrobnienia własności terenu i konieczności pozyskania mieszkańców do realizacji założeń przyjętych w sposób demokratyczny. W sensie przestrzennym, najczęściej wdrażane działania to:

- ograniczanie potrzeb komunikacji kołowej i promocja zrównoważonych systemów transportu oraz związana z tym racjonalizacja wykorzystania przestrzeni;
- dogęszczanie miast – rewitalizacja urbanistyczna;
- poprawa oferty i dostępności terenów otwartych, która idzie w parze z szerokim zagospodarowaniem turystycznym;
- budowa sieci zielonej i niebieskiej infrastruktury (*green infrastructure*).

Działania towarzyszące obejmują m.in. promocję odnawialnych źródeł energii, recykling i zrównoważoną gospodarkę odpadami oraz ochronę przeciwpowodziową i szeroką edukację połączoną z partycypacją społeczną. Są to obecnie wiodące zagadnienia w zakresie zrównoważonego rozwoju obszarów metropolitalnych (Drapella-Hermansdorfer 2012, s. 10).

Cennym źródłem doświadczeń mogą być tu również programy dedykowane specjalnie dla terenów wiejskich i około-miejskich, które koncentrują się głównie na aspektach: rolnictwa, turystyki, budownictwa mieszkaniowego, rynku pracy, środowiska naturalnego i socjologicznym. Na przykład w holenderskim programie VINEX, realizowanym w skali regionalnej wskazano trzy priorytety: 1. ochrona terenów otwartych oraz odnawianie krajobrazu wiejskiego i cennych zbiorowisk roślinnych; 2. organizowanie centrów handlowo-usługowych ograniczających rozpraszanie zabudowy i suburbanizację; 3. podnoszenie jakości życia w podmiejskich jednostkach osadniczych; koncentracja miejsc pracy i wypoczynku (Stojak, Dworniczak 2012, s. 58). W związku z powyższym do głównych celów polityki krajobrazowej w skali WrOF można zaliczyć rozwój rolnictwa w strefie żywicielskiej metropolii (ochrona gruntów rolnych, wspieranie tradycyjnych upraw i produktów lokalnych, wspieranie agroturystyki oraz tożsamości kulturowej wsi). Ma on związek również z poprawą jakości klimatu oraz zachowaniem zasobów strategicznych. Kolejnym celem jest udostępnienie najcenniejszych zasobów krajobrazu czyli zrównoważona turystyka i rekreacja w strefie podmiejskiej. Wartością dodaną powinno być również kształtowanie tożsamości obszarów i jego mieszkańców m.in. poprzez utrzymanie istotnych wartości przyrodniczych i historycznych (Lisowski i in., 2009, s. 222).

Ryc. 35. Południowe przedmieście Mediolanu
Fot. Łukasz Dworniczak 2011

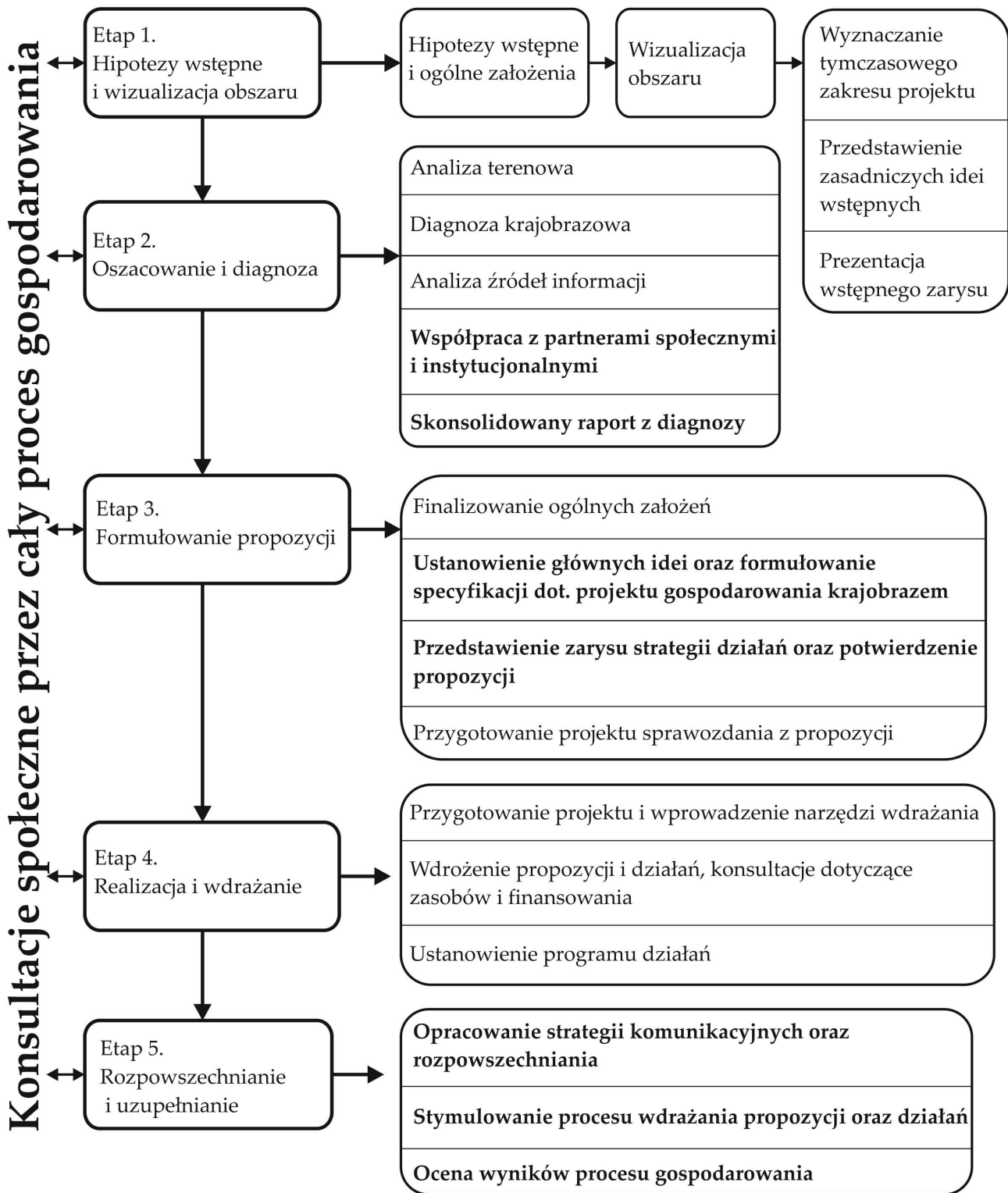

Ryc. 36. Sady owocowe na Wzgórzach Trzebnickich
– relikty krajobrazów rolniczych w strefie WrOF
Źródło: <http://kociegory.com/2013/03/powiat-trzebnicki/>

4. Krok 3: Angażowanie społeczności lokalnej – informacja i działania motywacyjne

Planowanie krajobrazu czy racjonalne gospodarowanie jego zasobami nie jest możliwe bez wsparcia i zaangażowania społeczności lokalnych. EKK podkreśla, że harmonijny krajobraz jest widowym świadectwem zdrowych relacji społecznych, gospodarczych i przyrodniczych, kładąc przy tym szczególny nacisk na udział mieszkańców w procesie identyfikacji cech oraz formułowaniu „celów jakości krajobrazu”. W ten sposób Konwencja ujmuje „sformułowanie przez właściwe organy publiczne aspiracji społeczeństwa w odniesieniu do cech otaczającego je krajobrazu”. Wypracowanie możliwie szerokiego forum obywatelskiego, które współdecyduje w kluczowych sprawach jest podstawą akceptacji prowadzonych działań.

W raporcie wydanym przez Radę Europy pod nazwą „Zarządzanie obszarem: gospodarowanie krajobrazem jako proces”, autorzy definiują gospodarowanie krajobrazem jako „proces formułowania, artykułowania oraz opracowania zbioru strategii mających na celu ulepszenie poszczególnych krajobrazów i polepszenie jakości życia człowieka, w ramach podejścia opartego na zrównoważonym rozwoju, przy użyciu narzędzi i wdrażaniu środków oraz działań przedstawionych w projekcie gospodarowania krajobrazem” (Busquets Fabregas, Contina Ramos 2011, s. 3). Opisany w ten sposób proces odpowiada metodom stosowanym w polskim modelu zarządzania przestrzenią. Opiera się na diagnozie, formułowaniu celów i narzędzi wdrażania (rys. 37), wyróżnia go jednak silny akcent społeczny. Autorzy raportu zwracają uwagę na konieczność konsultacji na każdym etapie tego procesu oraz ewaluację podejmowanych działań. Tym samym włączają mieszkańców do gospodarowania krajobrazem jako stałych uczestników.

Ryc. 37. Projekt gospodarowania krajobrazem wg. zaleceń Rady Europy. Wyróżniono zagadnienia związane z partycypacją społeczną

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Busquets Fabregas, Contina Ramos 2011, s. 11

Skuteczność konsultacji i merytoryczny poziom dialogu zależy od jego odpowiedniego przygotowania, które można postrzegać w kategoriach zarządzania informacją. Obejmuje ona kilka poziomów: 1. identyfikację charakteru krajobrazu na poziomie lokalnym z uwzględnieniem warstwy semantycznej, która polega na ustaleniu, jakie znaczenie mają jego elementy dla mieszkańców, z czym wiążą swoje pozytywne odczucia i jak go postrzegają (etap 0, poprzedzający właściwe konsultacje); 2. ocenę/waloryzację krajobrazu pod kątem planowanych wizji rozwoju obszaru; z czytelnym przedstawieniem spodziewanych korzyści, kosztów i metod osiągnięcia celów a także mankamentów poszczególnych

koncepcji, które mają na celu oparcie debaty publicznej na rzeczowych przesłankach i wyłonienie optymalnego wariantu (etap 1-3: czyli hipotezy wstępne, oszacowanie i diagnoza, formułowanie propozycji); 3. wykorzystanie odpowiednich mechanizmów motywacyjnych, organizacyjnych i finansowych na promocję wybranej idei/polityki krajobrazowej, w celu pozyskania społeczności lokalnej, inwestorów, sponsorów oraz innych stron dla realizacji przyjętych celów (etap 4-5: realizacja i wdrażanie, upowszechnianie i uzupełnianie).

Biorąc pod uwagę usztywnienie dialogu społecznego w Polsce przez mało przyjazne procedury, kolejny etap niniejszej pracy obejmował analizę dobrych praktyk w tym zakresie. Skupiono się na przypadkach, które miały charakter rozwiązań systemowych, jak brytyjskie arkusze identyfikacji krajobrazu na szczeblu lokalnym, bądź odnosiły się do obszarów metropolitalnych.

4.1. Zarządzanie informacją na lokalnym poziomie identyfikacji charakteru krajobrazu

Pierwszy kontakt ze społecznością lokalną następuje na poziomie identyfikacji charakteru krajobrazu w skali gminy. Celem tego etapu jest szczegółowe rozpoznanie cech i elementów, które będą miały największe znaczenie dla określenia tożsamości miejsca, czyli tego, co się często określa mianem *genius loci*. Wyłonieniu tych subtelnych aspektów i rozpoznanie semantyki danego obszaru służą badania terenowe, wywiady z mieszkańcami, szczegółowe rozpoznanie zasobów kulturowych oraz analizy ikonografii. Ich wyniki mają duży walor edukacyjny i często są wykorzystywane jako materiał wyjściowy do działań promocyjnych.

Przy tworzeniu brytyjskiej procedury LCA, temu etapowi badań poświęcono szczególnie dużo uwagi, rekomendując zakres tzw. arkusza charakteru krajobrazu⁵⁴. Celem arkusza jest możliwie pełna dokumentacja zasobów krajobrazowych badanego obszaru z uwzględnieniem aspektów percepcji (ryc. 38). Z jednej strony służy on uszczegółowieniu wcześniejszych studiów kartograficznych i literaturowych, z drugiej zaś odzwierciedla stosunek społeczeństwa do danego krajobrazu. Arkusz obejmuje:

- ogólny opis obszaru (dane metryczne);
- mapa / szkic nawiązujący do opisu;
- wykaz elementów krajobrazu oraz ocenę ich wartości (zabudowa, typ krajobrazu, pokrycie terenu, wody, roślinność, elementy komunikacji);
- charakterystyka walorów wizualnych (percepcja estetyczna);
- uwagi na temat stanu, presji środowiskowych, odporności na zmiany i potencjalnych kierunków zarządzania krajobrazem (LCA 2002, s. 30, 31).

Autorzy instrukcji zwracają uwagę, iż w badaniach krajobrazowych dobrą praktyką jest systematyczna weryfikacja wyników przez zastosowanie różnych narzędzi. Są to zazwyczaj: analizy GIS i badania kartograficzne w różnych ujęciach, dokumentacje fotograficzne i szkice, ankiety dla mieszkańców oraz badania terenowe. Ostatnie z nich należy wykonywać o różnych porach roku.

54. Por. rozdział 2.3 niniejszej rozprawy.

ERM LANDSCAPE TEAM: FIELD SURVEY FORM - Salisbury Plain Army Training Estate.

Viewpoint No: 5 (EAST) Location: SIDBURY HILL (LOOKING SOUTH EAST) Date: 14/02/01

Sketch: VIEW SOUTH EAST TO TIDWORTH.

Panoramic Photo Nos: FILM 2 - 19-16

Landscape Character Type: WOODED CHALK DOWNLAND (4)

Landscape Character Area: PERHAM - MILSTON DOWN

Geology: UPPER CHALK FORMATION

Topography:

flat	plain	dry valley
undulating	rolling lowland	deep gorge
rolling	plateau	broad valley
steep	scarp/ cliffs	narrow valley
vertical	hills	

Dominant landcover and landscape elements:

BUILDINGS: farm buildings masts/ poles pylons industry settlement urban folies military	HERITAGE: vernacular buildings country house field systems prehistoric ritual hill top enclosure/ fort ecclesiastic monuments of war coppice	FARMING: walls fences hedges fields arable improved pasture rough grazing hedge banks orchard	LANDCOVER: designed parkland scrub marsh peat bog moor/ heath rough grassland water meadows grassland species rich grassland	WOODLAND/ TREES: deciduous woodland coniferous plantation mixed woodland shelterbelt hedge trees orchard clumps isolated trees	Hydrology river stream reservoir dry valley winterbourne pond lake drainage ditch	COMMUNICATIONS: road track footpath lane railway military pylons communication masts
--	---	---	--	---	--	---

Brief description (including main elements, features, attractors and detractors): GENTLE DOWNLAND TOPOGRAPHY DISSECTED BY NINE MILE RIVER CONTAINING SETTLEMENT. EXTENSIVE WOODLAND + SCRUB INTERSPERSED WITH OPEN AREAS OF PASTURE + ARABLE FARMING. HILDTOP VIEWS. CONCENTRATION OF PREHISTORIC BARROWS ESP. ON NINE MILE RIVER. MILITARY INFRASTRUCTURE LESS CONSPICUOUS THAN ON RAIN. KEY LONG/ MIDDLE DISTANCE VIEWS TO TIDWORTH/ BEACON HILL. SENSE OF ENCLOSURE IN VALLEY.

Key Characteristics/ Distinctive Features and why they are important: UNDULATING LANDFORM + BALANCE OF OPEN AND WOODED AREAS IMPORTANT TO CONTRASTING EXPERIENCE. LOCATION OF BARROWS INDICATES IMPORTANCE OF NINE MILE RIVER TO PREHISTORIC COMMUNITIES.

Rarity:
NOT RARE. BARROWS + SETTING IMPORTANT FEATURE.

Condition:
GOOD. EXISTING BALANCE OF WOODLAND TO OPEN AREAS MAINTAINED BY WOODLAND MANAGEMENT + FARMING.

Visual Assessment Criteria:

PATTERN (2 Dimensional):	dominant	strong	broken	weak
SCALE:	intimate	small	medium	large
TEXTURE:	smooth	textured	rough	very rough
COLOUR:	monochrome	muted	colourful	garish
COMPLEXITY:	uniform	simple	diverse	complex
REMOTENESS:	wild	remote	vacant	active
UNITY:	unified	interrupted	fragmented	chaotic
FORM (3 Dimensional):	straight	angular	curved	sinuous
ENCLOSURE:	expansive	open	enclosed	constrained
VISUAL DYNAMIC:	sweeping	spreading	dispersed	channelled

Perception:

SECURITY:	intimate	comfortable	safe	unsettling	threatening
STIMULUS:	monotonous	bland	interesting	challenging	inspiring
TRANQUILLITY:	inaccessible	remote	vacant	peaceful	busy
PLEASURE:	unpleasant	pleasant	attractive	beautiful	

Architecture: (Note condition/ quality) NOTES APPLY TO TIDWORTH

Local Materials - (stone type, colour/ texture etc, brick (colour/ size/ render) /

Combinations - (stone and brick patterns etc) /

Vernacular Style (window style/ roof pitch) /

Settlement Form (village greens, clustered, military, scattered) MODERN MILITARY DEVELOPMENT ON GRID PATTERN SURROUNDING HISTORIC (MEDIAEVAL) CORE OF WINDING STREETS

Additional Comments: (Note evidence of pollution, erosion, bare or disturbed ground, condition of historic features, new planting, restoration work.

NO

Pozyskane informacje są następnie przedstawiane za pomocą kart krajobrazowych o zróżnicowanej formie. Na przykład, na stronie internetowej poświęconej krajobrazowi wschodniej Anglii można znaleźć: strony dokumentujące poszczególne typy krajobrazów, karty krajobrazu, interaktywne mapy krajobrazu i przewodniki turystyczne, badania naukowe poświęcone temu regionowi oraz galerie zdjęć (<http://landscape-east.org.uk/>). Na tym etapie opis krajobrazu staje się bardziej indywidualny, gdyż odzwierciedla ducha miejsca. Cennym uzupełnieniem są prace artystyczne, rozważania o percepcji krajobrazu oraz o dobrach niematerialnych (zwyczaj, legendy, miejsca kultu itp.). Te informacje z jednej strony służą pogłębieniu wiedzy o ważnych wydarzeniach, z drugiej zaś budują obraz danego miejsca, a poprzez połączenie miejsc i znaczeń utrwalają się w pamięci społeczeństwa.

System brytyjski zdaje się być wzorcem dla innych krajów. Kompleksowość opisywanych rozwiązań zasadza się na holistycznym postrzeganiu krajobrazu i budowaniu możliwie szerokich partnerstw. Badania realizowane w wielu skalach, wdrażane są w postaci rozmaitych opracowań (karty, atlasy, instrukcje, plany, standardy krajobrazowe), a te mają bezpośrednie przełożenie na większość dokumentów planistycznych. Wszystkie powyższe inicjatywy realizowane są z szeroką akceptacją mieszkańców, którzy czują się odpowiedzialni za lokalny krajobraz.

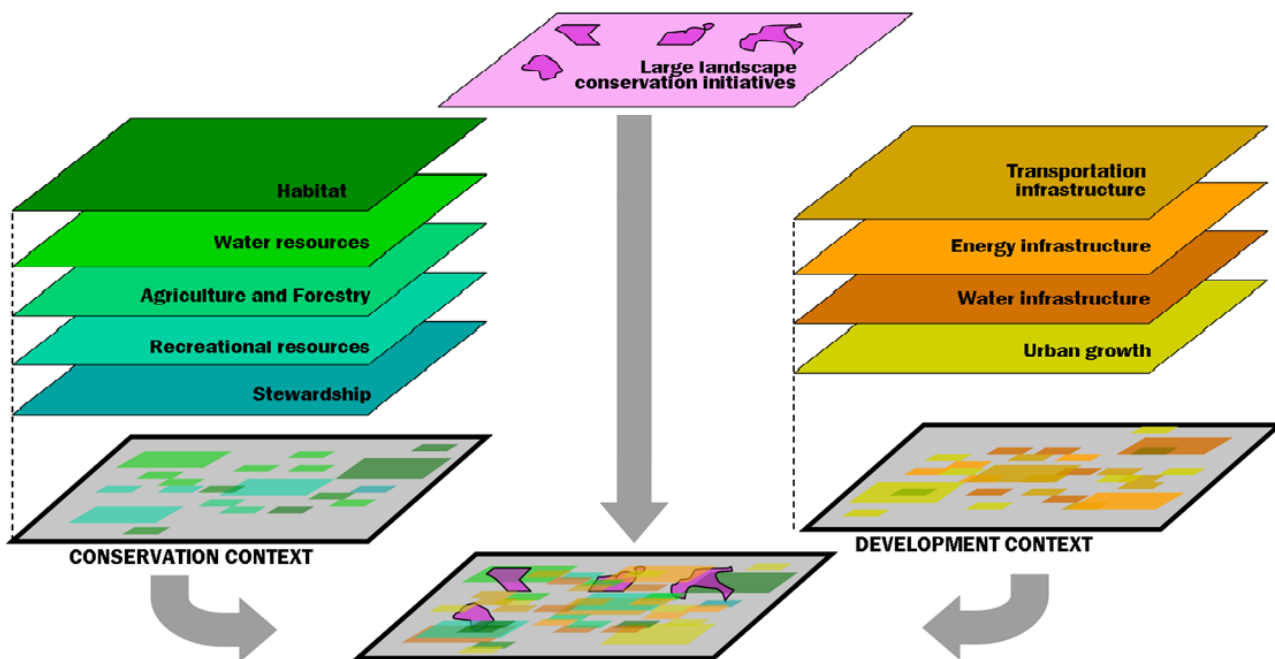
Podobne karty krajobrazu funkcjonują również w innych krajach. Na przykład francuski *Atlas régional des Paysages* lub niemiecki *Kultur Landschaft Digital*⁵⁵ pełnią analogiczną rolę, nie są jednak umocowane w tak rozległym systemie działań prokrajobrazowych. Wiele przedsięwzięć realizują lokalne obserwatoria krajobrazu, organizacje pozarządowe lub uczelnie wyższe. Ciekawym przykładem służącym integracji mieszkańców w działaniach lokalnych jest Atlas inicjatyw krajobrazowych trzynastu północno-wschodnich stanów USA (*The Northeastern Landscapes Initiatives Atlas*)⁵⁶. Zawiera on bazę danych o lokalnych działaniach na rzecz krajobrazu, która obejmuje trzy grupy informacji:

- „inicjatywy lokalne” na rzecz krajobrazu; profile i zasięg działań, dane o instytucjach i projektach,
- naturalne i kulturowe zasoby krajobrazu, będące częścią osobnych baz danych (np. rodzaje siedlisk, zasoby wodne, rolnictwo, oferta rekreacyjna),
- zamierzenia/plany krajobrazowe, obecne i potencjalne wyzwania dla lokalnych inicjatyw w zakresie infrastruktury transportowej, energetycznej, wodnej oraz rozwoju miast (ryc. 39).

Projekt jest finansowany ze środków prywatnych fundacji oraz instytucji stanowych odpowiedzialnych za gospodarkę przestrzenną. Doświadczenia i wnioski z tego działania przedstawiono w raporcie *Landscapes: Improving Conservation Practice in the Northeast Megaregion*, który dotyczy ochrony krajobrazu w tym regionie (2012). Atlasy krajobrazu są zatem istotnym rozwiązaniem systemowym, za pomocą którego inwestorzy, projektanci i społeczeństwo mogą wyrobić sobie

55. Źródła odpowiednio: www.paysage-poitou-charentes.org oraz www.kuladig.de/Karte.aspx (dostęp: II. 2012 r.).

56. Na podstawie www.rpa.org/northeastlandscapes/atlas.html (dostęp: I. 2012 r.).

Ryc. 39. Zakres Atlasu krajobrazu północno-wschodnich stanów USA
 Źródło: www.rpa.org/northeastlandscapes/atlas.html (V 2012)

pogląd o jakości krajobrazu. Identyfikacja krajobrazu i jego zasobów oraz synteza, pozwalają na usprawnienie procesu planowania przestrzennego oraz projektowania w różnych skalach.

Z terenu Polski przytoczyć warto ciekawy przykład interaktywnej karty krajobrazowej, jaką jest „Baza danych o architekturze regionalnej północno-wschodniej Polski”, autorstwa Jadwigi Żarnowieckiej, opublikowana na stronie Politechniki Białostockiej⁵⁷. Ten multimedialny atlas architektury dokumentuje reliktywne budowle w nawiązaniu do regionów kulturowych (Kurpie, Mazury, Podlasie i Pojezierza Północno-Wschodnie). Poszczególne obiekty opisano wyróżniając następujące formy:

- rozplanowanie osiedli wiejskich i sposoby kształtowania ich zabudowy;
- układ przestrzenny zagród;
- architektura domów;
- architektura budynków inwentarskich;
- architektura stodół oraz
- detal zdobniczy.

Całość uzupełnia interaktywny słownik pojęć.

Wiele podobnych serwisów w sposób pośredni dokumentuje zasoby krajobrazowe. Cyfrowe bazy danych są powszechnie rozwijane i udostępniane przez wiele instytucji, na wszystkich szczeblach administracji. Na przykład, dane dotyczące krajobrazu województwa dolnośląskiego zawierają:

- interaktywne mapy i bazy informacji turystycznej (np. www.turystyka.dolnyslask.pl, www.szlakikulturowe.dolnyslask.pl);
- przyrodnicze bazy danych Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych (<http://parki.dzpk.pl/imap>) oraz
- interaktywne opracowanie ekofizjograficzne (2005).

Dodając do tego wszelkie komercyjne i prywatne inicjatywy (np. Dolny Śląsk na fotografii – dawniej Hydral, lub <http://dolnyslask360.pl/>), można ocenić, jak ważne dla odbiorców są te informacje. Do tego należy dodać mapy i przewodniki turystyczne, istotne z punktu

widzenia promocji i „użytkowania krajobrazu”, które z reguły opracowane w przystępny sposób, z dużą ilością informacji o krajobrazie współczesnym. Często to one właśnie budują nasze wyobrażenia o danym miejscu⁵⁸. Demokratyzacja procesu gospodarowania krajobrazem staje się możliwa dzięki wykorzystywaniu tych technik. Identyfikacja charakteru krajobrazu w praktyce sprowadza się do zarządzania informacją, zaś gromadzenie, przetwarzanie i udostępnianie danych stanowią podstawę publicznego dialogu oraz są jednocześnie jednym z ważniejszych zadań w procesie gospodarowania krajobrazem.

4.2. Waloryzacja i formułowanie celu jakości krajobrazu

Ocena charakteru krajobrazu bazuje na identyfikacji jego zasobów oraz zachodzących w nim procesów, jednocześnie jest od nich niezależna ponieważ prowadzi się ją zawsze pod kątem przygotowywanej strategii. Z tego względu zaleca się rozpatrywanie kilku wariantów zagospodarowania, a tym samym stosowanie różnych kryteriów oceny, albowiem: „Na poziomie badań terenowych i laboratoryjnych można korzystać z narzędzi wypracowanych przez różne podejścia metodologiczne. Narzędzia badawcze powinny być zweryfikowane i wystandaryzowane, żeby wyniki badań wykonane przy ich pomocy były powtarzalne”⁵⁹. Interdyscyplinarność badań krajobrazowych prowadzi do zróżnicowania metod waloryzacji – od subiektywnych ocen estetycznych (Metoda krzywej wrażeń Wejcherta) po wyrafinowane oceny przyrodnicze (np. Metoda bonitacyjna Senety) wymagające szczegółowego rozpoznania wybranych geokomponentów (tabela 16). Stosowane są też różne zasady oceny (matematyczne, opisowe) oraz jednostki porównawcze (ilościowe, jakościowe, absolutne, porównawcze). Najczęściej spotyka się metody obejmujące:

- podstawowe czynniki przyrodniczo-topograficzne identyfikowane w procedurze LCA;
- aspekty kulturowe, w tym estetyczne, planistyczne i menadżerskie, jak również
- analizy SWOT (Myczkowski 2012, s. 24).

Na forum międzynarodowym często cytowanym standardem staje się wspomniana już angielska metoda oceny historycznego charakteru krajobrazu, będąca kulturowym rozszerzeniem metody LCA. „Jako metoda charakteryzacji HLC jest zorientowana bardziej na zarządzanie krajobrazem niż na tradycyjną ochronę. Stosuje nowoczesne techniki GIS w interpretacji, a nie tylko do zapisu danych,

58. Np. w Stanach Zjednoczonych wydawane są atlasy drogowo (Road & Recreation Atlas: Landscape Maps, Recreation Guides, Detailed Roads, GPS Grids) wraz z mapami krajobrazu i informacjami turystycznymi. Podobne aplikacje, dostępne dla użytkowników „smartfonów”, budowane są na podstawie ogólnodostępnych baz danych. Z kolei w walijskim mieście Monmouth wdrożono projekt, który miał na celu pokrycie stronami Wolnej Encyklopedii całego miasta. Kody QR znajdują się na wszystkich zabytkach, budynkach i miejscach publiczne itd. Odnoszą one internautów do stron gdzie te są opisane w jak największej licznie języków (źródło: www.dobreprogramy.pl, dostęp IX 2012).

59. Źródło: materiały dydaktyczne SGGW opublikowane na stronie: <http://szsk.sggw.pl/?Metodologia> (dostęp: 20 V 2013).

Tabela 16. Kryteria waloryzacji krajobrazu

Ocena / metoda	Kryteria waloryzacji
Waloryzacje według kryteriów przyrodniczych	
Waloryzacja przyrodnicza	<ul style="list-style-type: none"> - wielkość i stopień naturalności ekosystemu - pochodzenie, wiek stopień naturalności siedlisk i biocenoz - żyzność siedlisk i zgodność drzewostanu z siedliskiem - różnorodność biologiczna - dojrzałość oraz stabilność struktury i funkcji ekosystemów (w tym w ekosystemach leśnych, m.in. wiek i różnorodność drzewostanów) - rzadkość występowania siedlisk i gatunków w skali: kontynentu, kraju i regionu -skala zagrożenia struktury i funkcji ekosystemu
Waloryzacja bonitacja (gleboznawcza) Ocena IUNG	<ul style="list-style-type: none"> - typ genetyczny gleb, żyzność siedlisk - struktura fizyczna, warunki wodne, przepuszczalność gleb - spadki terenu, podatność na erozję, ekspozycja słoneczna - istniejące urządzenia melioracyjne - bonitacja gleby, zanieczyszczenia chemiczne gleb - położenie w bezpośrednim sąsiedztwie: lasów, dróg i ter. przemysłowych itp.
Waloryzacje według kryteriów kulturowych	
Ocena historycznego charakteru krajobrazu (Historic Landscape Character; HLC) – część procedury LCA (Bannister 2010)	<ul style="list-style-type: none"> - geneza i stopień zachowania historycznych krajobrazów – form użytkowania terenu, podziałów przestrzennych itp. - obecność obiektów zabytkowych
Waloryzacja kulturowa jednostek osadniczych (Bogdanowski 1994)	<ul style="list-style-type: none"> - stopień przekształcenia / zachowania układu historycznego, czytelność form - potencjalna wartość zabytkowa
Metoda oceny krajobrazu kulturowego (Myga-Piątek 2007)	kryteria: dawność, historyczność, wartość estetyczna, autentyczna substancja, harmonia, wyjątkowość, treść, wartość emocjonalna, wartość użytkowa,
Waloryzacje według kryteriów estetycznych	
Ocena przekształcenia antropogenicznego krajobrazu	<ul style="list-style-type: none"> - obecność linii prostej w widoku (metoda linii prostych Janeckiego) - obecność antropogenicznych form pokrycia terenu - obecność antropogenicznych granic krajobrazowych
Waloryzacja estetyczna Metoda krzywej wrażeń Wejcherta Metoda fotograficzna Metoda Kowalczyka (rok) (za: Bajerowski red. 2007)	<ul style="list-style-type: none"> - stopień różnorodności wizualnej: liczba wyróżnianych planów, liczba elementów budujących krajobraz i możliwość ich identyfikacji oraz ocena ich walorów, - poziom dewastacji - nasycenie infrastrukturą - harmonijność kompozycji: układ kompozycyjno-krajobrazowy, współwystępowanie elementów krajobrazu, wykształcenie struktury pionowej krajobrazu
Waloryzacje według kryteriów przyrodniczo-kulturowych	
Metoda SOZAN (Drapella-Hermansdorfer, Łuczyńska-Bruzda 1982)	<ul style="list-style-type: none"> - przydatność gospodarcza, - równowaga ekologiczna - unikalność elementów - różnorodność struktury - dominacja / reprezentatywność elementów - elementy i procesy stanowiące zagrożenie dla krajobrazu
Metoda wieloczynnikowa (Antrop 2001)	<ul style="list-style-type: none"> - kryteria kulturowo-historyczne: typ, spójność, informacja, jakość - kryteria estetyczne: czytelność, jakość, naturalność, autentyczność, stan zagospodarowania, zróżnicowanie, atmosfera, - kryteria użytkowe: dostępność, swoboda użytkowania, wartość finansowa
Metoda Funkcja Forma Znaczenie FFZ (Sas-Bojarska 2006)	<ul style="list-style-type: none"> - kryteria użytkowe (funkcja terenu) - kryteria formalne (aspekty estetyczne, widoki, ekspozycje) - kryteria semantyczne (symbolika i znaczenie terenu lub jego elementów)

Ocena / metoda	Kryteria waloryzacji
Zintegrowana ocena struktury krajobrazu wsi (Raszeja 2013)	<ul style="list-style-type: none"> - złożoność (liczba i zróżnicowanie elementów, gęstość krawędzi, skala kontrastów, wariacje kształtów i wielkości) - spójność (formy użytkowania terenu, zgodność z formami naturalnymi, formy zabudowy, zgodność skali i materiału zabudowy z charakterem krajobrazu, zgodność szaty roślinnej z naturalnymi siedliskami, spójność przestrzenna ekosystemów, obecność wód i ich związek z rzeźbą terenu) - wyrazistość (elementy spektakularne i ikoniczne, widokowość) - poziom zagospodarowania (typ zagospodarowania, stan utrzymania, itp.), - skala wizualna (proporcje terenów otwartych do zamkniętych, wielkość wnętrza krajobrazowych, głębia widoków, obecność przeszkód wizualnych) - naturalność (procent pokrycia terenu naturalną roślinnością, poziom sukcesji, poziom fragmentacji naturalnych ekosystemów, wielkość powierzchni wód otwartych, kształt elementów wodnych i charakter brzegów) - historyczność (proporcja obszarów naturalnych oraz użytkowanych w sposób tradycyjny, punktowe i liniowe zasoby dziedzictwa kulturowego) - zakłócenia (gęstość i rozmieszczenie elementów zakłócających, delimitacja obszaru wizualnego oddziaływania, itp.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Myga-Piątek 2007, s. 106, Chmielewski 2012, Raszeja 2013)

a więc raczej służy subiektywnej narracji, niż obiektywnej rejestracji. Tworzy model analizy wybranych aspektów krajobrazu oraz jego percepcji. Ten model może być czasem niepoprawny w detalach, ale generalny obraz jest spójny i, co najważniejsze, pozwala na osiągnięcie „głębi czasu” (*time depth*), sięgającej nawet do okresu wczesnej historii i prehistorii” (Raszeja 2013, s.164).

Podobne wieloaspektowe waloryzacje wykonuje się od wielu lat na potrzeby planów ochrony, jak w przypadku Świętokrzyskiego Parku Narodowego i jego otuliny (Drapella-Hermansdorfer, Łuczyńska-Bruzda 1982). Zawsze jednak ocena dotyczy predyspozycji do pełnienia określonych funkcji (również w znaczeniu utrzymania/ochrony funkcji dotychczasowej), co potwierdza m.in. metoda oceny potencjału turystycznego, w której uwzględnia się czynniki takie, jak:

- zróżnicowanie rzeźby terenu,
- powierzchnia wód otwartych i lasów,
- różnorodność biologiczna i stopień naturalności ekosystemów,
- obecność i charakter obiektów kulturowych / stopień dysharmonii zabudowy,
- harmonijność fizjonomii krajobrazu (np. malownicze wąwozy, nadmorskie plaże),
- rozległość otwartych przestrzeni,
- klimat akustyczny,
- korzystne warunki klimatyczne,
- zagospodarowanie turystyczne i jego dostępność komunikacyjną,
- chłonność turystyczna siedlisk naturalnych (Krzymowska-Kostrowicka 1997).

Wycena finansowa krajobrazu może obejmować rynkową wartość działek, obiektów budowlanych, szaty roślinnej oraz szacunkową wartość dodaną, wynikającą z jakości i unikalności otaczającego krajobrazu, klimatu, dostępności wybranych usług (np. oświaty, kultury

lub rekreacji) itp. Metoda ta ma spore znaczenie motywujące właścicieli nieruchomości, którzy zaczynają postrzegać wymierne korzyści z pielęgnowania i podtrzymywania cech, stanowiących o charakterze oraz walorach estetycznych krajobrazu. Podobne znaczenie edukacyjno-motywacyjne ma analiza wyróżników krajobrazowych wsi, gdzie analiza obejmuje m.in.:

- położenie miejscowości,
- funkcje terenów i budynków,
- zabudowę, w tym: wiek i stan techniczny budynków, materiał użyty do budowy, usytuowanie budynków względem drogi, rodzaj dachu,
- infrastrukturę techniczną,
- zielen z wodami powierzchniowymi,
- panoramy i wnętrza krajobrazowe (Filipiak-Niedźwiecka 2009, s. 42).

Lokalne zasoby dokumentowane są w postaci kart informacyjnych lub w formie katalogu elementów charakterystycznych, dopełnionych dodatkowo przez analizę mocnych i słabych stron miejscowości.

Waloryzacja jest pierwszym etapem procesu decyzyjnego. W procedurze LCA nosi ona nazwę wydawania opinii/sądów (*making judgments*), gdzie zinventaryzowane wcześniej zasoby zostają „odczytane” w świetle ich wartości. Od tego momentu percepcja staje się bardziej świadoma, ujawnia się elementy konieczne do objęcia ochroną i takie, gdzie możliwa, a nawet wskazana jest transformacja krajobrazu.

4.3. Poradniki i instrukcje krajobrazowe

Wnioski dotyczące gospodarowania krajobrazem są naturalną konsekwencją rozpoznania jego charakteru (i zasobów) oraz przeprowadzonej oceny. EKK promuje pojęcie „celu jakości”, które można tłumaczyć jako swego rodzaju wizję przyszłości krajobrazu, rozpisaną na konkretne zadania.

Jednym z celów analiz jest wskazanie wyróżników krajobrazowych, jako elementów charakterystycznych oraz reliktowych, które powinny być priorytetowo uwzględniane w kształtowaniu przestrzeni. Będą się one różniły w zależności od skali i zakresu opracowania, niemniej powinny mieć bezpośrednie przełożenie w bardziej szczegółowych operatach i zadaniach krajobrazowych. W Czechach w odniesieniu do zadrzewień w krajobrazie otwartym promowane są działania takie jak:

- ochrona i odtwarzanie historycznych układów alejowych i szpalerów (*Lednicko-valtický areál*),
- przywracanie charakterystycznych gatunków drzew użytkowych dla danych regionów (np. aleje drzew owocowych na północy Czech i Morawach (ryc. 40),
- odtwarzanie tradycyjnych upraw (np. sady lub winnice),
- wzbogacanie agrocenoz, w tym odtwarzanie zieleni śródpolnej (System stabilności ekologicznej dla wsi Čehovice – nominacja do Nagrody Krajobrazowej Rady Europy 2010-11),
- maskowanie zielenią obiektów przemysłowych i komponowanie widoków (ryc. 41).

Mają one na celu podkreślenie tożsamości miejsca w sposób akceptowany przez mieszkańców i prowadzący do osiągnięcia przez nich dodatkowych korzyści z rozwoju agroturystyki lub wprowadzenia na

rynek produktów lokalnych.

Wnioski krajobrazowe, poza wdrażaniem do tradycyjnych dokumentów planistycznych, mogą być przedstawiane w „instrukcjach” dotyczących gospodarowania krajobrazem⁶⁰. Są one powszechnym narzędziem w krajach anglosaskich, gdzie obejmują wytyczne projektowe, wymagania ochrony krajobrazów i standardy, uzupełniając przyjęte kierunki zagospodarowania przestrzennego. Poza cytowanym wcześniej *Landscape Character Assessment Guidance for England and Scotland* (Swanwick [red.] 2002), na uwagę zasługują dwa inne podręczniki, z których jeden dotyczy miasta: *City of Stratford Urban Design and Landscape Guidelines* (McIlroy 2013), drugi zaś, pt: *Large Landscape Conservation: A Strategic Framework for Policy and Action* (McKinney i in. 2010) wskazuje pożądane działania w krajobrazie otwartym.

Podręczniki dobrych praktyk przeznaczone dla mieszkańców, inwestorów i urzędników, mają również dużą wartość edukacyjną. Na omówienie zasługuje przewodnik *Cork Rural Design Guide: Building a New House in the Countryside*, skierowany do osób planujących budowę domu na wsi w hrabstwie Cork lub zainteresowanych dziedzictwem kulturowym południowo-zachodniej Irlandii. Głównym przesłaniem tej publikacji jest stwierdzenie, iż dobra budowla współpracuje z krajobrazem a nie konkuruje z nim. W kontekście zagadnień krajobrazowych, zwrócono uwagę na:

- uwarunkowania fizjograficzne, które determinują wybór miejsca oraz rozplanowanie zieleni;
- przyrodnicze, kulturowe, kompozycyjne i techniczne funkcje poszczególnych geokomponentów w nawiązaniu do lokalnego krajobrazu,
- dobór rozwiązań (detali architektonicznych, drzew itd.) charakterystycznych dla tego regionu oraz przykłady zastosowań (ryc. 42).

Poradnik ten nie zawiera katalogu gotowych propozycji. Wskazuje jednak proces kształtowania własnego habitatu w zgodzie z tradycją miejsca a zarazem w sposób zrównoważony (Cebzat, Nowak 2012). Instrukcje mają z reguły charakter tematyczny i odnoszą się do wybranych zagadnień, zwłaszcza związanych z lokalizacją inwazyjnych elementów infrastruktury technicznej. Przedstawione dokumenty

Ryc. 40. Aleja owocowa wzdłuż drogi nr 33 w okolicy wsi Caslavky na północy Czech (po lewej)
Fot. Łukasz Dworniczak 2012

Ryc. 41. Komponowana zielen maskująca tereny przemysłowe przy drodze nr 33 na północy Czech (po prawej)
Fot. Łukasz Dworniczak 2012

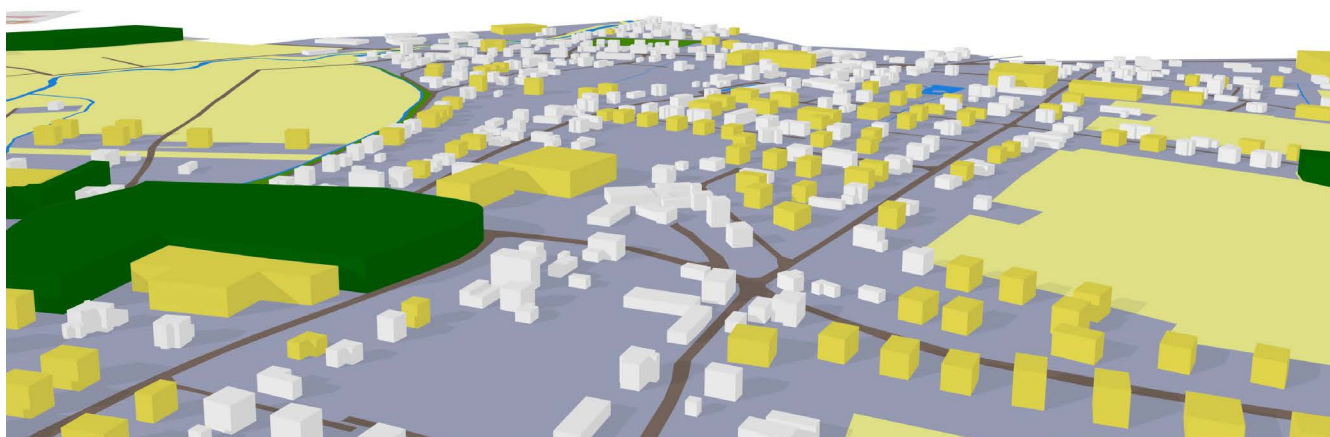
Ryc. 42. Przykład dobrego i złego kształtowania architektury i zieleni wokół domu
Źródło: Cork Rural Design Guide... 2010, s. 30

60. *Landscape Guidelines* oznacza zbiór zasad i wytycznych projektowych. Zalecenia i wzorniki występują dla obiektów w wielu skalach, czego dowodzi amerykańskie opracowanie dla kampusu uniwersytetu w Berkeley www.cp.berkeley.edu/lhp (29 czerwca 2011).

w praktyce obrazują cele jakości krajobrazu oraz wspomagają zarówno samorządy lokalne, jak i planistów, pojedynczych inwestorów oraz pozostałe strony procesu planowania na wielu poziomach.

W kategorii wspomagania procesów decyzyjnych ważną rolę pełnią wszelkiego rodzaju wizualizacje stanu docelowego, które ułatwiają mieszkańcom (a często też projektantom) przestrzenną interpretację dwuwymiarowych zapisów planistycznych. Dowodzi tego współpraca gminy Wisznia Mała z Zakładem Kształtowania Środowiska z Politechniki Wrocławskiej, gdzie nawet bardzo uproszczona studencka wizualizacja przedsięwzięć inwestycyjnych doprowadziła do korekty mpzp - ryc. 43 (Wiszniowski [red.] 2012).

Ryc. 43. Wizualizacje 3D wsi Psary. Stan obecny oraz po realizacji MPZP
Źródło: opracowanie: Joanna Lasko 2013

4.4. Mechanizmy motywacyjne i budowanie wizerunku regionu

Problemy zaangażowania społeczności lokalnych w działania na rzecz krajobrazu są szeroko opisywane (Gehl 2009, Pawłowska 2008a, Kamiński 2011). Krystyna Pawłowska wśród najważniejszych pożytków z partycypacji wymienia:

- wykorzystanie praktycznej wiedzy i pomysłów mieszkańców;
- możliwość weryfikacji koncepcji projektantów i dostosowania ich do potrzeb użytkowników (poznanie reakcji na proponowane rozwiązania);
- identyfikację obszarów problemowych i możliwość łagodzenia potencjalnych konfliktów;
- edukację: mieszkańców, projektantów i inwestorów (najczęściej samorządowców);
- pozyskanie zaufania społecznego i sojuszników oraz akceptacji dla podejmowanych działań;
- rozwój społeczeństwa obywatelskiego i ograniczenie złych praktyk: korupcji, nepotyzmu, kumoterstwa, manipulacji (Pawłowska 2008b).

Politykę motywacyjną mogą realizować samorządy lokalne, organizacje pozarządowe lub inne organy organizacji życia społecznego. Z reguły wykorzystuje się tu określone mechanizmy działania na różnym podłożu finansowym. Do czynników motywacyjnych należy również interpretacja zasobów przyrodniczych w aspekcie ekonomicznym, bowiem: „Krajobraz jest swego rodzaju ekosystemem, a człowiek jest jednym z wielu jego elementów. Świadomi lub nie, wszyscy jesteśmy użytkownikami przyrody, korzystamy z dostarczanych przez nią dóbr i usług” (Kronenberg 2012, s. 14). Z takiego założenia wyszli autorzy teorii Ekonomii ekosystemów i bioróżnorodności (*TEEB - The Economics of Ecosystems and Biodiversity*), według której wszystko, co oferuje człowiekowi środowisko przyrodnicze można podzielić na cztery kategorie: usługi zaopatrujące, usługi regulacyjne, usługi podstawowe lub siedliskowe oraz usługi kulturowe (tab. 17).

Są to tzw. usługi ekosystemów czyli wartości, jakie daje nam zrównoważony krajobraz. Wspomniana metoda zakłada potrzebę identyfikacji i wyceny tych usług, realizowanych przez parki, skwery, lasy, doliny rzeczne itd. Jest to szczególnie istotne na terenach zurbanizowanych gdzie występuje duża presja inwestycji, bardzo często realizowanych kosztem terenów zieleni. Metoda TEEB i studia przypadków opisane w książce „Poradnik TEEB dla miast: usługi ekosystemów

Tabela 17. Przykładowe usługi ekosystemów – wybrane funkcje terenów zieleni w czterech kategoriach

usługi zaopatrujące	usługi regulacyjne	usługi podstawowe lub siedliskowe	usługi kulturowe
<ul style="list-style-type: none"> - produkcja żywności - dostarczanie surowców - pobór wody - produkcja zasobów leczniczych 	<ul style="list-style-type: none"> - poprawa klimatu i jakości powietrza - regulacja poziomu CO₂ - minimalizowanie zagrożeń środowiska - oczyszczanie ścieków - poprawa żyzności gleby - zapylenie - regulacja populacji gatunków 	<ul style="list-style-type: none"> - dostępność siedlisk przyrodniczych - obecność różnorodnych gatunków zwierząt i roślin 	<ul style="list-style-type: none"> - rekreacja - turystyka - doznania estetyczne - doświadczenia duchowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mader i in. 2011

Tabela 18. Charakter i skala działań zgłaszanych do konkursu o Nagrodę Krajobrazową Rady Europy

Kraj	Skala i rodzaj działań		
	Gmina	Region	Kraj
2008 - 2009			
Czechy			gospodarcze
Finlandia	przyrodnicze		
Francja	przyrodnicze		
Węgry		przyrodnicze	
Włochy	przyrodnicze / gospodarcze		
Słowenia			przyrodnicze
Hiszpania	przyrodnicze		
Turcja			przyrodnicze
2010 - 2011			
Cypr	społeczne		
Czechy	społeczne / przyrodnicze / gospodarcze		
Finlandia			społeczne / przyrodnicze / gospodarcze
Węgry		przyrodnicze / gospodarcze	
Włochy	społeczne / gospodarcze		
Norwegia	społeczne/ przyrodnicze		
Serbia	gospodarcze		
Słowacja			społeczne / gospodarcze
W. Brytania		przyrodnicze	
Słowenia			przyrodnicze
2012 - 2013			
Finlandia	społeczne / gospodarcze		
Czechy	przyrodnicze		
Belgia	przyrodnicze		
Holandia			przyrodnicze
Słowacja			przyrodnicze / gospodarcze
W. Brytania		przyrodnicze	
Litwa	przyrodnicze / społeczne		
Łotwa	społeczne		
Irlandia		przyrodnicze	
Polska		przyrodnicze	
Rumunia		przyrodnicze / gospodarcze	
Portugalia		przyrodnicze / gospodarcze	

Źródło: opracowanie: Piotr Michniewicz i Marta Worobij pod kierunkiem Ł. Dworniczaka

w gospodarce miejskiej” (Mader i in. 2011) są cennym narzędziem w procesach reintegracji strefy podmiejskiej, ponieważ pozwalają na wyszczególnienie najważniejszych funkcji środowiska przyrodniczego i uświadomienie sobie ich znaczenia w życiu społecznym.

Inną metodą motywującą w kierunku innowacyjnego planowania krajobrazu są konkursy. Z tego założenia wyszły Rada Europy i Komisja Europejska ustanawiając dwie prestiżowe nagrody: Nagrodę Krajobrazową Rady Europy i tytuł Zielonej Stolicy Europy. Nominacje do nagrody stanowią przykłady dobrych praktyk, promujących pożądane wzorce działań i postaw obywatelskich, a także ułatwiających wymianę doświadczeń. W tym aspekcie nagrody przyczyniają się pośrednio do kapitalizacji wiedzy o krajobrazie (Drapella-Hermansdorfer 2012).

Konkursy te mają otwarty charakter a zgłaszane inicjatywy realizowane są w różnych skalach i zakresach (tab. 18).

Czesi w pierwszej edycji konkursu o Nagrodę Krajobrazową Rady Europy zgłosili system identyfikacji wizualnej narodowych szlaków turystycznych. Kolejny projekt miał charakter bardziej kompleksowy, gdyż zaprezentowali program odtwarzania stabilności ekologicznej wsi Cehovice, położonej koło Ołomuńca. Głównym celem projektu było odtworzenie ekosystemu rolniczego i zachodzących w nim procesów w oparciu o gatunki rodzime (The Czech Republic Application... 2011, s. 4). Pierwszą, Polską Nagrodę Krajobrazową w 2012 roku otrzymał Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych, za projekt „Zachowanie wartości krajobrazowych i ekologicznych doliny nizinnej rzeki Szprotawa - użytek ekologiczny Przemkowskie Bagno - Przemkowski Park Krajobrazowy”⁶¹.

Tytuł Zielonej Stolicy Europy został zastrzeżony dla miast wdrażających długofalową politykę ekologiczną, co obejmuje pośrednio ich relacje z obszarem sąsiednim. Z tego względu w następnych latach oceny będą dotyczyły również obszarów podmiejskich, jak i całych metropolii (Ryc. 44). Pierwszym zwycięzcą był Sztokholm (2010), w kolejnych konkursach wyróżniono: Hamburg (2011), Vitoria-Gasteiz (2012) i Nantes (2013). W Sztokholmie pierwszy program ekologiczny został uruchomiony w połowie lat 70 XX wieku. Efektem zrównoważonej polityki stało się, między innymi, ustanowienie Parku Narodowego wokół Sztokholmu (na bazie systemu Ekoparken) oraz kompleksowe wdrażanie standardów urbanistycznych w obszarach zabudowy. Celem tych przedsięwzięć są konkretne korzyści (usługi ekosystemów), które uwzględniono na poziomie planowania przestrzennego (ryc. 45, 46)

W efekcie tych działań blisko 90% mieszkańców miasta mieszka w odległości mniejszej niż 300 m od obszaru zieleni publicznej, w porównaniu z 1990 rokiem zredukowano emisję CO₂ o 25%, przy czym dostęp do ogrzewania miejskiego zyskało 69% gospodarstw domowych a udział energii odnawialnej w ciepłowniach wynosi około 70%. Funkcjonuje tam również wydajny system przetwarzania odpadów, gdyż 25% podlega recyklingowi, 73,5% z nich jest przetwarzane na potrzeby ciepłownictwa (odzysk energii poprzez spalanie), a 1,5% podlega biodegradacji. Mieszkańcy mają do dyspozycji 760 km ścieżek rowerowych, co dało widome rezultaty w proporcjach wykorzystania środków transportu. Do 2050 roku Sztokholm ma być miastem wolnym od paliw kopalnych⁶².

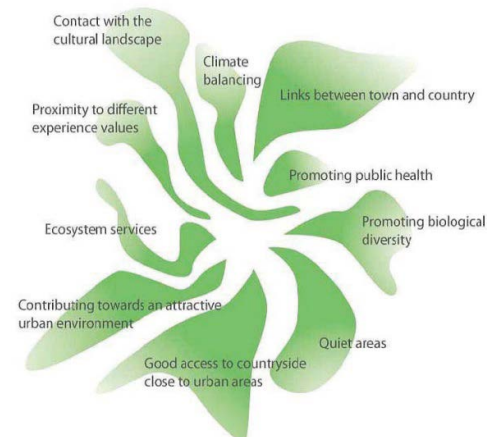
Nie mniej imponujące wyniki ma Hamburg, omówiony przy okazji przedstawiania planów krajobrazowych oraz Vitoria-Gasteiz. Znakomitymi wręcz rozwiązaniami w zakresie kompleksowego kształtowania krajobrazu legitymują się miasta hiszpańskie, zwłaszcza z regionu Katalonii, co wydaje się tym bardziej godne odnotowania, że nie

61. Jest to wieloletni projekt, w ramach którego realizowane są działania z zakresu ochrony przyrody i zrównoważonego rozwoju na terenie Przemkowskiego Parku Krajobrazowego, użytku ekologicznego „Przemkowskie Bagno” oraz obszaru Natura 2000 „Stawy Przemkowskie”. Projekt obejmuje: programy rolnośrodowiskowe, ochronę gatunków i siedlisk, zajęcia edukacyjne, a także aktywizację społeczną. (źródło: www.gdos.gov.pl).

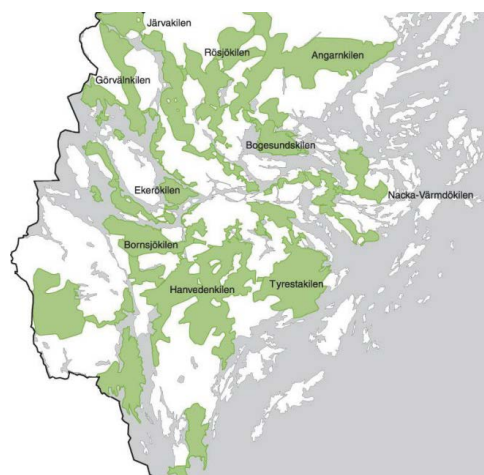
62. źródło: broszura „Sztokholm – pierwsza zielona stolica Europy 2010”, ec.europa.eu/environment/europeangreencapital/docs/about/brochure/egc-brochure-stockholm_pl.pdf (V 2012)

Ryc. 44. Logo Zielonej stolicy Europy
Źródło: <http://ec.europa.eu> (V 2013)

Ryc. 45. Sztokholm - schemat obrazujący korzyści z wdrażania systemu zieleni
Źródło: Kong 2012

Ryc. 46. Sztokholm - system plátów i klinów zieleni
Źródło: Kong 2012

Ryc. 47. Wybrane logo niemieckich zielonych pierścieni

Źródła: oficjalne witryny internetowe miast

bardzo sprzyja temu gorący klimat.

Zielone pierścienie, szczególnie w Anglii, Niemczech i Kanadzie stały się ważnym „produktem lokalnym”. Traktowane są jak marka regionu i naturalne uzupełnienie oferty miasta (ryc. 47). Promowane są jak inne produkty komercyjne, czego efektem tego jest moda na spędzanie czasu wolnego w strefie podmiejskiej i „produkty zielonego pierścienia”.

W strategiach rozwoju stref podmiejskich łączy się zadania z różnych dziedzin, poszukując optymalnych form ich realizacji. Najczęściej integruje się:

- aspekty regionalne (metropolitalne) takie jak: sieci powiązań przyrodniczych, ochrona dziedzictwa kulturowego i jego przystosowanie do zmienionych warunków użytkowania, tereny rekreacyjno-wypoczynkowe, specjalne obszary aktywności gospodarczej, obszary produkcji rolnej zaopatrujące metropolie, dostępność komunikacyjna i transport publiczny oraz
- aspekty miejskie takie jak: doinwestowanie obszarów strategicznych, system zieleni miejskiej i przestrzeni publicznych, poprawa dostępności usług i terenów zieleni, promocja turystyczna, organizacja rynku zbytu produktów rolnych i ogrodniczych oraz produktów regionalnych.

W ramach „zielonych pierścieni” scalane są obszary o wyraźnym potencjale przyrodniczym i kulturowym. Naturalność tych niezabudowanych przestrzeni ma jednak służyć mieszkańcom, dlatego można wyróżnić trzy kierunki działań zmierzających w kierunku dominacji:

1. **Systemów rekreacyjno-wypoczynkowych**, jak w przypadku parków regionalnych Brandenburgii i Berlina czy miejskich pętli pieszo-rowerowych jak *Grüner Ring Hannover* - co ciekawe, wiele „zielonych pierścieni” wykreowano poprzez stworzenie szlaków turystycznych w aglomeracjach o niewielkich walorach przyrodniczych.
2. **Systemów naturalnej produkcji rolnej** zaopatrujących miasta w żywność i inne usługi ekosystemów (*Parco Agricole* na południe od Mediolanu).
3. **Systemów przyrodniczych** bazujących na istniejących formach ochrony przyrody, jak Ekoparken wokół Sztokholmu (pierwszy na świecie PN leżący na terenie miasta), Pierścień Lasów Wokół Warszawy, rozwiązane wdrażane na terenie Śląska w ramach projektu Sub-urban Parks, zaś w skali światowej - współczesne pasy leśne wokół Seulu i Pekinu.

Osobną grupę przypadków stanowią tereny gdzie **formy ochrony przyrody determinują porządek strefy podmiejskiej**. Jednak sieci obszarów chronionych nie służą jedynie konserwacji lecz są łączone z celami jakości regionalnego krajobrazu. Wspólnie budują jego markę i kreują lokalne ikony krajobrazowe.

4.5. Przesłanki do zarządzania krajobrazem WrOF

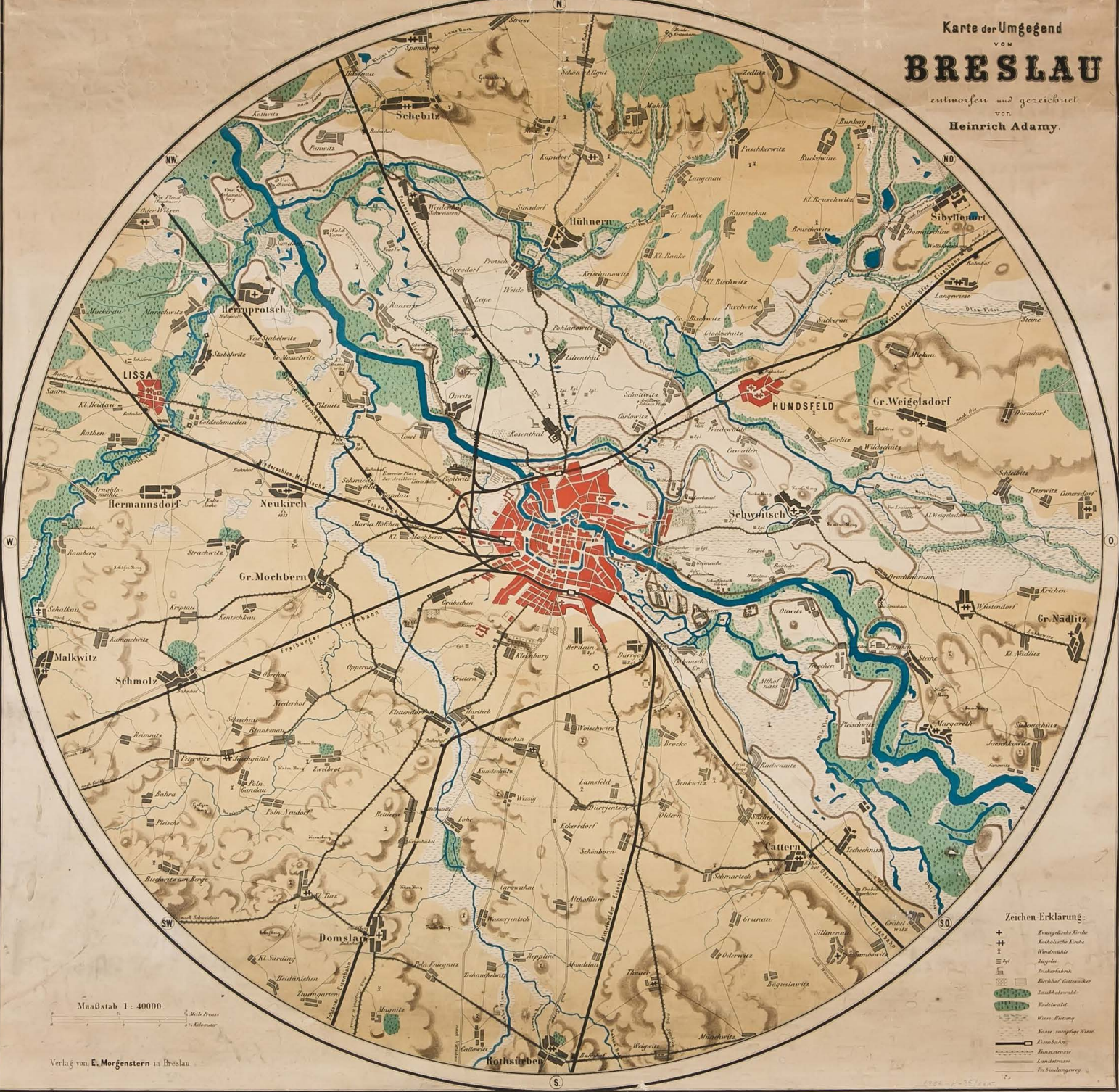
Przedstawione przykłady dowodzą, że identyfikacja charakteru krajobrazu oraz procesy decyzyjne, związane z oceną oraz formułowaniem wizji rozwoju, w warunkach uspołecznionego planowania prowadzą się do odpowiedniego zarządzania informacją. W czasach powszechnego dostępu do Internetu, gromadzenie i przetwarzanie danych przestaje być domeną różnych instytucji, choć nadal szczególną rolę pełnią samorządy lokalne i organizacje pozarządowe promujące inicjatywy krajobrazowe – oraz jednostki naukowe, które nadają metodyczne ramy tym działaniom. Wymiernym efektem ich skojarzonych wysiłków są z jednej strony arkusze i karty krajobrazu, z drugiej zaś – coraz ciekawsze, zróżnicowane strategie promowania miasta i regionu poprzez jego wyróżniki krajobrazowe. Coraz częściej celem wycieczek stają się nie zabytki architektury, lecz „otwarte muzea” szlaków wodnych, plantacje lawendy, winnice, tradycyjne serowarnie, itp. Pełnią one ważną rolę edukacyjną, podkreślają kulturową tożsamość miejsca i są podstawą do formułowania idei przyszłego rozwoju.

W procesach tych wyraźnie daje się tu zauważyć zwiększenie udziału dialogu społecznego na poziomie gminy. Skala ta bowiem budzi najwięcej emocji i wymaga największego zaangażowania ze strony mieszkańców, gdyż zmienia się rodzaj narracji i komunikatów przekazywanych na temat środowiska zamieszkania. Wagi nabierają szczegóły znane tylko społeczności lokalnej, zaś identyfikacja zmierza w kierunku interpretacji. W tym kontekście skala WrOF wydaje się optymalna dla badań krajobrazu w skali zespołu gmin. Pozwala ona na szerokie uchwycenie niezbędnego kontekstu a przede wszystkim połączenie aspektów krajobrazowych z celami rozwoju społeczno-gospodarczego w strefie czytelnych wzajemnych relacji samorządów terytorialnych.

Przedstawione kryteria i metody badań krajobrazu w wielu punktach są zbieżne z zakresami standardowych opracowań planistycznych, a poszerzając je o precyzyjne wytyczne krajobrazowe mogą się stać uzupełnieniem obowiązujących aktów prawnych na poziomie wojewódzkim i gminnym (Dworniczak 2012). Niemniej pozostaje cała sfera edukacji, promocji i *brandingu* krajobrazowego. Zagadnienia te należą do przyszłości i będzie trzeba uwzględnić je w badaniach teoretycznych i wdrożeniowych.

Karte der Umgegend
VON
BRESLAU

entworfen und gezeichnet
von
Heinrich Adamy.

Ryc. 48. Mapa Wrocławia i okolic z 1914 r.
Źródło: Mapa ze zbiorów Zakładu Narodowego
Ossolińskich we Wrocławiu

5. Założenia dla ochrony i gospodarowania krajobrazem WrOF: Krok 1

W rozprawie doktorskiej przyjęto tezę, iż skuteczne gospodarowanie krajobrazem wymaga zmiany optyki z jednostek administracyjnych na jednostki krajobrazowe. Wynika ona z przeświadczenia, że krajobraz istnieje i funkcjonuje ponad podziałami administracyjnymi. Podobnie jak ład przestrzenny czy zrównoważony rozwój, które powinny być podstawą działań planistycznych w Polsce. W tym kontekście ważne jest możliwie szerokie i holistyczne spojrzenie na krajobraz WrOF. Postulat ten postawiono już w drugiej połowie lat 90. przy okazji dyskusji nad utworzeniem otuliny Parku Szczytnickiego we Wrocławiu. Badania prowadzone pod kierunkiem Drapelli-Hermansdorfer, Masztalskiego i Wojtyszyna wykazały zasadność kompleksowej ochrony całej Wielkiej Wyspy jako Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego (Drapella-Hermansdorfer i in. 1995, 1996, 1997a, 1997b). Wniosek ten potwierdziły wydarzenia z 1997 roku, kiedy okazało się, że ochrona największego wrocławskiego parku, przed wielką wodą wymaga dużo szerszych przedsięwzięć. Znamienna była również solidarność i poczucie jedności mieszkańców Wielkiej Wyspy w tym czasie.

Część badawcza rozprawy doktorskiej poświęcona jest rozpoznaniu charakteru krajobrazu WrOF (Krok 1.) oraz formułowaniu wizji (Krok 2.), którą jest koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia. Na tych zagadnieniach zasadza się postulowana zmiana optyki z jednostek administracyjnych na jednostki krajobrazowe.

5.1. Delimitacja jednostek krajobrazowych WrOF

Jak wcześniej wykazano - gruntowne rozpoznanie krajobrazu warunkuje skuteczność podejmowanych działań na jego rzecz. Opisane poniżej delimitacje nawiązują do badań europejskich gdzie najczęściej mapowano ukształtowanie (fizjonomię) i użytkowanie terenu. W celu kompleksowego ujęcia charakteru krajobrazu, trzecim tematem badań jest geneza kulturowa jednostek osadniczych WrOF. Taki zakres analiz nawiązuje bezpośrednio do zasad wyznaczania jednostek architektoniczno-krajobrazowych Bogdanowskiego.

Przyjęta metoda opracowania mapy krajobrazu WrOF zakładała pierwszej kolejności kartowanie podziałów w aspekcie trzech czynników: ukształtowania terenu, użytkowania obszaru oraz genezy kulturowej. Studia i badania obejmowały dwa etapy. W pierwszej kolejności analizowano krajobraz WrOF w trzech ujęciach wymienionych powyżej. Celem było sporządzenie:

- mapy krajobrazów naturalnych WrOF gdzie czynnikiem przewodnim jest ukształtowanie terenu,
- mapy krajobrazów współczesnych WrOF (względem użytkowania terenu), oraz
- mapy krajobrazów kulturowych WrOF.

W drugim etapie, skoncentrowano się na weryfikacji wyników kartowania i opracowaniu w oparciu o nie wynikowej mapy krajobrazu WrOF.

Efektom jest delimitacja krajobrazów względem ukształtowania i użytkowania terenu, które tworzą mapę krajobrazu WrOF. Analizowane zasoby kulturowe nie pozwoliły na jednoznaczne wydzielenie jednostek, stanowią więc komentarz do powyższej mapy.

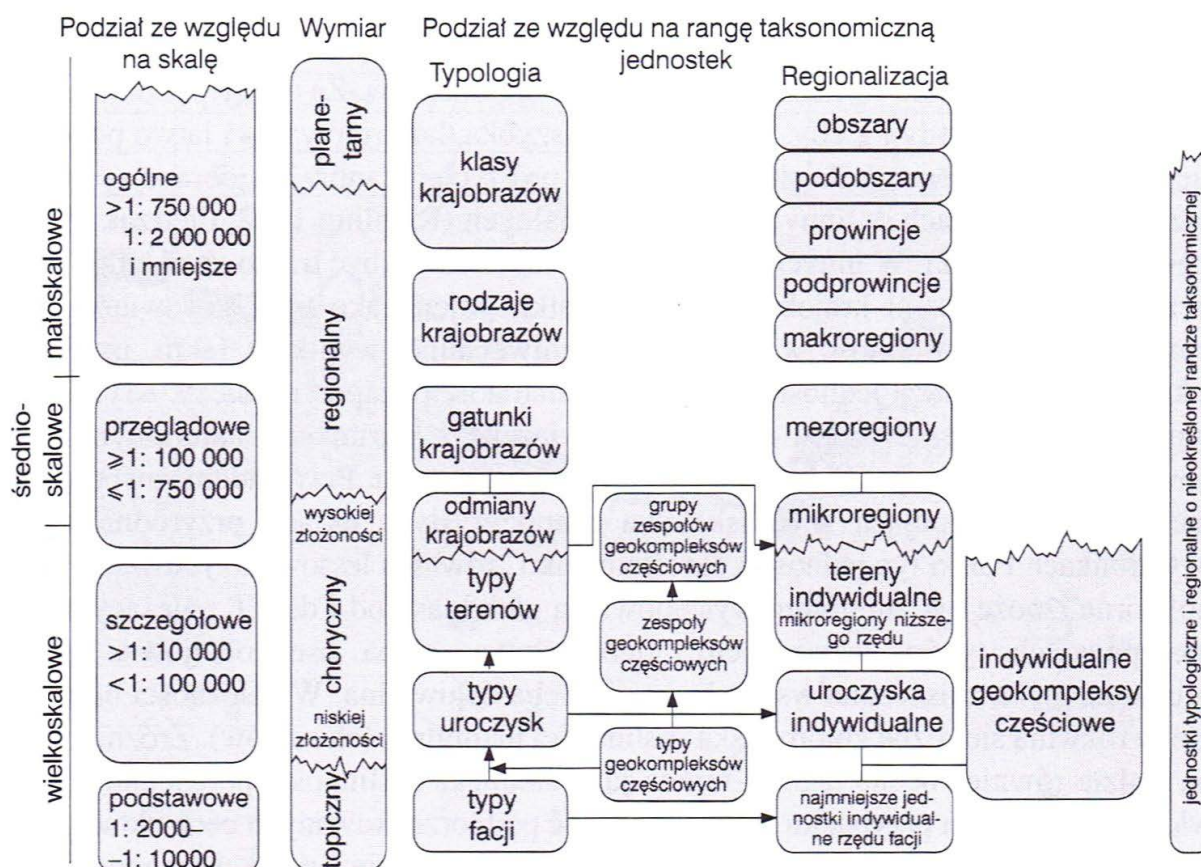
Metoda delimitacji krajobrazów opiera się na wykorzystaniu badań na potrzeby planowania przestrzennego. Implementacja mapy krajobrazowej będzie zależać w dużej mierze od możliwości jej weryfikacji w przestrzeni. Tak więc, głównym założeniem jest kartowanie krajobrazów w aspekcie obiektów możliwych do identyfikacji w terenie. Zazwyczaj są to drogi lub granice różnych form użytkowania terenu (np. krawędź lasu). Autor uniknął podziału granicami krajobrazowymi jednostek osadniczych na dwie lub trzy typy krajobrazu. Co w rzeczywistości jest nie widoczne – nie ma odzwierciedlenia w krajobrazie.

Analizowane dane zawierały się pomiędzy skalami 10 000 i 1:100 000. Wszystkie mapy wynikowe zostały wykonane w skali 1:100 000, która pozwala na czytelne przedstawienie szczegółowego przebiegu granic⁶³. Założenia dotyczące sporządzania poszczególnych map opisano w dalszej części tekstu.

W celu opracowania mapy krajobrazu WrOF wykorzystano obowiązującą regionalizację fizyczno-geograficzną (Kondracki 2002), proponując typologię form krajobrazowych analogiczną do stosowanej przez innych autorów (Sowińska, Chmielewski 2008, s. 167, Kistowski 2007c, s. 688), przy czym odbiega ona od systemu podziałów geograficznych związanych z rangą taksonomiczną – nie wynika wprost z tej hierarchii (ryc. 49).

63. Skala ta jest pośrednią między skalą PZPW (1:250 000), a dokumentami planistycznymi na poziomie gminy (1:10 000). Dla wygody czytelnika, w rozprawie mapy pomniejszono do formatu A4, zachowując czytelność informacji.

MAPY KRAJOBRAZOWE

Połączenie tych dwóch ujęć badawczych może budzić dyskusje metodyczne. Niemniej jednak wykorzystanie obowiązującej regionalizacji geograficznej pozwala na uproszczenie typologii i skoncentrowanie się na najistotniejszych badaniach uszczegółwiających w większych skalach. Tak zaproponowana typologia odnosi się zatem do krajobrazów w skali obszarów funkcjonalnych. Przyjęte nazewnictwo obejmuje: typy krajobrazu (np. krajobraz nizinny lub rolniczy) oraz podtypy (np. krajobraz nizinny, sfalowany lub rolniczo-leśny). W celu zobiektywizowania kategoryzacji poszczególnych krajobrazów, przyjęto następujący sposób klasyfikacji oparty na czterech przedziałach:

- forma dominująca ($\geq 75\%$) – charakterystyczna dla obszarów monokulturowych;
- forma przeważająca (75-50%) – cechuje bardziej różnorodne krajobrazy gdzie główną formę uzupełniają obszary o innym charakterze;
- forma uzupełniająca (50-25%) – występuje w powiązaniu z formą przeważającą;
- forma wyróżniająca ($\leq 25\%$).

Ostatnie założenie odnosi się do zagadnień partycypacji społecznej. Podobnie jak w przypadku celu jakości krajobrazu, w określeniu jego charakteru, powinni brać udział mieszkańcy WrOF. W czasie realizacji badań nie podjęto konsultacji społecznych w tym zakresie. Powinny być on poprzedzone kampanią edukacyjną, która gruntownie wytłumaczy sens i cele prowadzonych działań.

Ryc. 49. Podział map krajobrazowych ze względu na skalę oraz zakresy wielkościowe i rangę taksonomiczną przedstawianych geokomponentów
Źródło: Ostaszewska 2002, s. 149 za Lewandowskim 1992

5.1.1. Podział 1: ukształtowanie terenu

W opisywanych badaniach podstawowych (rozdział 2.) wyróżniono siedem geokomponentów naturalnych: klimat, geologię, ukształtowanie terenu, hydrologię, gleby, florę i faunę. Spośród nich najczęściej mapowano ukształtowanie terenu jako czynnik mający znaczny wpływ na pozostałe komponenty oraz wizualny odbiór pejzażu.

Podobne założenie przyjęto przy sporządzaniu mapy ukształtowania terenu WrOF, rezygnując jednocześnie z odzwierciedlenia innych komponentów naturalnych. Będą one pośrednio ujęte na mapie wynikowej, gdzie każda jednostka zostanie przypisana do mezoregionów w obowiązującym podziale fizyczno-geograficznym (Kondracki 2002). W ramach kolejnej mapy (krajobrazu współczesnego), pośrednio uwzględniono również elementy związane z hydrografią⁶⁴ (krajobrazy dolin rzecznych) oraz roślinnością (np. krajobrazy leśne). Dlatego też w celu uniknięcia pseudoreplikacji mapowanych czynników w niniejszym kartowaniu skoncentrowano się na odwzorowaniu krajobrazów pod względem ukształtowania terenu.

Delimitację krajobrazów naturalnych poprzedzały studia podziałów fizyczno-geograficznych, które będą odzwierciedlone w wykonywanych podziałach. Najbardziej dokładna mapa tego typu została opublikowana przez Kondrackiego i Walczaka w Atlasie Śląska Dolnego i Opolskiego - w opracowaniu tym wyznaczono kilka mikroregionów np. Nizina Psiego Pola, Nizina Jelczańska, Nizina Kostomłocka⁶⁵. Z uwagi na możliwość przyszłej implementacji metody w innych rejonach kraju, za kluczowy w dalszych pracach przyjęto podział Kondrackiego (ryc. 50), wykorzystując jednocześnie przyjęte oznaczenia dziesiętne dla poszczególnych regionów (tab. 19).

Podkład do badań porównawczych stanowiła mapa użytkowania terenu WrOF⁶⁶ z izohipsami co 10m oraz mapa spadków terenu, wykonane na podstawie danych z VMapy Poziomu II (oprac. Grzegorz Garniec). Służyły one jako główne źródło do wyznaczenia typów ukształtowania terenu oraz kartowania krajobrazów. W badanych wykorzystano również: mapę roślinności potencjalnej (Matuszkiewicz 2008), mapę typów krajobrazów naturalnych Polski autorstwa Richlinga i Dąbrowskiego (Richling, Ostaszewska 2009), mapę pochodzenia rzeźby autorstwa Gilewskiej i Klimek (Richling, Ostaszewska 2009) oraz wspomniane wcześniej mapy regionów fizyczno-geograficznych Kondrackiego (2002) oraz Kondrackiego i Walczaka (Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego 1995).

Ryc. 50. Regiony fizyczno-geograficzne WrOF wg. Kondrackiego

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Regionalizacja_fizyczno... (dostęp IV 2013)

64. Podobne założenie przyjął Kistowski uwzględniając ciek i zbiorniki wodne w obrębie kryterium pokrycia terenu w procesie delimitacji jednostek krajobrazowych Woj. Pomorskiego (Kistowski 2007c s. 685).

65. W Opracowaniu Ekofizjograficznym przedstawiono podziały: Walczaka (1970, 1971) i Kondrackiego (1998), które istotnie się różnią. „Zaletą podziału W. Walczaka jest to, że oparty został na znajomości regionu, natomiast zaletą podziału J. Kondrackiego – zgodność z podziałami regionów i krajów sąsiednich oraz dobre nawiązanie do podziałów kontynentalnych.” (Źródło: www.eko.wbu.wroc.pl dostęp 30.V.2013). Ostatecznie w obowiązującej regionalizacji, Równina Wrocławska, zgodnie z poglądem Walczaka została podzielona na 3 regiony ze względu na zróżnicowanie gruntu i gleb (Kondracki 2002 s. 173).

66. Metodę przygotowania mapy użytkowania terenu omówiono w kolejnym rozdziale, poświęconym mapie krajobrazu współczesnego WrOF.

Tabela 19. Regionalizacja ukształtowania terenu WrOF odpowiadające regionom fizyczno-geograficznym

Skala kraju < 1:750 000	Skala regionu 1:750 000 – 1:100 000	
Podprowincja	Makroregion	Mezoregion: Regiony fizyczno-geograficzne
	Obniżenie Milicko-Głogowskie (318.3)	Kotlina Żmigrodzka (318.33)
Nizinny Środkowopolskie (318)	Nizina Śląska (318.5)	Wysoczyzna Rościszawska (318.51) Pradolina Wrocławska (318.52) Równina Oleśnicka (318.56) Wysoczyzna Średzka (318.531) Równina Kącka (318.532) Równina Grodkowska (318.533)
	Wał Trzebnicki (318.4)	Wzgórza Trzebnickie (318.44) Wzgórza Twardogórskie (318.45)*
Sudety z Przedgórzem Sudeckim (332)	Przedgórze Sudeckie (332.1)	Wzgórza Strzegomskie (332.11)* Równina Świdnicka (332.12)*
		Masyw Ślęży (332.13)

* Regiony marginalnie występujące w obszarze opracowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie Kondracki 2002

Połączenie regionalizacji fizyczno-geograficznej i typologii ukształtowania terenu wynika z przekonania, iż „o zróżnicowaniu krajobrazu decyduje przede wszystkim urzeźbienie powierzchni terenu, które jest ściśle powiązane z budową geologiczną. Zróżnicowanie tych dwóch czynników przewodnich decyduje o sposobie wykształcenia pozostałych elementów systemu krajobrazowego, czyli o wodach, glebach, szacie roślinnej i świecie zwierzęcym, a także o warunkach klimatu lokalnego” (Richling 2009, s. 297).

Tak więc, celem tej części badań było po pierwsze wyznaczenie w terenie poszczególnych regionów fizyczno-geograficznych (tab. 20),

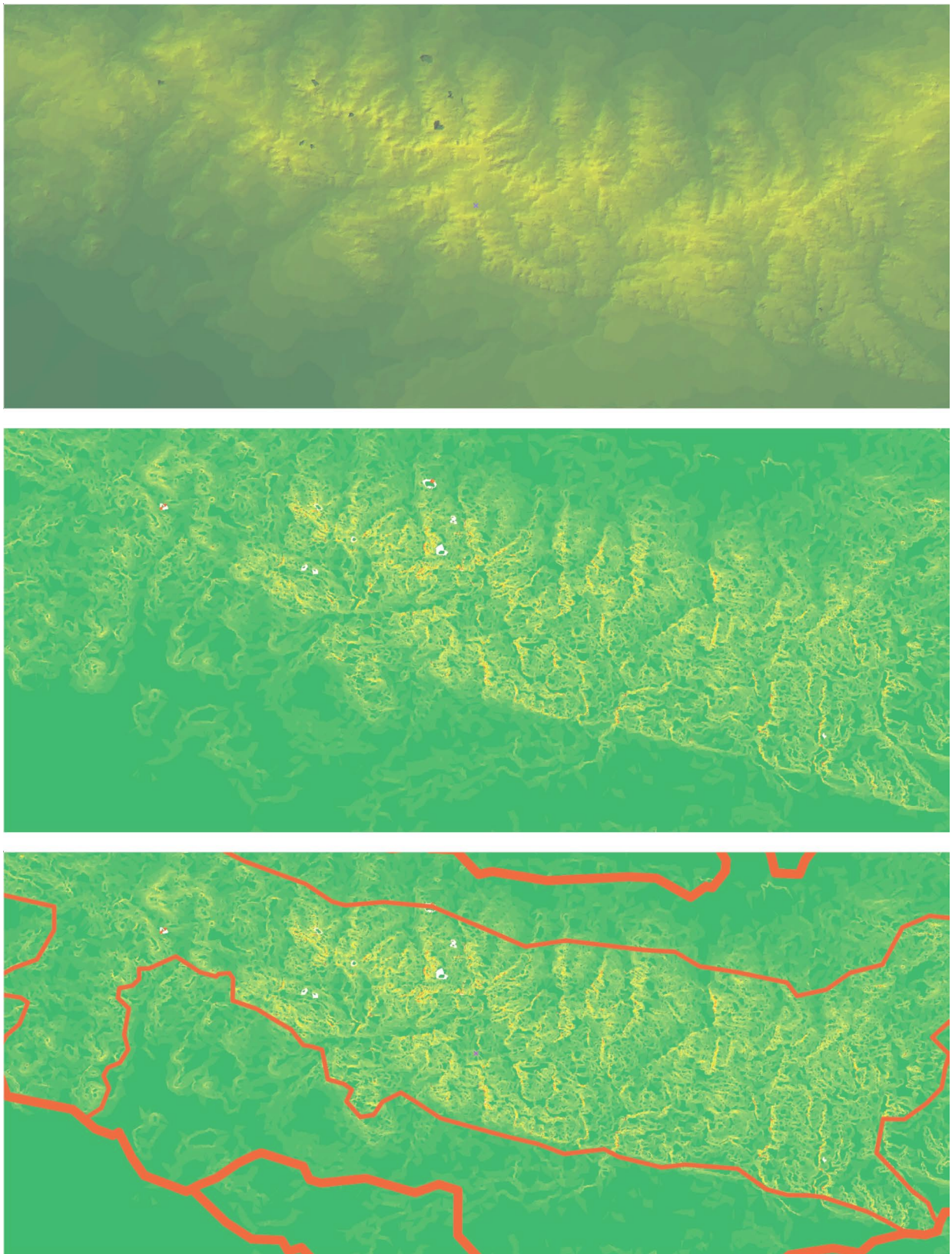
Tabela 20. Zidentyfikowane typy ukształtowania terenu WrOF

Typ ogólny ukształtowania terenu (Makroregion geograficzny)	Typ ukształtowania terenu	Symbol
Nizinny (Obniżenie Milicko-Głogowskie, Nizina Śląska)	Doliny	I.
	Równiny	II.
	Falisty	III.
Wzgórzowy (Wał Trzebnicki)	Wierzchowinowy	IV.
	Stokowy	V.
Przedgórze (Przedgórze Sudeckie)	Niskich gór	VI.
	Stokowy	VII.

Źródło: opracowanie własne

które stanowią pierwszą informację o krajobrazie - odzwierciedlają jego genezę i podłoże geologiczne oraz dominujący typ ukształtowania terenu. Kolejnym etapem było poszukiwanie obszarów jednorodnych pod względem ukształtowania terenu – wyróżniające powyższe mezoregiony. Co istotne, uszczegółowienie to nie ma oddawać charakteru geomorfologicznego, a jedynie formę rozrzeźbienia⁶⁷. Przyjęto założe-

67. Np. dla Woj. Pomorskiego wyodrębniono nast. formy: płaska, falista, pagórkowata, silnie pagórkowata, krawędziowa, rynnowa (jeziorna) (Kistowski 2007c, s. 688); dla Woj. Mazowieckiego kartowano formy: dolinne, równinne, faliste, pagórkowate (Opracowanie ekofizjograficzne... 2011, s. 6), zaś na

Ryc. 51. Topografia Wzgórz Trzebnickich i okolic.
 Od góry: mapa hipsometryczna, mapa spadków terenu co 5% oraz
 mapa spadków terenu co 2% z zaznaczonymi jednostkami
 Opracowanie: Grzegorz Garniec na podstawie danych z VMapy Poziomu II

obszarze Roztocza i Równiny Biłgorajskiej wskazano formy: dolinne, zboczowe, wierzchowinowe, równiny akumulacyjne, różnorodne (Sowińska, Chmielewski 2008, s. 167).

nie, iż poszczególne makroregiony odpowiadają konkretnym głównym typom ukształtowania terenu: nizinemu, wzniesieniom i przedgórzem, zaś typy opisywane w dalszych badaniach będą stanowić uszczegółowienie mezoregionów (tab. 21).

W toku badań kameralnych, poszukiwano cech świadczących o homogenicznym charakterze danych obszarów. W kontekście topografii były to: spadek terenu, rozrzeźbienie, występowanie lokalnych wzniesień oraz wysokość nad poziom morza. Bazując na tych kryteriach, wyodrębniono trzy typy i siedem podtypów krajobrazu naturalnego występujących w granicy opracowania. Mapa spadków pozwoliła na wyróżnienie na podstawie granic naturalnych w krajobrazie jednostek o jednolitej fizjonomii (ryc. 51). Mapa hipsometryczna była bardziej pomocna przy badaniu obszarów o niewielkim spadku. Przebiegi izohips czytelnie obrazują równinny charakter terenu bądź występowanie lokalnych wzniesień na wysoczyznach. Zgodnie z założeniami początkowymi, przebieg granic związany jest również z obecnym użytkowaniem terenu. Istotnym opracowaniem pozwalającym na weryfikację tej części kartowania była mapa roślinności potencjalnej (Matuszkiewicz 2008).

Granica opracowania dzieli również kilka regionów fizyczno-geograficznych, które w marginalnym stopniu są reprezentowane w WrOF. W tych przypadkach włączano te rejony do jednostek sąsiadujących, najbardziej zbliżonych pod względem morfologicznym: Wzgórza Strzegomskie zagregowano z Wysoczyzną Średzką, Równinę Świdnicką z Równiną Wrocławską, a Wzgórza Twardogórskie ze Wzgórzami Trzebnickimi.

Wynikiem badań są typy ukształtowania terenu WrOF.

Wyróżniono 7 typów reliefu, które po uwzględnieniu podziałów fizyczno-geograficznych tworzą 21 jednostek (tab. 21). Przyjęte oznaczenia składają się z numeracji mezoregionów wg. Kondrackiego (2002) w układzie dziesiętnym (318.33) oraz dodanych numerów rzymskich

Tabela 21. Zidentyfikowane typy ukształtowania terenu WrOF

Typ ukształtowania terenu	Mezoregion WrOF wg. Kondrackiego	Typ ukształtowania terenu	Oznaczenie	Liczba wyróżnionych jednostek	Powierzchnia [km ²]
Nizinny	Kotlina Żmigrodzka	Równiny	318.33,II	1	250,89
	Wysoczyzna Rościławicka	Falisty	318.51,III	1	48,57
	Pradolina Wrocławska	Dolinny	318.52,I	1	482,95
	Równina Oleśnicka	Równiny	318.56,II	2	357,76
		Falisty	318.56,III	1	213,95
	Wysoczyzna Średzka	Równiny	318.531,II	1	108,02
		Falisty	318.531,III	2	297,96
	Równina Kącka	Równiny	318.532,II	1	868,56
Falisty		318.532,III	2	310,56	
Równina Grodkowska	Równiny	318.533,II	1	96,58	
Wzgórzowy	Wzgórza Trzebnickie	Grzbietowy	318.44,IV	1	228,41
		Stokowy	318.44,V	4	347,49
Przedgórze	Masyw Ślęży	Niskich gór	332.13,VI	2	28,70
		Stokowy	332.13,VII	1	56,66

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 52. Typy ukształtowania terenu WrOF
Źródło: Opracowanie własne

poszczególnych podtypów (II).

Na podstawie badanych źródeł opisano wyróżnione typy ukształtowania terenu:

- **doliny (I)** obejmuje obszar Pradoliny Odry, cechuje go nieznaczny spadek terenu oraz rozbudowana sieć hydrograficzna, wśród roślinności potencjalnej dominują łągi jesionowo-wiązowe;
- **równiny (II)** obejmuje równiny: Prusicką, Czeszowską, Oleśnicką, Kącką i Grodkowską, tereny te dość jednostajnie opadają w kierunku większych dolin, a w rzeźbie terenu obecne są płaskodenne doliny niewielkich cieków wodnych. Dominującą roślinnością potencjalną są grądy z liniowymi układami łągów wzdłuż dolin rzecznych;
- **falisty (III)** obejmuje Wysoczyznę Rościślawicką, fragment Wysoczyzny Średzkiej i Równiny Oleśnickiej oraz południowo-zachodnią

część Równiny Wrocławskiej, charakterystyczne dla nich jest średnie rozróżnienie terenu oraz obecność pojedynczych wzniesień. W południowo-zachodniej części WrOF, tworzą je ostańcowe wzgórza strefy marginalnej (tzw. drumliny) oraz wychodnie skalne w sąsiedztwie krańdźwi Przedgórz Sudeckiego. Dominującą roślinnością potencjalną są grądy oraz łągi w dolinach cieków;

- **wierzchowinowy (IV.)** tworzą najwyższe partie Wzgórz Trzebnickich (powyżej ok. 150 m n.p.m.). Jest to obszar mocno rozróżniony gdzie dominują spadki powyżej 10% oraz bogata mozaika siedlisk roślinności potencjalnej: grądów oraz higrofilnych lasów na stokach i dnach lokalnych obniżeń (bory jodłowe – zachowane obecnie w formie niewielkich płątów, przypotokowe łągi jesionowo-wiązowe);

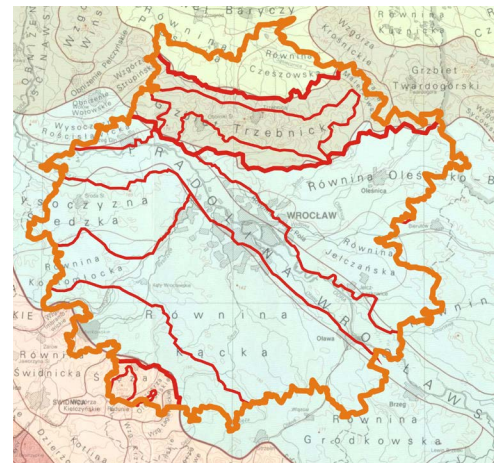
- **stokowy (Wzgórz Trzebnickie) (V.)** stanowi charakterystyczną strefę przejściową pomiędzy Wzgórzami Trzebnickimi, a otaczającymi je nizinami, o średnim spadku terenu ok. 5%. Geneza tego obszaru związana jest z rzeźbotwórczą działalnością wód pochodzących z topniejących lodowców (procesy fluwioglacjalne). Należy również zaznaczyć, iż w tym podtypie ukształtowania wyjątkowo dobrze jest widoczne lokalne zróżnicowanie mikroklimatyczne związane z ekspozycją stoku, wpływając m.in. na długość zalegania pokrywy śniegowej. Pośród roślinności potencjalnej dominują grądy oraz kwaśne dąbrowy, obszary te wyróżniają obecnie bory i lasy mieszane oraz charakterystyczne liniowe układy łąkowe w dolinach cieków;

- **niskich gór (VI.)** obejmuje najwyższe, skaliste partie masywu Ślęży oraz Wzgórz Oleszańskich (powyżej ok. 200 m n.p.m.), o największych spadkach terenu. Roślinność potencjalną w niższych partiach stanowi kwaśna dąbrowa podgórska, a wyższe partie zajmują kwaśne buczyny. Należy tu zwrócić uwagę, iż Ślęza (718 m n.p.m.) wykracza poza przyjętą górną granicę niskich gór (500-600 m n.p.m.) na mapie krajobrazów naturalnych Polski jej kopułę szczytową wyróżniono jako krajobraz gór średnich (regła dolnego);

- **stokowy (Przedgórze Sudeckie) (VII.)** obejmuje najniższe partie masywu Ślęży, o średnim spadku terenu ok. 10%, wśród roślinności potencjalnej przeważają grądy, charakterystyczne są też łągi wiązów jesionowych oraz lokalne podgórskie kwaśne dąbrowy.

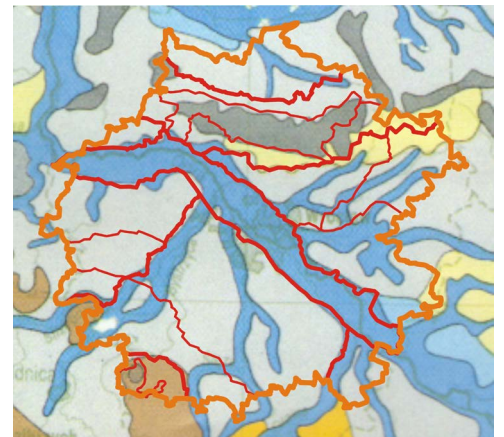
Kartowane formy rzeźby terenu pozwoliły na odzwierciedlenie regionów fizyczno-geograficznych w skali WrOF (1:100 000). Niewielkiej zmianie uległ przebieg granicy pomiędzy Równinami Wrocławską i Grodkowską, którą tworzyła rzeka Oława. Dolinę tego ciek włączono do Równiny Grodkowskiej, która poprzez gęstość sieci hydrograficznej, granice wododziałów oraz zbliżoną strukturę użytkowania terenu, jest mocniej związana z doliną górnej Oławy. Uszczegółowienie regionalizacji nastąpiło w rejonie Wzgórz Trzebnickich, Wysoczyzny Średzkiej oraz Równiny Oleśnickiej i Kąckiej. W topografii bardzo wyraźnie odznaczały się doliny i wierzchowinowy podtyp ukształtowania terenu. Mają one wyraźne odzwierciedlenie również na mapach roślinności potencjalnej (szczególnie Pradolina Odry).

Pewne problemy stwarzała delimitacja krajobrazów stokowych, które zazwyczaj płynnie przechodzą w krajobraz równinny. W tych przypadkach, w celu wskazania optymalnego przebiegu granic, posłużono się mapą użytkowania terenu oraz wspomnianą mapą roślinności

Ryc. 53. Typy ukształtowania terenu WrOF na tle podziału fizycznogeograficznego Kondrackiego i Walczaka

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy z Atlasu Śląska Dolnego i Opolskiego

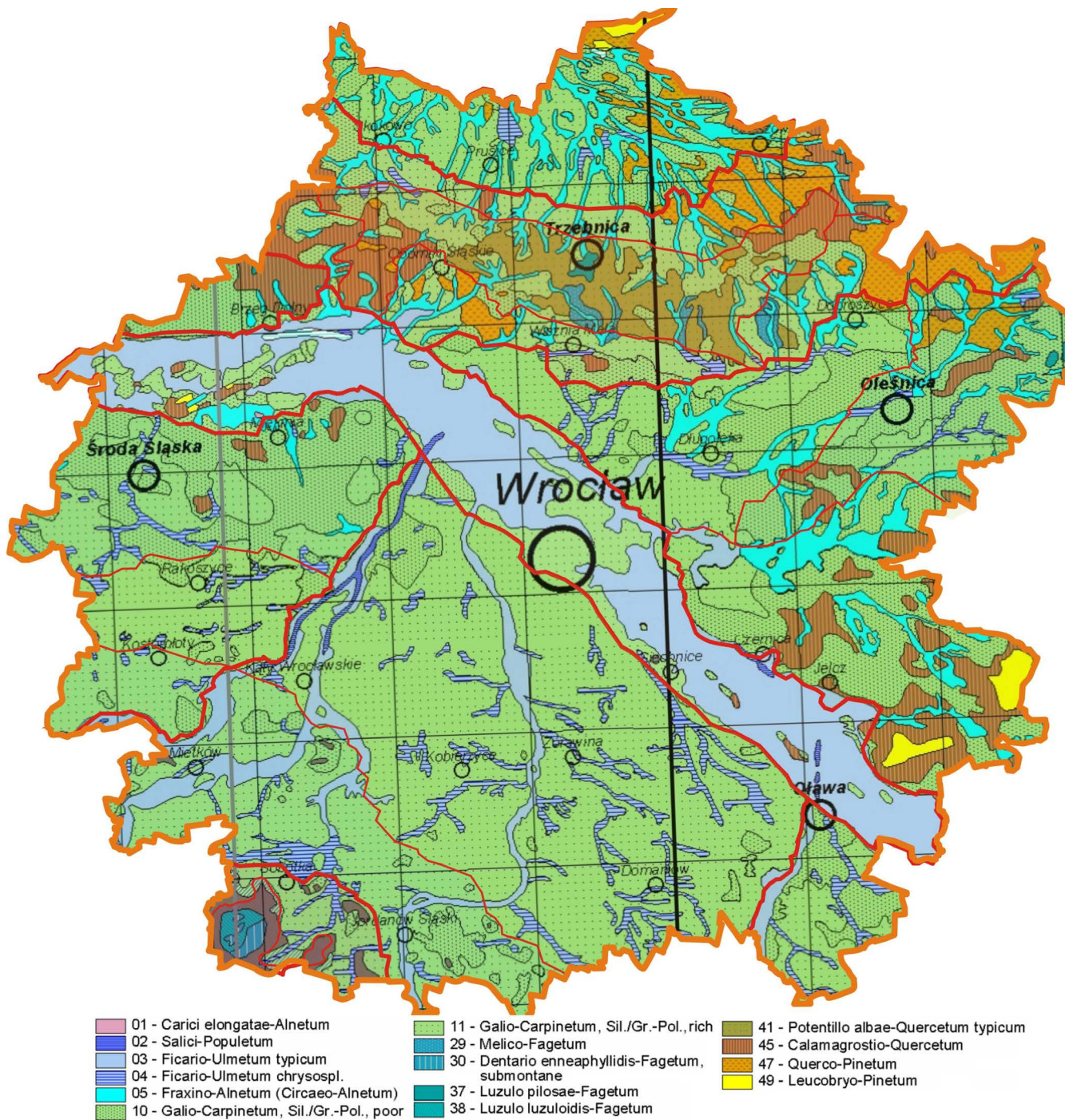

Ryc. 54. Typy ukształtowania terenu WrOF na tle typów krajobrazu naturalnego Polski

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy Richling, Ostaszewska 2009

Ryc. 55. Typy ukształtowania terenu WrOF na tle mapy pochodzenia rzeźby (S. Gilewska, M. Klimek)

Ryc. 56. Typy i podtypy ukształtowania terenu WrOF na tle mapy roślinności potencjalnej
 Źródło: opracowanie własne na podstawie Matuszkiewicz 2008

potencjalnej (ryc. 56). Ostatnia, opracowana z dużą dokładnością, jest szczególnie cenna gdyż pozwala na wychwycenie charakteru poszczególnych stref. Wyznaczone jednostki cechuje znaczna zgodność z tą mapą oraz jednostkami geobotanicznymi (Matuszkiewicz 2008), które wypracowano na podstawie syntezy siedlisk potencjalnych.

Wyznaczone typy ukształtowania terenu w kilku miejscach pokrywają się również z mikroregionami wskazanymi przez Walczaka (ryc. 54). Podobnie jest w przypadku typów krajobrazu naturalnego Polski, które były wyznaczone w dość małej skali.

Z kolei mapa pochodzenia rzeźby (ryc. 55) przedstawia różnorodną genezę tych samych form reliefu w różnych częściach WrOF. Brak szczegółowych map geomorfologicznych dla całego obszaru opracowania, potwierdza słusność ograniczenia analizy tych zagadnień do skali mezoregionów.

5.1.2. Podział 2: użytkowanie terenu

Mapowanie krajobrazów pod względem użytkowania terenu jest obecnie co raz bardziej popularnym typem opracowań z uwagi na powszechną dostępność danych kartograficznych (CORINE Land Cover, SIP). Są one regularnie aktualizowane i stosunkowo łatwe do zwerifikowania za pomocą ortofotomapy lub wizji w terenie. Mapy te oddają aktualną charakterystykę wizualną krajobrazu i pozwalają na jednoczesne uchwycenie zasobów naturalnych (np. różne typy lasów) i antropogenicznych (np. różne rodzaje zabudowy). Podział ten oczywiście nie obrazuje w pełni różnorodności przyrodniczej lub kulturowej danego obszaru i może być pomocny przy szczegółowej delimitacji poszczególnych jednostek w tych ujęciach. Wobec coraz bardziej precyzyjnych i szczegółowych danych, użyteczność tego typu źródeł wciąż wzrasta. Przyjęta terminologia „mapa krajobrazu współczesnego” nawiązuje do stosowanego powszechnie terminu angielskiego contemporary landscape dla opracowań bazujących na użytkowaniu terenu. W ramach niniejszej rozprawy wykorzystano dosłowne tłumaczenie tego terminu, rezygnując z bardziej sztucznych pojęć jak „mapa krajobrazu względem użytkowania terenu” lub „mapa wykorzystania krajobrazu”.

Dostępne źródła danych, a co z tego wynika opracowania krajobrazowe operują terminami „użytkowanie terenu” (*land use*) oraz „pokrycie terenu” (*landcover*). Stosunkowo często zdarza się, że pojęcia te stosowane są zamiennie. Kistowski zwraca uwagę, iż jest to błąd, „gdyż „pokrycie” jest raczej kategorią statyczną, strukturalną (np. pole uprawne), a „użytkowanie” kategorią dynamiczną, funkcjonalną, odniesioną do procesu wykorzystania terenu przez człowieka (np. użytkowanie rolnicze, uprawowe)” (2005, s. 60).

Użytkowanie terenu jest bardziej pojemnym i precyzyjnym podziałem, co jest istotne w badaniach krajobrazu (tab. 22). Na przykład

Tabela 22. Zestawienie informacji dot. terenów zabudowanych i rolnych z legend dla dostępnych baz danych

Użytkowanie terenu VMapa poziomu II (1:50 000)	Pokrycie terenu CORINE Land Cover 2006 (1:100 000)
Tereny zabudowane	
Budynek mieszkalny Budynek przemysłowy Budynek mieszkalny Budynek użyteczności publicznej Tereny zabudowy gęstej Teren zabudowy rzadkiej Pozostałe tereny zabudowane Fortyfikacja Ruiny	Zabudowa zwarta Zabudowa luźna
Tereny rolne	
Teren uprawny Roślinność trawiasta / łąka Sad / plantacja krzewów	Grunty orne Winnice Sady i plantacje Łąki Złożone systemy upraw i działek Rolnictwo z udziałem roślinności naturalnej

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 57. Fragment opracowanej mapy użytkowania terenu WrOF
 Opracowanie: Grzegorz Garniec, Łukasz Dworniczak. Źródła danych: Urban Atlas, VMapa, Mapy terenów zalewowych

łąka na mapie pokrycia terenu może być terenem zalewowym, polem golfowym lub częścią zabytkowego parku. Przyjęcie powyższych kategorii opisujących użytkowanie obszaru, jest bliższe rzeczywistej roli i funkcji tych terenów.

Podstawą opracowania mapy krajobrazu współczesnego WrOF były mapy wektorowe: Urban Atlas wykonany na podstawie CORINE Land Cover 2006 w skali 1 : 10 000 oraz Topograficzna mapa wektorowa (Vmapa poziomu II) w skali 1 : 50 000 zakupiona w Wojewódzkim Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej we Wrocławiu. Urban atlas jest obecnie najbardziej aktualnym źródłem danych. Za przyjęciem go jako podstawy do dalszych prac przemawiał również fakt, iż wszystkie informacje zapisane są jako dane obszarowe (poligony), co znacznie ułatwia bilansowanie terenu i dalsze analizy. Mapę tą uzupełniono o istotne informacje, które nie były dostatecznie wyeksponowane. Na podstawie VMapy dodano następujące formy użytkowania terenu: łąki, pastwiska, sady i plantacje oraz informacje o sieci hydrograficznej. Elementy te wybrano jako kluczowe dla wskazania cech wyróżniających poszczególne typy krajobrazu. Należy zaznaczyć, że w procesie przygotowania danych nie aktualizowano ich. Według Europejskiej Agencji Ochrony Środowiska odpowiadają one stanowi na rok 2010⁶⁸. Następnie mapę uzupełniono o informacje o terenach zalewowych udostępnione przez Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej we Wrocławiu. Ta specjalna forma „użytkowania” terenu nie była wyróżniona na powyższych mapach - jest ona istotna w delimitacji krajobrazów dolin rzecznych, co opisano dalej.

Opracowana mapa (ryc. 57) prezentuje użytkowanie terenu WrOF w dziesięciu klasach. – tabela 24. Na potrzeby dalszych badań, dane te zagregowano do 6 kategorii: wody (W), lasy (L), rolnictwo (R), łąki (Ł), sady (S), zabudowa (Z). Na kolejnym etapie weryfikowano udział poszczególnych typów użytkowania terenu w poszczególnych jednostkach krajobrazowych w kontekście przyjętych założeń.

W toku badań kameralnych, poszukiwano obszarów o jednolitym charakterze użytkowania terenu. O przebiegu ich granic decydowały: jednorodność obszarów (homogeniczność / mozaika charakteru użytkowania terenu) i zwartość poszczególnych form oraz ciągłość funkcjonalna układów. Minimalna powierzchnia jednostki to 4 km², z wyjątkiem krajobrazów zurbanizowanych dla których przyjęto 2 km². W procesie delimitacji uwzględniano obszary w promieniu ok. 20 km poza granicami WrOF. Pozwoliło to na wyznaczenie kilku mniejszych jednostek, które są częścią większych znajdujących się w większości poza WrOF.

Przyjęta metoda opisu krajobrazów bazuje na dominacji jednego z agregowanych elementów. Podobnie jak w CORINE Land Cover, cztery główne typy obejmują tereny: hydrogeniczne, leśne, rolnicze i zurbanizowane⁶⁹.

Tereny zurbanizowane wyznaczano w pierwszej kolejności. W przyjętej skali są to dość zwarte obszary, o minimalnej powierzchni

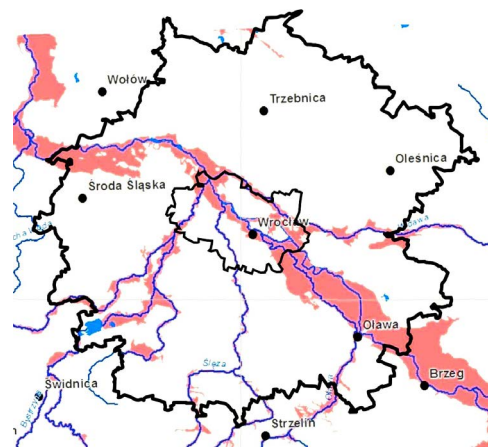
68. Mapę uzupełniono również o przebieg Autostradowej Obwodnicy Wrocławia i jej łączników.

69. W CLC wyznaczono konkretnie 5 głównych klas: Tereny przekształcone antropogenicznie, tereny rolnicze, lasy i ekosystemy seminaturalne, strefy podmokłe oraz tereny wodne.

jednostek 3 km². Założenie to wynika głównie z konieczności wyróżnienia historycznych miast (m.in. Środa Śląska, Trzebnica, Sobótka), które są ważnymi jednostkami krajobrazowymi. Nie wyróżniono podtypów krajobrazów zurbanizowanych, gdyż obejmują one relatywnie mały procent strefy podmiejskiej Wrocławia, gdyż podział ten wymaga bardziej szczegółowych danych i rozbudowanej metodyki, która wykracza poza ramy niniejszej pracy. Dominujące formy użytkowania terenu to tereny zabudowane oraz drogi. Towarzyszą im wszystkie inne formy użytkowania terenu poza terenami współczesnego wydobywania surowców mineralnych oraz składowisk odpadów.

Tereny hydrogeniczne (dolin rzecznych) wyznaczono dla większych rzek WrOF, dla których opracowano mapy terenów zalewowych wodą powodziową o prawdopodobieństwie zalewu 1% (tzw. woda stuletnia) – są to Odra oraz jej dopływy: Bystrzyca, Oława, Śleza oraz Widawa⁷⁰. Punktem odniesienia była wstępna ocena ryzyka powodziowego opublikowana przez Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej – Mapa obszarów narażonych na niebezpieczeństwo powodzi (ryc. 58), natomiast dane szczegółowe pozyskano z Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej we Wrocławiu (maj 2013). Ten typ krajobrazu należy traktować jako element krajobrazów hydrogenicznym w których „powstaniu i naturalnej ewolucji dominującą rolę odgrywała i zazwyczaj nadal odgrywa woda” (Chmielewski 2007, s. 71).

Ta specjalna forma użytkowania terenu tylko pośrednio odzwierciedla się w pokryciu terenu (ryc. 59), rzutując jednak na rzeczywiste zagospodarowanie dolin rzecznych gdzie dąży się do ograniczenia pewnych form użytkowania, zwłaszcza zabudowy. Mimo, iż dokumenty planistyczne często dopuszczają urbanizację terenów zalewowych (co przedstawia ryc. 59), natura negatywnie weryfikuje tę politykę. Przyjęte założenia potwierdziły lokalne powodzie i podtopienia, które miały miejsce na opisanych rzekach w czerwcu 2013 r. Krajobrazy dolin rzecznych odzwierciedlają również linearny charakter ciągów ekologicznych (koncepcja *river continuum*). Z metodycznego punktu widzenia informacje o okresowych zalewach są bardziej miarodajne dla wyznaczenia jednostek o charakterze hydrogenicznym. Tego typu obszary nie były dotychczas wskazywane w ramach mapy krajobrazów naturalnych WrOF, opartych przede wszystkim na ukształtowaniu terenu – pozwoliło to na delimitację

Ryc. 58. Tereny zalewowe WrOF
Źródło: Wstępna ocena ryzyka powodziowego – Mapa obszarów narażonych na niebezpieczeństwo powodzi

Ryc. 59. Fragment użytkowanie terenu i SUIKZP Gminy Kobierzyce – tereny zalewowe rzeki Ślezy
Źródło: mapaopracowana na potrzeby badań oraz www.ugk.home.pl/ (VI 2013)

70. Średni przepływ tych rzek przekracza u ujścia 3m³/s.

jedynie Pradoliny Odry, którą tylko w części można zakwalifikować do kategorii krajobrazów nadwodnych. Dominujące formy użytkowania terenu to tereny lasów, łąk i rolnictwa. Towarzyszą im wszystkie inne formy użytkowania terenu, poza terenami współczesnego wydobywania surowców mineralnych (za wyjątkiem eksploatacji kruszyw z koryta Odry) oraz składowisk odpadów.

Tereny leśne obejmują tereny dużych i zwartych kompleksów leśnych (uprawy leśne i półnaturalne lasy). Dominujące formy użytkowania terenu to lasy. Towarzyszą im głównie łąki, gruntu orne i wody.

Tereny rolnicze obejmują tereny o dominującej funkcji rolniczej, integralną częścią tego krajobrazu są tereny zabudowane – wiejskie jednostki osadnicze. Dominujące formy użytkowania terenu to: grunty orne, łąki i tereny zabudowane – wiejskie jednostki osadnicze, drogi. Towarzyszą im wszystkie inne formy użytkowania terenu.

Typ użytkowania terenu, określono na podstawie proporcji udziału poszczególnych komponentów (forma: dominująca - $\geq 75\%$, przeważająca - 75-50%, uzupełniająca - 50-25% oraz wyróżniająca), które opisano w rozdziale 5.1. W tym kartowaniu przyjęto różne proporcje form wyróżniających dla czterech rodzajów użytkowania terenu: wody 5-25%, sady 5-25%, łąki 15-25%, lasy 15-25%. Obecność tych elementów świadczy o mozaikowości krajobrazu. Przyjęte oznaczenia odpowiadają wprost udziałowi poszczególnych komponentów (tabela 23).

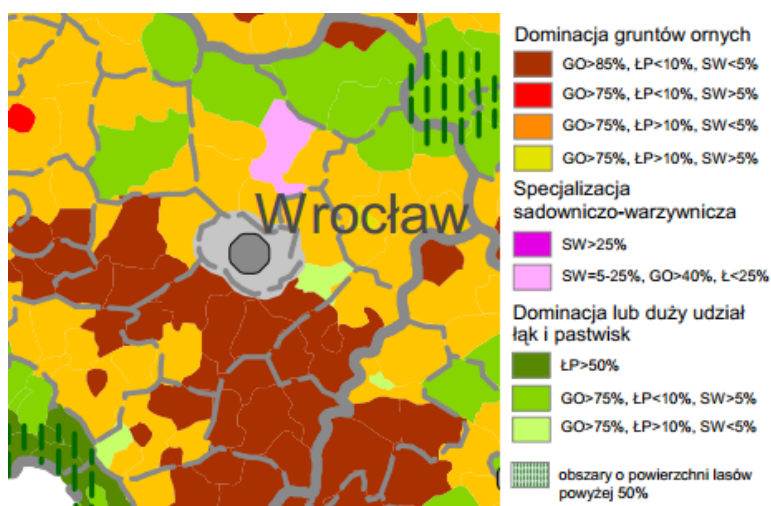
Tabela 23. Przykładowe typy krajobrazu współczesnego ze wskazaniem proporcji czynników

Podtyp użytkowania terenu	Oznac.	Udział komponentów			
		$\geq 75\%$	75-50%	50-25%	5/15-25%
rolniczy	(R)	R			
rolniczy z el. lasów	(R+L)	R			+L
rolniczy z el. lasów i sadów	(R+LS)	R			+L, S
rolniczo-łąkowy	(RŁ)		R	Ł	
rolniczo-leśny z el. wód	(RL+W)		R	L	+W

Źródło: opracowanie własne

Wyznaczone jednostki klasyfikowano pod względem udziału dominującego czynnika – np. czy typ danego krajobrazu ma charakter bardziej rolniczy lub leśny. W przypadku gdy występowały dwa lub trzy rodzaje komponentów w zbliżonych proporcjach, ich klasyfikacja oparta była na podobieństwie z sąsiednimi obiektami. Procentowy udział poszczególnych elementów sprawdzano za pomocą programu ArcGIS 10.0.

Wynikiem badań są typy użytkowania terenu WrOF. Na ich podstawie, określono statystyczną charakterystykę obszaru (tab. 24). W krajobrazie WrOF dominują tereny rolnicze (62,5%) z wyraźnym udziałem lasów (18,7%) oraz obszarów zabudowanych (11,1%). Należy dodać, że tereny zalewowe zajmują 7,1% obszaru - 269,81 km². W toku badań kameralnych w granicach WrOF wyróżniono 25 podtypów użytkowania terenu, które tworzą 61 jednostek krajobrazowych (tab. 25, ryc. 61). Mapa krajobrazu współczesnego ukazuje duży kontrast między północną częścią WrOF gdzie wyróżniono 14 podtypów krajobrazu, a południową gdzie jest ich 5. Wyniki badań pokrywają się również z innymi diagnozami, które wskazują na dominację gruntów

Ryc. 6o. Struktura użytków rolnych – rysunek towarzyszący mapie 8. Towarowość rolnictwa w KPZK 2030

ornych na południu WrOF oraz większym udziałem łąk, pastwisk oraz sadów w północnej części (ryc. 6o).

Północna część WrOF jest wyraźnie heterogeniczna. Poza dwiema jednostkami leśnymi, wszystkie wyróżnia wyraźna mozaikowość. Na południe od Doliny Odry wskazano większe i bardziej jednorodne jednostki (w mniejszych ilościach) o bardziej homogenicznym charakterze. Mimo, iż widoczne są różnice w strukturze zabudowy w strefie suburbiów miast i dalszych rejonach, przyjęte kryteria kartowania nie pozwoliły na wyszczególnienie terenów wiejskich, gdzie postępuje suburbanizacja.

Zagregowane dane bazujące na Urban Atlas dobrze sprawdziły się w pracach badawczych w skali 1:50 000. W przyszłości pewnego uszczegółowienia należało by dokonać w obrębie typologii terenów zabudowanych. Te bazy danych mogą również zawierać więcej informacji o genezie wybranych zasobów kulturowych co byłoby pomocne w zarządzaniu krajobrazem.

Również mapowanie wyróżników krajobrazowych wymaga dokładniejszych źródeł i założeń badawczych. Mimo, iż bazy danych dot. użytkowania terenu WrOF są dość często aktualizowane, nie dają one na pełnego obrazu zasobów wyróżniających krajobraz. Mowa tu w szczególności o sadach, winnicach, plantacjach, stawach hodowlanych i zespołach pałacowo-parkowych. Zasadnym jest przedstawienie tych elementów w ramach osobnych map, które zobrazują ich istotny kontekst przestrzenny.

Tabela 24. Formy użytkowania terenu w granicach WrOF

Formy użytkowania terenu wg. legendy	Symbol	Powierzchnia [km ²]	%
Wody płynące i zbiorniki wodne	W	41,71	1,1
Lasy	L	709,10	18,7
Grunty orne	R	2370,00	62,5
Łąki i pastwiska	Ł	212,35	5,6
Sady i plantacje	S	26,54	0,7
Tereny zabudowy mieszkaniowej	Z	216,14	5,7
Tereny zabudowy przemysłowej, komercyjne, publiczne, wojskowe	Z	87,22	2,3
Ogrody działkowe, tereny sportu i rekreacji	Z	49,30	1,3
Drogi i tereny kolejowe	Z	68,26	1,8
Tereny wydobycia surowców, wysypiska śmieci, nieużytki	-	11,37	0,3

Tabela 25. Zidentyfikowane typy użytkowania terenu ze wskazaniem proporcji czynników

Typ krajobrazu (oznaczenie)	Symbol	Udział komponentów				Ilość jednostek
		>= 75%	75-50%	50-25%	25-...%*	
hydrogeniczny rolniczy	(HR)	Tz* / R				2
hydrogeniczny rolniczo-łąkowy	(HRL)	Tz*	R	Ł		3
hydrogeniczny rolniczo-leśny	(HRL)	Tz*	R	L		2
hydrogeniczny leśny	(HL)	Tz* / L				2
hydrogeniczny leśno-rolniczy	(HLR)	Tz*	L	R		2
hydrogeniczny zurbanizowany	(HZ)	Tz* / Z				2
leśny	(L)	L				4
leśny z el. rolnictwa	(L+R)	L			+ R	1
leśno-rolniczy	(LR)		L	R		4
leśno-rolniczy z el. wód	(LR+W)		L	R	+ W	1
leśno-rolniczy z el. łąk	(LR+Ł)		L	R	+ Ł	1
leśno-łąkowy z el. rolnictwa	(ŁŁ+R)		L	Ł	+ R	1
rolniczy	(R)	R				6
rolniczy z el. lasów	(R+L)	R			+ L	2
rolniczy z el. łąk	(R+Ł)	R			+ Ł	1
rolniczy z el. sadów	(R+S)	R			+ S	1
rolniczy z el. łąk i lasów	(R+ŁŁ)	R			+ ŁŁ	1
rolniczy z el. lasów i sadów	(R+LS)	R			+ L, S	1
rolniczo-łąkowy	(RŁ)		R	Ł		1
rolniczo-łąkowy z el. wód	(RŁ+W)		R	Ł	+ W	1
rolniczo-łąkowy z el. lasów	(RŁ+L)		R	Ł	+ L	1
rolniczo-leśny	(RL)		R	L		2
rolniczo-leśny z el. wód	(RL+W)		R	L	+ Ł	1
rolniczo-leśny z el. wód	(RL+ ŁW)		R	L	+ ŁW	1
zurbanizowany	(Z)	Z				18

* Tereny zalewowe obejmujące ponad 75% powierzchni obszarów Źródło: opracowanie własne

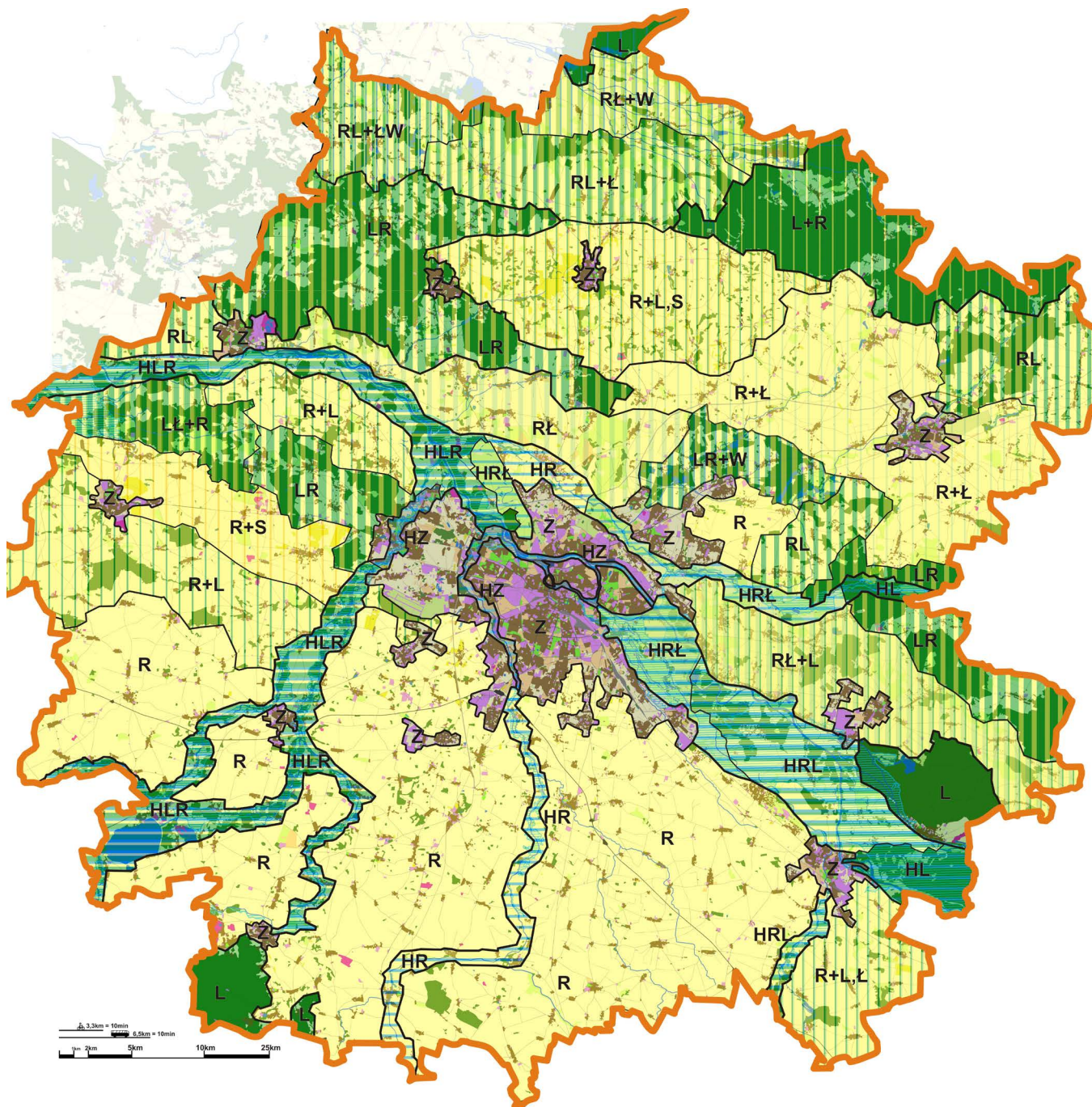
Metodyka badań zakładała delimitację krajobrazów hydrogenicznym w oparciu o tereny zalewowe. Dzięki temu dobrze wydzielone są większe rzeki i tereny okresowo zalewane oraz jednostki gdzie wody stanowią istotny wyróżnik. Kryteria te nie pozwoliły jednak na wydzielenie geokompleksów gdzie występują podmokłe lasy (np. okolice Rezerwatu „Zabór”), które bez wątpliwości mieszczą się w typie krajobrazów hydrogenicznym. Wobec tego uznano, że w kolejnych mapowaniu należy uwzględnić informacje o terenach podmokłych na podobnej zasadzie jak to zrobiono w przypadkach obszarów zagrożonych powodzią.

5.2. Wstępny podział krajobrazów WrOF

Bazując na dwóch powyższych kartowaniach sporządzono mapę krajobrazu WrOF. Regionalizacja i typy reliefu zostały wykorzystane analogicznie jak we wcześniejszej mapie (rozdział 5.1.1), natomiast wyżej prezentowane typy użytkowania terenu zagregowano poprzez usunięcie form wyróżniających.

W efekcie mapa przedstawia 53 typy krajobrazu, które tworzą 81 indywidualnych jednostek krajobrazowych (tab. 26). Nadano im indywidualne oznaczenia na które składają się:

- symbol dziesiętny mezoregionu fizyczno-geograficznego wg.

Kondrackiego (2002),

- liczba rzymska oznaczająca typ ukształtowania terenu,
- litery będące skrótem typologicznej formy użytkowania terenu oraz oznaczenia pomocnicze: a – f, którymi wyróżniano kolejno jednostki o tych samych cechach fizjonomicznych.

Przyjęta zasada kodowania nawiązuje bezpośrednio do opracowania LANMAPII, gdzie symbole odzwierciedlały zróżnicowanie typów czterech komponentów: stref klimatycznych, ukształtowania terenu, gleb oraz użytkowania terenu. Dla WrOF zaproponowano analogiczne oznaczenia, np. 318.33.II_L (tab. 26). Podział ten przyjęto jako podstawę do analizy krajobrazu kulturowego. Podsumowanie tych wyników zamieszczono w rozdziale 5.4 Charakterystyka krajobrazów WrOF – wnioski.

Ryc. 61. Typy użytkowania terenu WrOF (przyjęte oznaczenia opisano w tabeli obok)
Źródło: opracowanie własne

Regionalizacja fizyczno-geograficzna			Typologia krajobrazu / charakter krajobrazu					Ilość jednostek			
			Ukształtowanie terenu			Użytkowanie terenu					
Makroregion	Mezoregion	Ozn.	Typ	Podtyp	Ozn.	Podtyp	Ozn.				
Obniżenie Milicko-Głogowskie	Kotlina Żmigrodzka	318.33		Równinny	II	Leśny	L	1			
						Rolniczo-leśny	RL	1			
						Rolniczo-łąkowy	RŁ	1			
Nizina Śląska	Wysoczyzna Rościszawska	318.51	Niziny	Falisty	III	Rolniczy	R	1			
						Rolniczo-leśny	RL	1			
						Zurbanizowany	Z	1			
	Pradolina Wrocławska	318.52			Dolinny	I	Hydrogeniczny leśny	HL	1		
							Hydrogeniczny leśno-rolniczy	HLR	1		
							Hydrogeniczny rolniczy	HR	1		
							Hydrogeniczny rolniczo-leśny	HRL	1		
							Hydrogeniczny rolniczo-łąkowy	HRŁ	3		
							Hydrogeniczny zurbanizowany	HZ	1		
							Leśno-łąkowy	LŁ	1		
							Rolniczy	R	1		
							Rolniczo-łąkowy	RŁ	1		
	Zurbanizowany	Z		5							
	Równina Oleśnicka	318.56			Równinny	II	Hydrogeniczny leśny	HL	1		
							Hydrogeniczny rolniczo-łąkowy	HRŁ	1		
							Leśny	L	1		
							Leśno-rolniczy	LR	2		
							Rolniczy	R	2		
							Rolniczo-łąkowy	RŁ	2		
							Rolniczo-leśny	RL	1		
							Zurbanizowany	Z	2		
							Falisty	III	Rolniczy	R	1
									Rolniczo-leśny	RL	2
									Zurbanizowany	Z	1
							Równinny	II	Rolniczy	R	1
							Falisty	III	Rolniczy	R	2
									Leśno-rolniczy	LR	1
									Zurbanizowany	Z	1
Równina Wrocławska	318.532		Równinny	II	Hydrogeniczny leśno-rolniczy	HLR	1				
					Hydrogeniczny rolniczy	HR	1				
					Hydrogeniczny zurbanizowany	HZ	1				
					Rolniczy	R	2				
					Zurbanizowany	Z	5				
Falisty	III	Hydrogeniczny leśno-rolniczy	HLR	2							
		Hydrogeniczny rolniczy	HR	1							
		Rolniczy	R	4							
Równina Grodkowska	318.533		Równinny	II	Hydrogeniczny rolniczo-leśny	HRL	1				
					Rolniczy	R	1				
					Zurbanizowany	Z	1				
Wał Trzebnicki	Wzgórza Trzebnickie	318.44	Wzgórzowy	Wierzchowinowy	IV	Leśny	L	1			
						Leśno-rolniczy	LR	1			
						Rolniczy	R	1			
						Zurbanizowany	Z	1			
				Stokowy	V	Leśny	L	2			
						Leśno-rolniczy	LR	3			
						Rolniczy	R	3			
						Rolniczo-leśny	RL	1			
Zurbanizowany	Z	1									
Przedgórze Sudeckie	Masyw Ślęży	332.13	Przedgórze	Niskich gór	VI	Leśny	L	1			
				Stokowy	VII	Rolniczy	R	2			
						Zurbanizowany	Z	1			

Tabela 26. Regionalizacja i typologia krajobrazów WrOF. (strona obok)

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 62. Wynikowa mapa krajobrazu WrOF (na stronie obok)

Źródło: opracowanie własne

5.3. Kulturowe zasoby krajobrazów WrOF

Wstępne studia historyczne wykazały, iż Wrocławski Obszar Funkcjonalny jest dość jednorodny etnicznie i kulturowo, gdyż w ciągu ostatnich dwustu lat nie był trwale podzielony administracyjnie. Lokalne zróżnicowania wynikają raczej z okresu zasiedlania i sposobów gospodarowania właścicieli dawnych majątków, które były zazwyczaj podyktowane zastanymi warunkami naturalnymi.

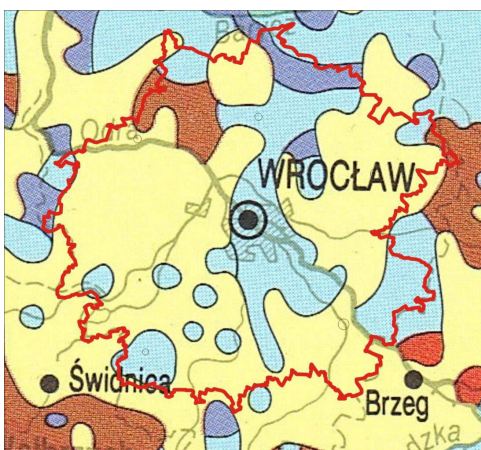
Początkowo zakładano kartowanie w dość swobodny sposób, poszukując jednolitych całości kulturowo-krajobrazowych w ramach wyznaczonych wcześniej jednostek. Wzorem miał być tu plan dla Londynu z 1943 r. (ryc. 63), który przez ogólne zobrazowanie zespołów zabudowy i stref miejskich, ukazywał zróżnicowanie krajobrazowe poszczególnych dzielnic. Wykonane badania szczegółowe wykazały znacznie większą złożoność zasobów kulturowych oraz relacji jakie zachodzą między nimi, a innymi komponentami krajobrazu. W efekcie, tą część badań przedstawiono w kontekście wcześniejszych analiz, rezygnując jednocześnie z proponowania autorskiej typologii krajobrazu kulturowego WrOF, gdyż jej opracowanie powinny poprzedzać szersze i wielowątkowe analizy historyczne⁷¹.

Niniejsze badanie ograniczono do: inwentaryzacji typów genetycznych osadnictwa oraz analizy porównawczej wybranych źródeł historycznych. Typy wsi są „w pewnym stopniu kulturową analogią geologicznej genezy naturalnych form krajobrazu” (Kistowski 2007c, s. 684), świadcząc o okresach kolonizacji, kompozycji przestrzennej zabudowy, typach rozłogu i historycznych zasadach gospodarowania. Genezie form osadniczych poświęcono kilka opracowań przed 1945 r. (Schlenger 1930) oraz współcześnie (Kielczowska-Zaleska 1972, Szulc 1997 - ryc. 64). Przedstawiają one dość ogólny obraz charakteru zasobów kulturowych, są jednak dobrym punktem wyjścia dla badań szczegółowych⁷².

W pierwszej kolejności rozpoznano **typy jednostek osadniczych WrOF**. Przyjęta metoda badawcza, podobnie jak powyższe źródła, bazuje na materiałach kartograficznych z XIX w., które pozwalają na precyzyjne odczytanie typu wsi. Podjęte badania retrogresywne sięgały do lat 30. XIX w., kiedy to krajobraz nie był silnie przekształcony przez procesy rewolucji przemysłowej. Z tego okresu pochodzą niemieckie mapy topograficzne *Urmesstischblatt*, które stanowiły tu podstawowe źródło informacji.

Ryc. 63. The County of London Plan (Sir Patrick Abercrombie 1943)
Źródło: www.mediaarchitecture.at/architekturtheorie/patrick_abcrombie (Dostęp: 30.XI.2012 r.)

Wsie regularne	Wsie nieregularne
 wsie łanowe	 wielodrożnice
 wsie ulicowe (duże ulicówki, owalnice)	 wsie drogowe (małe ulicówki, owalnice)

Ryc. 64. Typy morfogenetyczne osiedli wiejskich opublikowane w Atlasie RP
Źródło: Szulc 1997

71. Wydaje się że tło dla tych analiz powinna stanowić synteza badań archeologicznych w granicach WrOF. Kolejne studia i analizy: 1. typów wsi wraz z dokładną genezą i ich datowaniem, 2. majątków ziemskich w wybranych okresach oraz 3. zabytków architektury i techniki; powinny wskazywać dokładną genezę zachowanych relikwów krajobrazowych.

72. W badaniu wykorzystano następujące materiały: mapa pt. Typy morfologiczne osiedli wiejskich w XIX w. (Szulc Halina, Atlas RP Mapa 67.1.1); mapa topograficzno-administracyjna „Województwo Wrocławskie” w skali 1:100 000 z 1994 r.; niemieckie mapy topograficzne z okresu 1910 – 1935 w skali 1:25 000 dla obszaru WrOF; polskie mapy topograficzne z okresu 1960 – 1970 w skali 1:25 000 dla obszaru WrOF; Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego. 1997. Uniwersytet Wrocławski, Pracownia Atlasu Dolnego Śląska, Wrocław; mapy opublikowane w opracowaniu pt. Historia Śląska (Długoborski [red.] 1966); mapa turystyczna „Bliskie okolice Wrocławia” w skali 1:50 000, wyd. EkoGraf; rejestr zabytków.

W pracy przyjęto podział na 5 typów wsi (tab. 27), które w zasadniczy sposób wyróżniają się w krajobrazie⁷³. Jednostki o cechach mieszanych lub co do klasyfikacji których były wątpliwości oznaczono jako „wieś nierozpoznana / inny typ wsi”.

Na mapie typów osadnictwa WrOF zinwentaryzowano w sumie 638 jednostek osadniczych. W tym: 233 wsie ulicowe, 153 wsie placowe, 132 wsie folwarczne, 93 wielodrożnice i widlice, 7 wsi leśno-łanowych oraz 20 niesklasyfikowane lub inne.

Zestawienie typów wsi pozwala dostrzec korelacje między topografią terenu a typem i gęstością rozmieszczenia jednostek osadniczych. Małe zagęszczenie wsi występuje w mezoregionie Pradolina Wrocławska i co oczywiste, w wyższych partiach masywu Ślęży. Wyraźne jest strefowe występowanie wsi nieregularnych (wielodrożnice i widlice) co należy wiązać raczej z dostosowaniem zabudowy do warunków lokalnych (Wzgórz Trzebnickich lub przedgórze Ślęży), niż z podobnym okresem kolonizacji. W jednym rejonie występują wsie leśno-łanowe, których geneza jest związana z zasiedlaniem terenów leśnych wokół

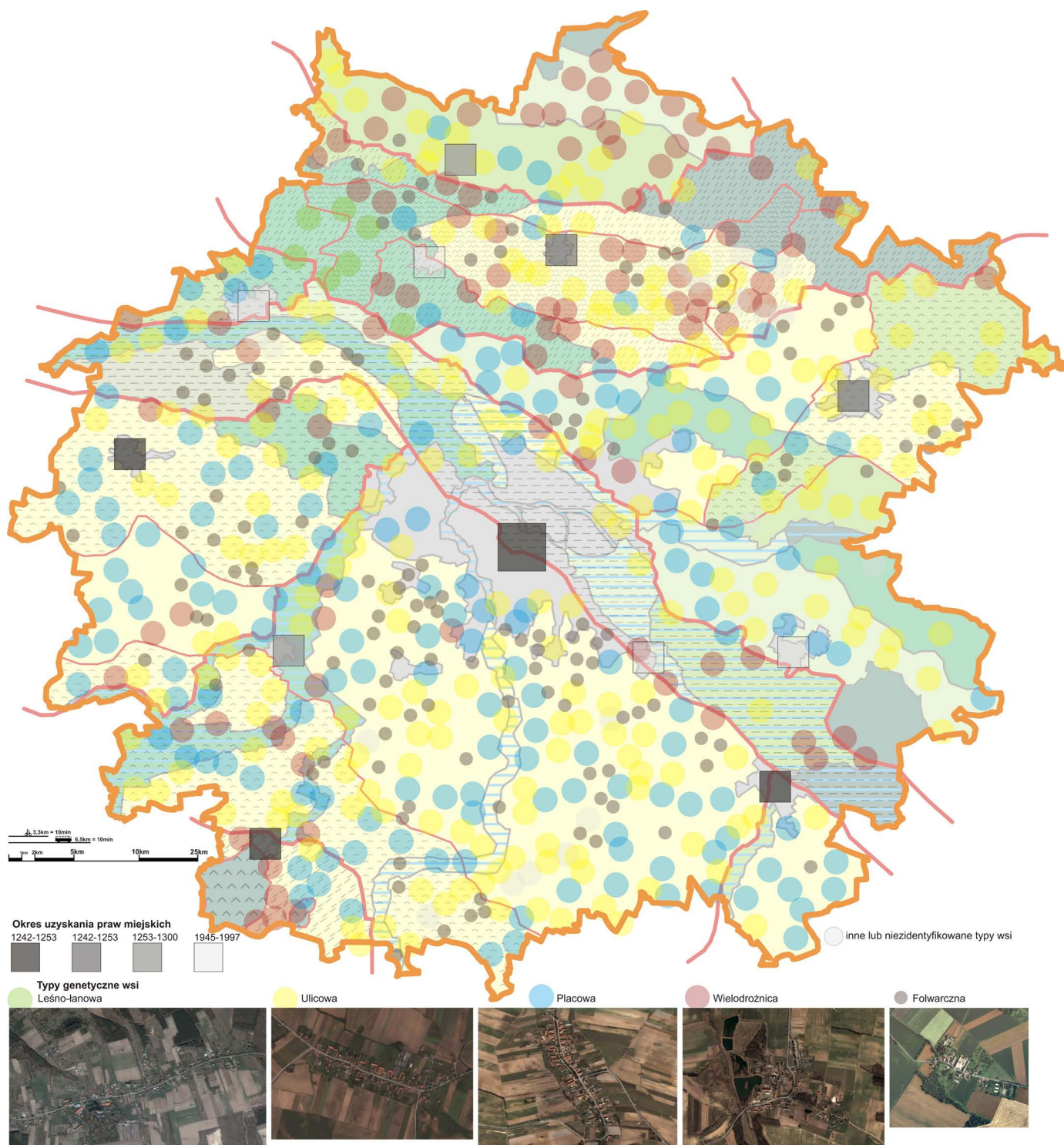
Tabela 27. Typologia jednostek osadniczych WrOF

Typ wsi (przyjęte oznaczenie), inne	Struktura przestrzenna zabudowy	Układ pól
Ulicówka (U),	Zwarta zabudowa ciągnie się po obu stronach jednej drogi.	Niowowy
Wieś placowo-ulicowa (P), placowa, owalnica	Zwarta zabudowa otacza wrzecionowaty plac, z dwoma wejściami do wsi. Plac często wykorzystywany jako przestrzeń publiczna gdzie często znajdował się kościół lub staw.	Niowowy
Łańcuchówka (Ł), Wieś ulicowo-łanowa	Dość luźna zabudowa wzdłuż drogi głównej rozciągnięta na cały areal pól.	Łanowy - od drogi do granicy lasu
Wieś folwarczna (F),	Mała wieś, której centrum stanowił folwark lub dwór z zabudowaniami gospodarczymi.	Niowowy
Wielodrożnica, widlica (W),	Zwarta zabudowa wzdłuż nieregularnie przebiegających dróg.	Niowowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie Klucza do rozpoznawania wybranych elementów środowiska przyrodniczo-kulturowego Polski

Obornik Śląskich. Na obszarach równinnych i sfalowanych dominują regularne formy osadnicze o dość gęstym rozmieszczeniu. Szczególnie jest to widoczne na terenach, gdzie przeważa rolniczy typ użytkowania. Tam też występuje wiele wsi folwarcznych, które zakładano najpóźniej (XVI – II pł. XVIII w.). Wyraźne lokalne zagęszczenia tego typu osad było przyczynkiem do dalszych studiów w celu poznania tego zjawiska. Bez wątpienia kolejne badania retrogresywne (np. datowanie

73. Tym samym nieco zredukowano typologie proponowane w innych opracowaniach (Szulc 1997, Kiełczewska-Zaleska 2004).

Ryc. 65. Typy genetyczne jednostek osadniczych WrOF na tle jednostek krajobrazowych
 Opracowanie Łukasz Dworniczak, Paula Wojtyła

poszczególnych wsi), pomogą lepiej odczytać i zrozumieć krajobraz kulturowy WrOF.

Niewiele z 635 zinventaryzowanych jednostek (stan na I. p. XIX w.), współcześnie zachowało pierwotną formę przestrzenną. Okres prawie dwustu lat pozwala na wskazanie najistotniejszych uwarunkowań „polityczno-gospodarczych”, które wpływały na krajobraz zespołów osadniczych. Były to:

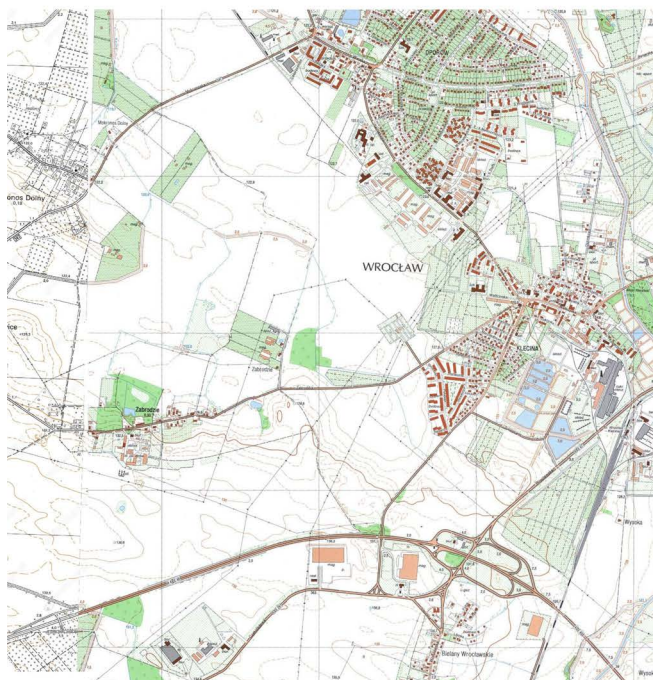
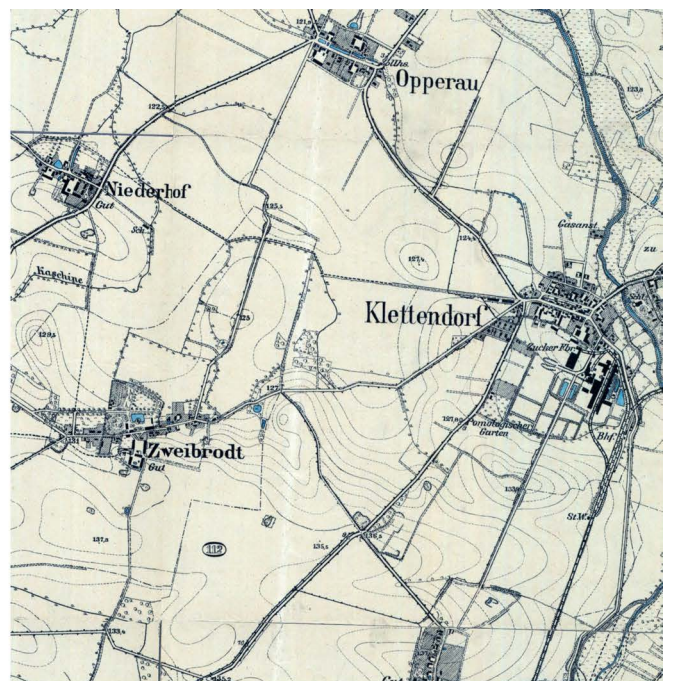
- włączanie wsi do miast – szczególnie do Wrocławia (np. Oporów);
- dynamiczny rozwój kolej i przemysłu na początku XX w. (np. Klecina);
- lokalizacje centrów handlowo-usługowych oraz węzłów komunikacyjnych (np. Bielany);

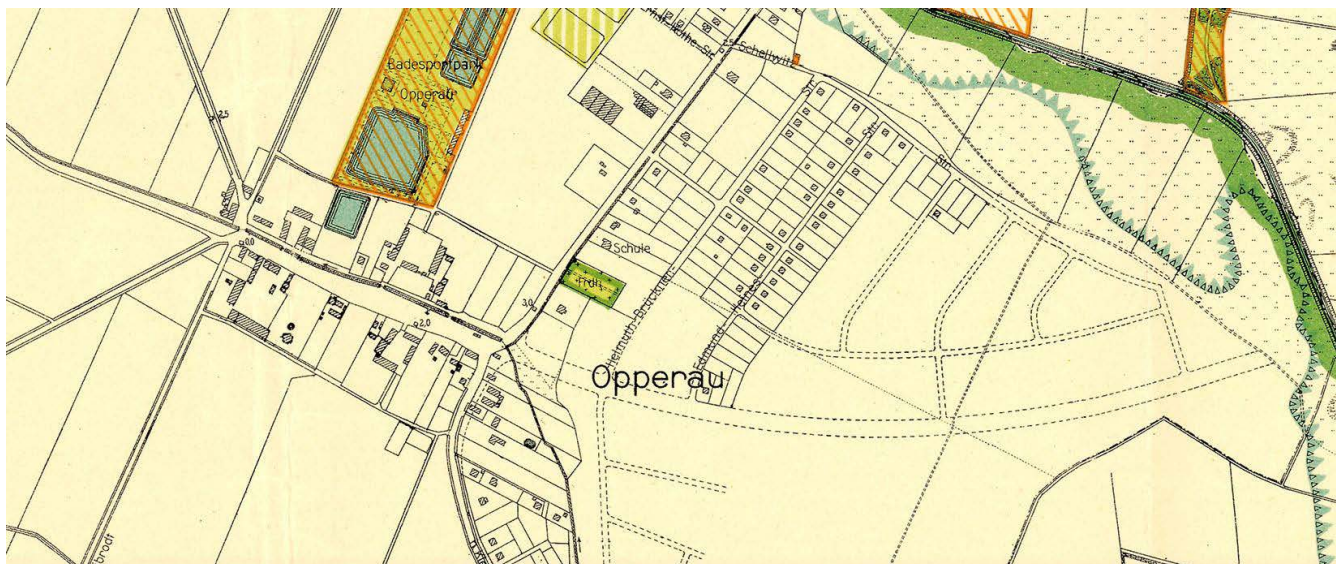
- rozwój mieszkalnictwa w strefie podmiejskiej w ostatnich 20. latach;
- koncentracja ziemi i intensyfikacja rolnictwa (po 1945 r.), w wyniku której zanikały najmniejsze jednostki (szczególnie wsie folwarczne).

Jak widać na ryc. 66 historyczne przeobrażenia krajobrazu kulturowego są znaczne, szczególnie od 1990 r. latach. Przykład wsi Oppreau (obecnie osiedle Oporów w granicach Wrocławia (ryc. 67) pokazuje, że transformacje krajobrazu mogą przebiegać w zgodzie z kanonem miejsca. Kompozycja osiedla zbudowanego w latach 30. XX w. nawiązuje szeroką aleją (obec. ul. Aleja Piastów) do przestrzeni publicznej pobliskiej wsi placowej (zasada dobrej kontynuacji). Przykład ten może być inspiracją dla praktycznego wykorzystania badań krajobrazowych. Rzetelne opracowanie takiej analizy dla całego WrOF, wymaga jednak szczegółowej weryfikacji i kalibracji wszystkich dostępnych materiałów źródłowych.

Ryc. 66. Mapy z lat: 1850, 1915, 1995, 2010 dla okolicy Oporowa i Bielán Wrocławskich

Źródło: mapy ze zbiorów PWr i autora. Mapa z 2010 r. pochodzi z www.googlemaps.com

Ryc. 67. Plan Wrocławia z 1934 r. – dawna wieś Oporów oraz rozplanowane nowe osiedle
Źródło: mapa ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

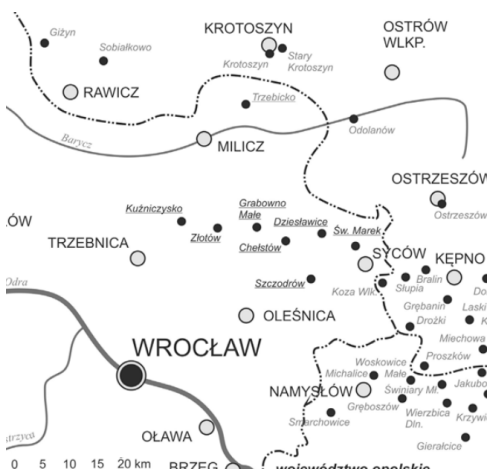
Współcześnie pewne cechy krajobrazu kulturowego, nadane mu w okresach lokacji wsi są wciąż dostrzegalne. Wyróżnione typy jednostek osadniczych wiązały się z określonym sposobem gospodarowania ziemią. Łanowy lub niwowy typ rozłogu często jest wciąż czytelny na terenach gdzie nie podjęto scalania gruntów. Podobnie, wiele drobnych form krajobrazowych ma charakter reliktowych. Na przykład układ rowów i zadrzewień śródpolnych na północny-wschód od wsi Zabrodzie, ukształtowany był już w roku 1830 (ryc. 66).

Następny etap badań kulturowych obejmował wybrane obiekty wpisane do rejestru zabytków. Wykonano mapę przedstawiającą zachowane: zamki, pałace, dwory, folwarki, parki, ogrody (ryc. 69). Znaczne nagromadzenie zespołów pałacowo-parkowych ma miejsce wzdłuż mniejszych rzek WrOF: Bystrzycy, Dobrej, Ślęzy i Widawy. Pierwsza z nich, z uwagi na obecność ponad 20 zabytkowych założeń została nazwana Śląską Loarą (Chorowska i in. 2011).

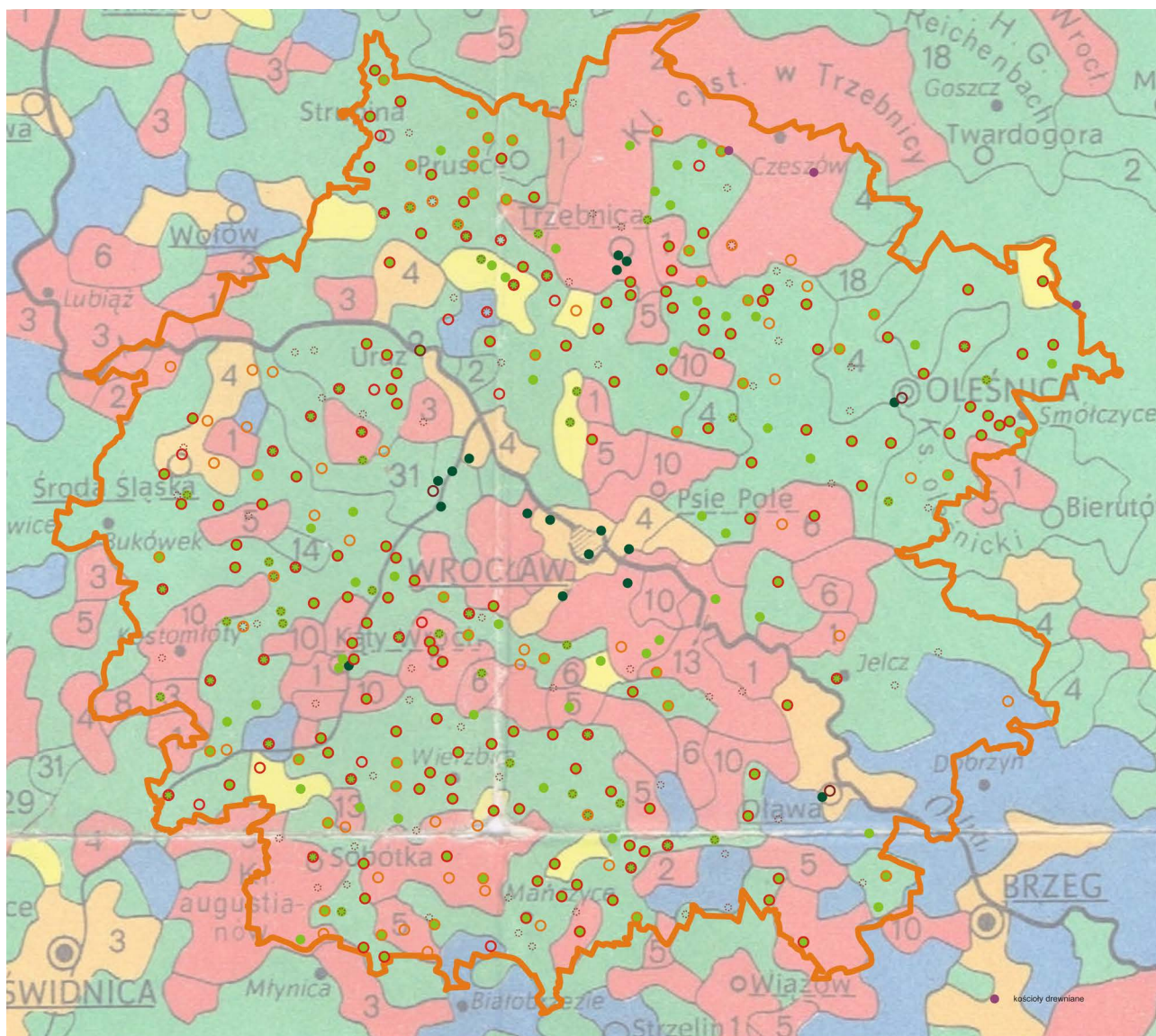
Kolejne wyróżniki napotykaamy analizując historyczne procesy gospodarcze (XVIII – XIX w.). Poza wspomnianymi wyżej folwarkami, są to np. sieci budowli hydrotechnicznych, stawy rybne lub określone formy gospodarcze związane z działalnością ówczesnych właścicieli ziemskich. Zakres przestrzenny tych dóbr przedstawiono na ryc. 69 w kontekście zachowanych (wybranych) zabytków. Zestawienie to wyraźnie obrazuje korelację między typem włości a obecnością (w tym przypadku) zespołów pałacowo-parkowych. Powstawały one częściej na ziemiach należących do szlachty (okolice: Oleśnicy, Obornik oraz na zachód i południe od Wrocławia), tam też przekształcenia krajobrazu były bardziej dynamicznie.

Studia nad krajobrazem kulturowym WrOF, wykazały również wiele innych zasobów, które świadczą o regionalnym występowaniu pewnych elementów lub cech. Na przykład drewniane kościoły zachowały się tylko w północno-wschodniej części strefy podmiejskiej Wrocławia, w miejscowościach: Kuźniczysko, Złotów, Grabowno Małe, Chelstów – ryc. 68 (Góralewicz-Drozdowska, Rogowski 2009, s. 75).

Przyjmuje się, że „granice krajobrazów mogą mieć charakter liniowy (wyraźny) bądź strefowy - przejściowy, w obrębie których zanikają jedne cechy, a pojawiają się drugie” (Richling 2006, s. 295). Łatwe do wyznaczenia są granice poszczególnych form użytkowania

Ryc. 68. Zachowana sakralna architektura drewniana w północno-wschodniej części Dolnego Śląska
Źródło: Góralewicz-Drozdowska, Rogowski 2009, s. 75

Grupy stanowe własności:

Zasoby wpisane do rejestru zabytków:

- zamek
- pałac
- dwór
- folwark
- park przypałacowy/dworski
- park miejski

terenu, w przeciwieństwie do podziałów kulturowych. W powyższym opracowaniu historycznym rozwiązano ten problem, przyjmując sołectwo jako podstawową jednostkę badawczą, co pozwoliło na bardziej precyzyjne przedstawienie wyników. Należy podkreślić, iż uzasadnieniem merytorycznym tej metody jest fakt, że znaczna większość obecnych sołectw do dziś zachowała pierwotne granice katastralne.

Przyjęcie sołectwa jako jednostki podstawowej w badaniach krajobrazu kulturowego znacznie ułatwia kartowanie wybranych granic historycznych (np. księstw lub własności ziemskich) oraz zasobów niematerialnych (lokalne zwyczaje, obrzędy itp.). Można założyć, iż sołectwo stanowi całośćkę w ujęciu kulturowym. Pełna kompozycja jednostki osadniczej obejmuje: sieć komunikacyjną, zabudowę oraz kształt i typ użytkowania ziemi do granic sołectwa. Komponenty te są wzajemnie zależne i podlegały tym samym procesom na przestrzeni dziejów. Różnorodność i złożone wzajemne korelacje zasobów kulturowych, potwierdzają sens ograniczenia tej części badań.

Ryc. 69. Zabytki WrOF na tle mapy majątków z XVIII w.
Źródło: opracowanie własne na podstawie Długoborski [red.] 1966

5.4. Charakterystyka krajobrazów WrOF - wnioski

Analiza krajobrazu Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego, pozwala na wyróżnienie trzech odmiennych stref pod względem fizjonomycznym i kulturowym: 1. różnorodna przyrodniczo i topograficznie północna część, 2. rolnicza i płaska południowa oraz rozdzielająca je 3. Pradolina Odry (Dworniczak 2012a)⁷⁴. Przeprowadzona delimitacja jednostek krajobrazowych, potwierdza powyższy pogląd oraz dowodzi, że zróżnicowanie terenu jest dalece większe niż wynikało to ze wstępnych szacunków.

W ramach mapy wynikowej wskazano 53 typy krajobrazu, które tworzą 81 jednostek o średniej powierzchni 45,7 km² (tab. 28). Składają się na nie:

- Pradolina Odry: 16 jednostek o średniej powierzchni 30 km²;
- północna część WrOF: 35 jednostek o średniej powierzchni 46,9 km² oraz
- południowa część WrOF: 33 jednostki o średniej powierzchni 52 km².

Największe jednostki to 318,533.II_R.b - 405,61 km² oraz 318,533.II_R.a - 237,83 km². Najmniejsze obejmują tereny zabudowane co wynika z założeń metodycznych.

W Pradolinie Odry dominują jednostki hydrogeniczne (8) oraz zurbanizowane (6), które w większości leżą w granicach Wrocławia. Mają one zazwyczaj kształt podłużny – wynikający z fizjonomii doliny rzecznej.

Istotnym jest tutaj zestawienie północnej i południowej części WrOF, które do tej pory były uznawane za zupełnie różne krajobrazowo. Rzeczywiście pod względem reliefu mocno się one różnią od siebie, natomiast struktura użytkowania terenu nie jest aż tak różnorodna. Typy jednostek pod względem użytkowania rozkładają się

Ryc. 70. Korytarz ekologiczny Odry w okolicach Brzegu Dolnego
Fot. Agata Jaworska 2013

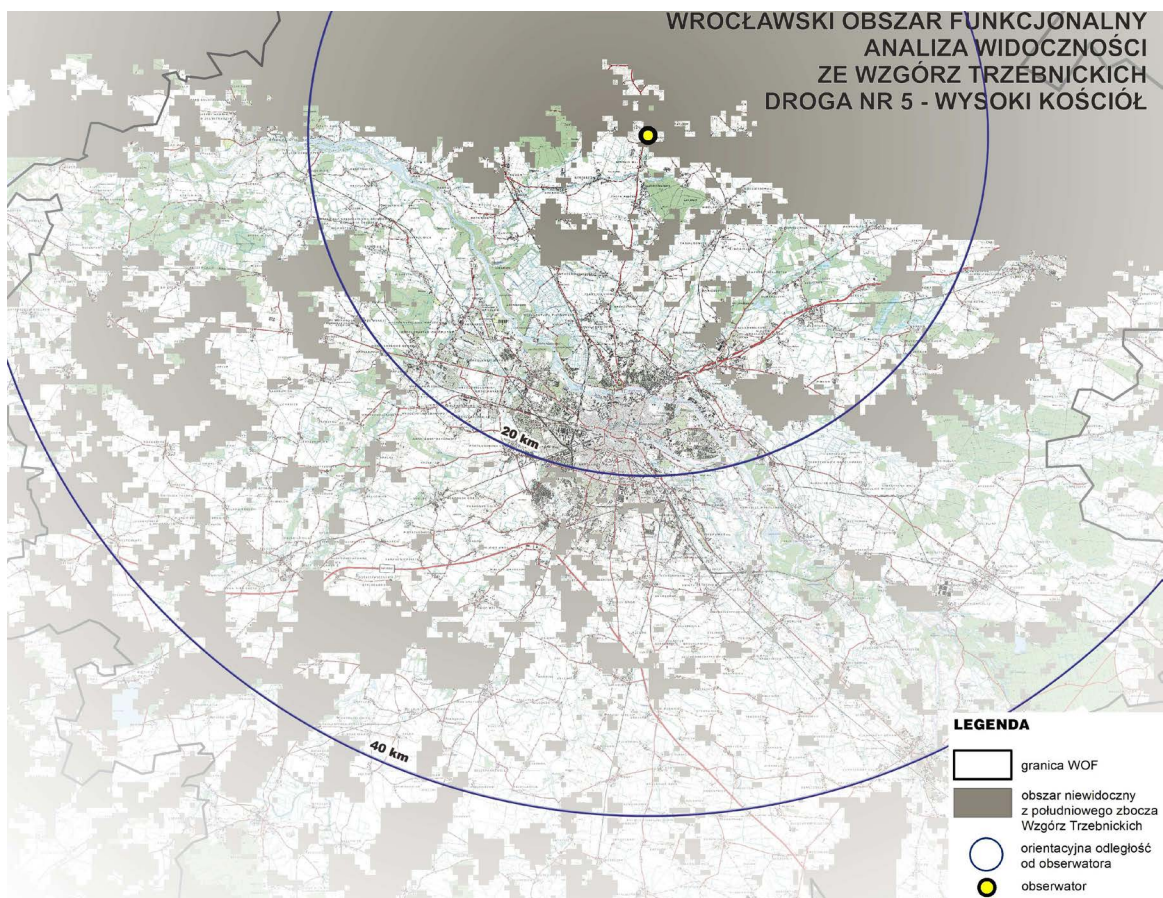
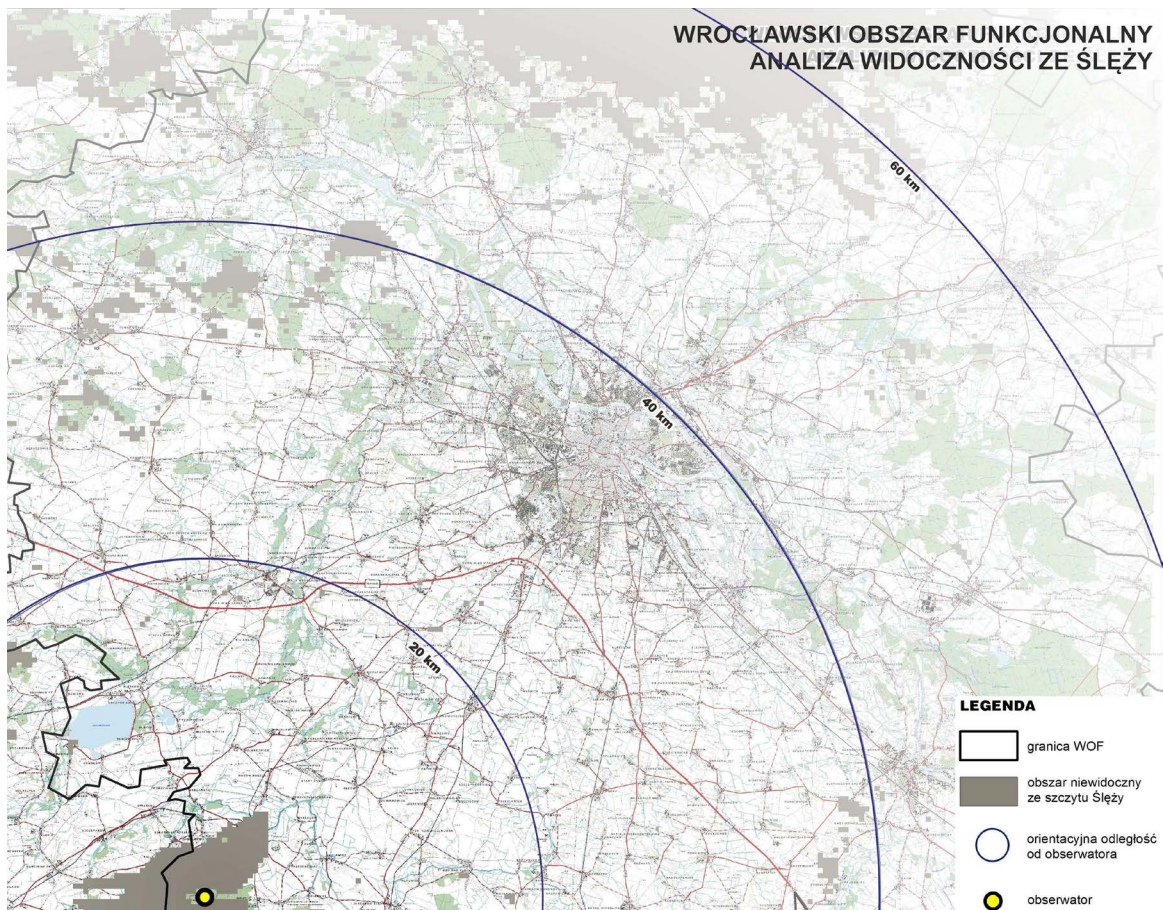

74. Syntezę tą zaproponował dr Artur Kwaśniewski w czasie warsztatów planistycznych pt. Polska Polityka Krajobrazowa 5 XII 2011 r.

Tabela 28. Powierzchnie jednostek krajobrazowych (z wyszczególnieniem mezoregionów)

Pradolina Odry (481,54 km ²)	Północna część WrOF (1640,37 km ²)	Południowa część WrOF (1715,32 km ²)					
		Oznaczenie jednostki	Powierzchnia jednostki [km ²]	Oznaczenie	Powierzchnia jednostki [km ²]	Oznaczenie	Powierzchnia jednostki [km ²]
		318.52.I_HL	27,45	318.33.II_L	11,45	318.531.II_R	105,68
		318.52.I_HLR	77,85	318.33.II_RL	165,49	318.531.III_R.a	19,94
		318.52.I_HR	16,40	318.33.II_RŁ	69,46	318.531.III_R.b	227,90
		318.52.I_HRL	93,17	318.44.IV_L	17,87	318.531.III_R.c	38,12
		318.52.I_HRŁ.a	11,07	318.44.IV_LR	55,01	318.531.III_LR	58,03
		318.52.I_HRŁ.b	9,36	318.44.IV.R	151,94	318.531.III_Z	6,12
		318.52.I_HRŁ.c	37,55	318.44.IV.Z	3,73	318.532.II_HLR	45,83
		318.52.I_HZ	8,12	318.44.V_L.a	63,95	318.532.II_HR	23,96
		318.52.I_LŁ	56,43	318.44.V_L.b	47,63	318.532.II_HZ.a	5,92
		318.52.I_R	36,45	318.44.V_LR.a	29,16	318.532.II_HZ.b	6,46
		318.52.I_RŁ	30,26	318.44.V_LR.b	29,12	318.532.II_R.a	237,83
		318.52.I_Z.a	6,12	318.44.V_LR.c	65,97	318.532.II_R.b	405,61
		318.52.I_Z.b	31,19	318.44.V_R.a	30,20	318.532.II_Z.a	33,95
		318.52.I_Z.c	8,26	318.44.V_R.b	28,71	318.532.II_Z.b	10,44
		318.52.I_Z.d	24,71	318.44.V_R.c	33,03	318.532.II_Z.c	5,28
		318.52.I.Z.e	7,13	318.44.V_Z	3,28	318.532.II_Z.d	4,38
				318.51.III_LR	20,95	318.532.II_Z.e	3,30
				318.51.III_RL	19,51	318.532.II_Z.f	5,03
				318.51.III_Z	8,46	318.532.III_HLR.a	57,24
				318.56.II_HL	7,47	318.532.III_HLR.b	10,17
				318.56.II_HRŁ	19,01	318.532.III_HR	15,17
				318.56.II_L	39,17	318.532.III_R.a	30,62
				318.56.II_LR.a	51,50	318.532.III_R.b	71,62
				318.56.II_LR.b	57,26	318.532.III_R.c	52,18
				318.56.II_R.a	83,27	318.532.III_R.d	57,61
				318.56.II_R.b	25,22	318.533.II_HRL	9,27
				318.56.II_RŁ.a	72,25	318.533.II_R	75,26
				318.56.II_RŁ.b	137,52	318.533.II_Z	8,20
				318.56.II_RL	42,95	332.13.VI_L. a	25,65
				318.56.II_Z.a	24,70	332.13.VI_L. b	3,06
				318.56.II_Z.b	10,03	332.13.VII_R. a	4,1
				318.56.III_R	70,79	332.13.VII_R. b	48,76
				318.56.III_RL.a	92,77	332.13.VII_Z	2,63
				318.56.III_RL.b	37,10		
				318.56.III_Z	14,44		

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 71. Wykres widoczności z Góry Ślęży ,
Ryc. 72. Wykres widoczności z drogi nr 5 (Wysoki Kościół, Wzgórz Trzebnickie)
Opracowanie: Grzegorz Garniec, Łukasz Dworniczak

w następujący sposób:

- północna część WrOF jednostki: hydrogeniczne – 2, rolnicze – 17, leśne – 10, zurbanizowane – 6.
- południowa część WrOF jednostki: hydrogeniczne – 8, rolnicze – 13, leśne – 3, zurbanizowane – 9.

W zestawieniu tym może dziwić przewaga krajobrazów rolniczych na północy, co wynika z większej średniej powierzchni jednostek tego typu oraz braku układów łąkowych na południu. Duża liczba jednostek w południowej części WrOF jest wynikiem przede wszystkim dolin rzecznych (Bystrzyca, Czarnej Wody, Ślęzy, Oławy), które przecinają południkowo Nizinę Wrocławską. Kolejnym czynnikiem krajobrazotwórczym w tej części WrOF jest dynamiczny rozwój zabudowy na południe od Wrocławia.

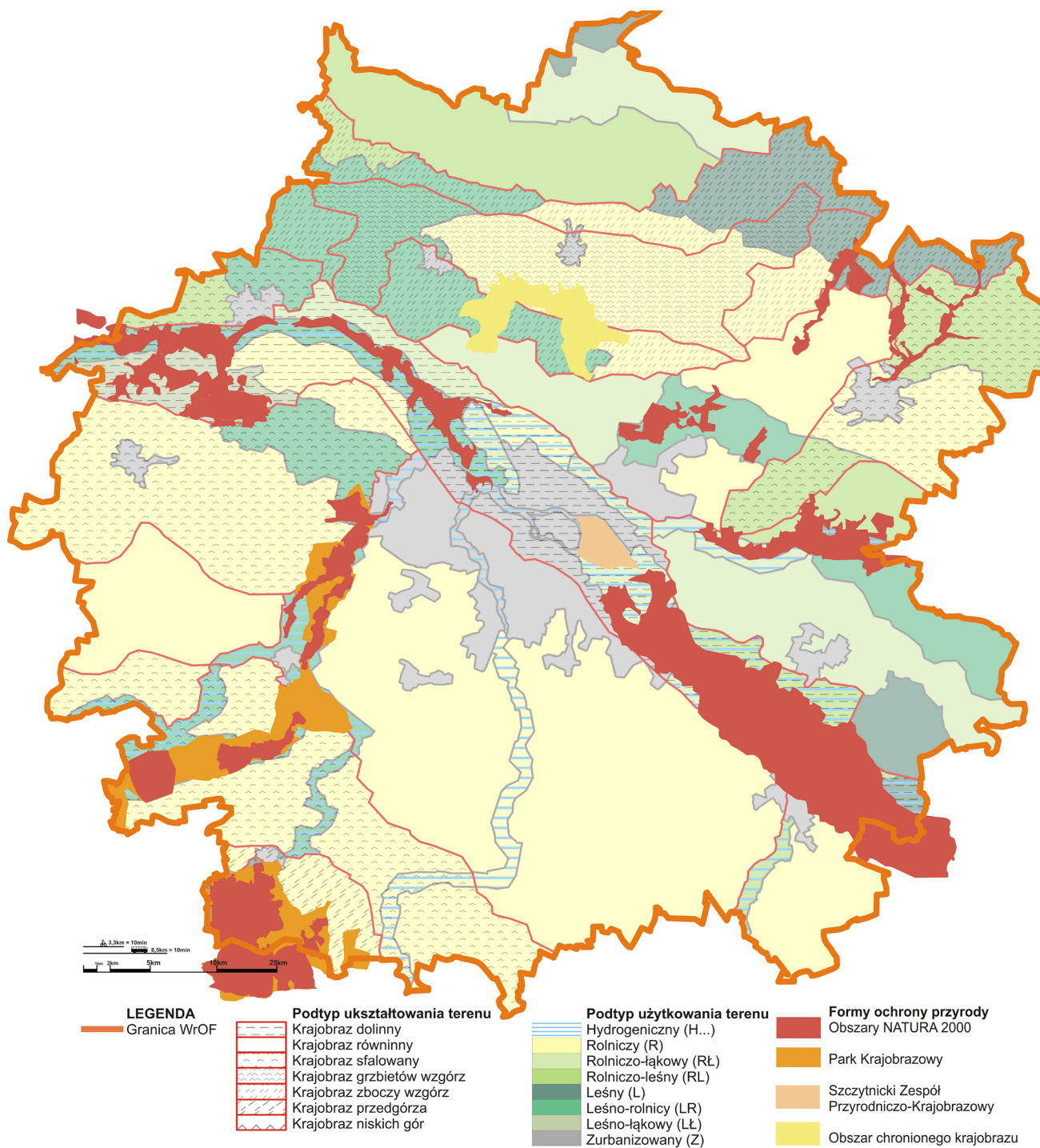
Istotną dominantą naturalną WrOF jest Góra Ślęza, która jest bardzo dobrze widoczna w całej strefie (ryc. 71). Zupełnie inna sytuacja jest w rejonie Wzgórz Trzebnickich gdzie trudniej wskazać tak wyraźną dominantę (ryc. 72)⁷⁵.

Krajobraz północnej części WrOF jest bardziej różnorodny pod względem ukształtowania i użytkowania terenu – wskazano tam najwięcej zasobów wyróżniających poszczególne obszary. Jednak zestawienie mapowań tych dwóch komponentów nie przełożyło się na znaczny wzrost liczby jednostek, jak w przypadku południowej części. Wynika to głównie ze znacznej korelacji przestrzennej badanych form krajobrazowych na całym tym obszarze. Większa ilość lasów oraz mniejsza presja ze strony miasta rdzeniowego w tej części WrOF, pozwala określić jej krajobrazy jako bardziej stabilne. Dodatkowymi czynnikami stabilizującymi są też uwarunkowania prawne, gdyż zgodnie z Ustawą o lasach obszary mocno zalesione nie będą podlegały zmianom w przewidywalnej przyszłości.

Podobna równowaga występuje na znacznym obszarze Pradoliny Odry. Obszary NATURA 2000, stanowią około 60% powierzchni tego mezoregionu w granicach WrOF (ryc. 73). Ochronie przyrodniczej podlegają głównie jednostki hydrogeniczne, które można uznać za „krwioobieg” opisywanego systemu krajobrazów.

W tym kontekście zagadnienia ochrony i kształtowania dolin rzecznych wydają się być priorytetem w południowej części WrOF. Obecny impas w budowaniu sieci powiązań przyrodniczych na terenach rolniczych, mogłoby rozwiązać dokładniejsze kartowanie największych jednostek. Badania zasobów kulturowych wykazały, że w ich obrębie występują skupiska dawnych zespołów pałacowo-parkowych lub wsi folwarcznych – ich występowanie może być przyczynkiem dla kreowania nowych wartości w krajobrazie. Zdaniem autora, tereny ekstensywnego rolnictwa mogą skutecznie wspomagać regionalne i lokalne sieci ekologiczne które, powinny tworzyć głównie obszary „charakteryzujące się bogactwem gatunkowym i stabilnością funkcjonowania ekosystemów, występujących

75. Analiza widoczności obejmowała topografię bez wskazania różnych form pokrycia terenu. Analogiczne techniki wizualizacji: modele terenu i trójwymiarowe szkice, mogą być pomocne w analizach i weryfikacji zamierzeń projektowych. Służą temu m.in. badania chłonność widokowej krajobrazu, operujące współczynnikiem VAC (*Visual Absorption Capacity*). Ich celem jest określenie dla danego obszaru, zdolność do przyjęcia nowych elementów, bez utraty tożsamości swojej fizjonomii (Ozimek i in. s. 343).

Ryc. 73. Krajobrazy WrOF oraz granice form ochrony przyrody
Źródło: opracowanie własne

w ich obrębie” (Szulczewska 2004, s. 56). W krajobrazie rolniczym taką stabilność prezentują agrocenozy z dużym udziałem śródpolnych zadrzewień i zakrzaczeń, które pełnią wiele funkcji przyrodniczych i krajobrazowych.

Mapa krajobrazu WrOF pozwala również na sformułowanie ogólnych wniosków dla poszczególnych gmin (ryc. 73). Najbardziej różnorodnie krajobrazowo są gminy Długołęka, Wrocław, Oborniki Śląskie i Trzebnica. W ich granicach wskazano odpowiednio: 11, 9, 7 i 6 typów krajobrazu, choć należy zaznaczyć, że niektóre z nich występują tylko epizodycznie. Najmniej typów krajobrazu wskazano w gminach: Domaniów (1), Żórawina (2), Borów (3), Kostomłoty (3), Kobierzyce (4). Wnioski te, sformułowane w skali 1:100 000, powinny być zweryfikowane w skali gmin w odniesieniu do obowiązujących i przygotowywanych

dokumentów planistycznych.

Jednocześnie warto zaznaczyć, iż zrealizowane badania dają nowe spojrzenie na krajobraz stolicy Dolnego Śląska. Analiza wykonana w szerszym zakresie wyraźnie wskazuje, jak dalece krajobraz miasta warunkowany jest zewnętrznymi obszarami, co sugerowano już we wstępnie rozprawie⁷⁶. Poszczególne dzielnice i osiedla, sukcesywnie włączane do Wrocławia, posiadają cechy charakterystyczne krajobrazów podmiejskich. Granica tego miasta w znaczącym przebiegu przecina różnorodne krajobrazy, które są relatywnie mało zurbanizowane. Ukazała to również mapa genezy jednostek osadniczych. Dawne wsie, obecnie włączone w granice miasta, były (i są) osnowami transformacji krajobrazu rolniczego w zurbanizowany. Ten proces przed II w. był pod kontrolą magistratu w granicach miejskich, a współcześnie żywiołowo postępuje w strefie podmiejskiej co nazywamy suburbanizacją.

Ryc. 74. Krajobrazy WrOF oraz granice jednostek administracyjnych
Źródło: opracowanie własne

76. „Gród był dzieckiem Rzeki i Równiny. Przyszedł na świat w miejscu, gdzie ludzie płynący w górę i w dół rzeki spotykali innych, którzy przemierzali równinę” (Davies, Moorhouse 2002 s. 59).

Ponadto, zaproponowane granice jednostek (np. Pradoliny Odry) dobrze wpisują się w historyczny i funkcjonalny podział Wrocławia – mogą być podstawą dalszych delimitacji jego krajobrazów.

Mapa wynikowa w kontekście granic administracyjnych obrazuje jak bardzo **nieuzasadnione jest postrzeganie krajobrazu w granicach jednostek samorządowych** (ryc. 74). Tym samym należy stwierdzić, iż mapa krajobrazu WrOF powinna wynikać z podziału krajobrazowego regionu, co mogłoby pomóc w opisie jednostek transgranicznych WrOF.

Spoglądając na obszar badań w skali regionu, nasuwa się pytanie – **Na ile krajobraz Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego można uznać za reprezentatywny dla Dolnego Śląska?**

Odpowiedź należy zacząć od Odry, która przecina Nizinę Śląską oraz całe województwo płynąc od południowego wchodu ku północnemu zachodowi. Granice jednostek krajobrazowych, szczególnie na północy WrOF, mają często przebieg równoległy do Doliny Odry co się manifestuje zarówno w urzeźbieniu, jak i użytkowaniu terenu. W skali Śląska charakterystyczny „ukośny” przebieg odzwierciedlają inne, większe regiony geograficzne: pasmo Sudetów, Przedgórze Sudeckie, Wał Trzebnicki oraz Obniżenie Milicko-Głogowskie. Geneza tego układu wynika z procesów tektonicznych (sudecki uskok brzeżny) oraz działalności cofającego się lodowca, który stosunkowo niedawno kształtował krajobraz. Pasmowa struktura krajobrazów zaobserwowana w obszarze badań, odzwierciedla się także w skali regionu.

Analiza w mikroskali pozwala również na dostrzeżenie wpływu warunków naturalnych na krajobraz kulturowy. Opisany wyżej kanon widać też w rozmieszczeniu średniowiecznych lokacji miejskich, które

Ryc. 75. Widok na Sanktuarium św. Jadwigi i Trzebnicę z Winnej Góry
Fot. Paweł Grochowski 2011

w dużym stopniu determinowały przebiegi szlaków handlowych (Eysymontt 2011, s. 18). Pas centralny tworzą średniowieczne miasta lokowane w pobliżu lewego brzegu Odry: Brzeg, Oława, Wrocław, Leśnica i Środa Śląska. W latach 1210-1241, prawa miejskie uzyskały również: Jawor, Strzegom, Świdnica, Dzierżoniów oraz Ząbkowice Śląskie (1280), które wciąż łączą się w jedno „pasmo rozwoju” na południe od WrOF. Analogiczny ciąg osadniczy w północno-wschodniej części województwa już na początku XIV w. tworzyły: Namysłów, Bierutów, Trzebnica, Oleśnica, Prusice, Żmigród (miasta te należały do jednego księstwa).

Również proporcje udziału poszczególnych form pokrycia i ukształtowania terenu, pozwalają uznać krajobraz WrOF za reprezentatywny dla Dolnego Śląska. Dostrzeżenie wokół Wrocławia swoistej „syntezy krajobrazów” Dolnego Śląska, może być pomocne w poszukiwaniu celów krajobrazowych w nawiązaniu do innych miejsc. Przedstawione wyniki badań dają podstawę do dalszych analiz, których celem może być identyfikacja tożsamości subregionów (jednostek krajobrazowych) na podstawie ich wyróżników przyrodniczych i kulturowych. Nawiązując do EKK, przypomnieć należy wagę poglądu mieszkańców w tym zakresie. Aspekt ten podkreśliła Welc-Jędrzejewska definiując tożsamość kulturową jako: „względnie trwałą identyfikację grupy ludzi i pojedynczych jej członków z określoną kulturą charakteryzowaną przez zespół idei, przekonań, poglądów, wytworów materialnych, zwyczajów, obyczajów a także wierzeń, zachowań i wspólny język oraz i określony system wartościowania, które odróżniają grupy etniczne od siebie i od kultury dominującej” (Welc-Jędrzejewska i in. 2011). Partycypacja poszczególnych samorządów w budowaniu wizji WrOF zdaje się być kluczowa dla powodzenia tego projektu.

Ryc. 76. Widok na masyw Góry Ślęży – ikona semantyczna
Śląska widziana z „Gajowego Wzgórza” we Wrocławiu
Fot. Rokkskald 2011, Źródło: <http://rokkskald.blogspot.com/2011/07/widok-na-sleze.html>

„Możemy sobie łatwo wyobrazić, że w mitycznej przeszłości najpełniejszy obraz tej ziemi oglądało się ze Ślęzy. Z tego miejsca Śląsk objawiał się jako rozwinięty wolumen – zwój zapisany lasami, rzekami, osadami”

Henryk Waniek 2007 s. 20

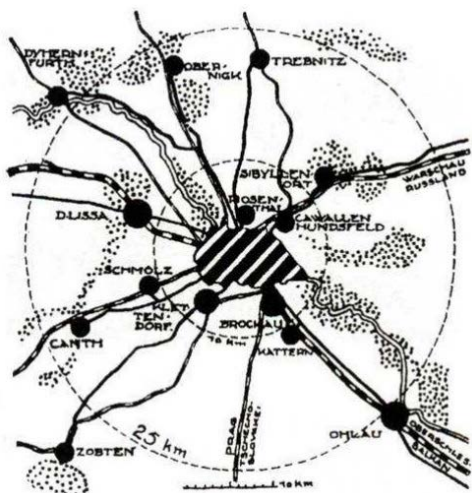
6. Strategia gospodarowania krajobrazem w skali WrOF: Krok 2

Proponowane działania krajobrazowe powinny być związane bezpośrednio ze strategiami rozwoju przestrzennego regionu. Obecnie uwaga koncentrowana jest na ośrodku centralnym, gdzie kumuluje się większość inwestycji. Należy zaznaczyć, że stosunek powierzchni Wrocławia do reszty obszaru funkcjonalnego wynosi ok. 1 : 12, zaś co trzeci mieszkaniec WrOF mieszka poza Wrocławiem. Podobnie termin „Wrocławski Obszar Funkcjonalny” skupia uwagę na ośrodku centralnym. Nie oddaje zatem idei regionu, z którą mogą identyfikować się miasta ościenne takie, jak Środa Śląska, Oleśnica czy Oława. Jednocześnie jedyną propozycją dla tych ośrodków satelitarnych jest połączenie ich „obwodnicą aglomeracyjną”.

Ten stan rzeczy skłania do refleksji nad wizją rozwoju, która zintegruje gminy wokół Wrocławia. W rozdziale tym przedstawiono koncepcję budowania strategii w oparciu o zasoby krajobrazowe WrOF, na wzór zielonych pasów zrównoważonej urbanizacji, opisanych w rozdziale 3.

6.1. Założenia i cele Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia

Koncepcja porządkowania strefy podmiejskiej dyskutowana była już w latach 1920-1925, w związku z konkursem planistycznym na koncepcję Wielkiego Wrocławia. Dalekowzroczna wizja Maxa Berga, ówczesnego miejskiego radcy budowlanego, uwzględniała rolę ośrodków satelitarnych, które miały funkcjonalnie wspomagać Wrocław i tworzyć wraz z nim policentryczną metropolię (ryc. 78). Po upływie

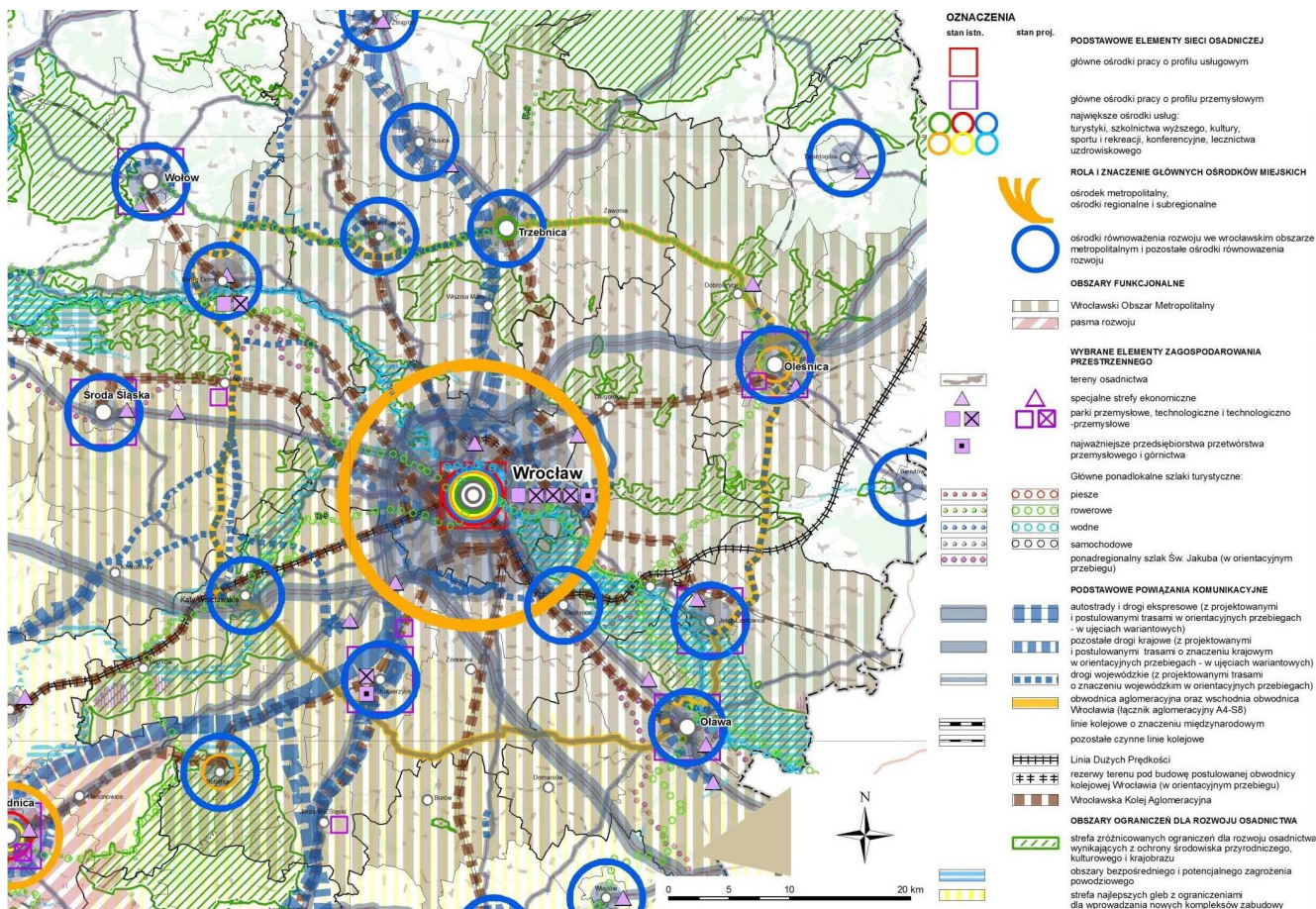
Ryc. 77. Wielki Wrocław wg. projektu E. Maya (1925). Decentralizacja miasta systemem satelitów i ograniczonego centrum
 źródło: Denkschrift des Landkreises Breslau, 1925 za Kononowicz 1997

blisko stu lat, dzięki rozwojowi układu komunikacyjnego oraz potencjału społeczno-gospodarczego regionu, wizja ta znalazła nowy wyraz w Projekcie PZPWD (2013)⁷⁷. Koncentryczny układ miast satelitarnych powiązано promienistym systemem szlaków komunikacyjnych oraz obwodnicą aglomeracyjną (ryc. 78). Koncepcja ta wydaje się niespójna z pasmowym planem rozwoju Wrocławia, który legitymizuje niejako zjawisko dalszej suburbanizacji (ryc. 79).

Prace nad planem regionalnym prowadzone przez Wojewódzkie Biuro Urbanistyczne we Wrocławiu były okazją do dyskusji nad strategią krajobrazową dla strefy podmiejskiej Wrocławia. W 2009 roku, w Zakładzie Kształtowania Środowiska podjęto prace studialno-projektowe, które miały na celu wskazanie rozwiązań systemowych w zakresie ochrony i gospodarowania zasobami tego obszaru. Pomysłodawcą badań był ówczesny dyrektor WBU Janusz Korzeń, który zaproponował ideę Zielonego Pierścienia terenów chronionych wokół Wrocławia⁷⁸.

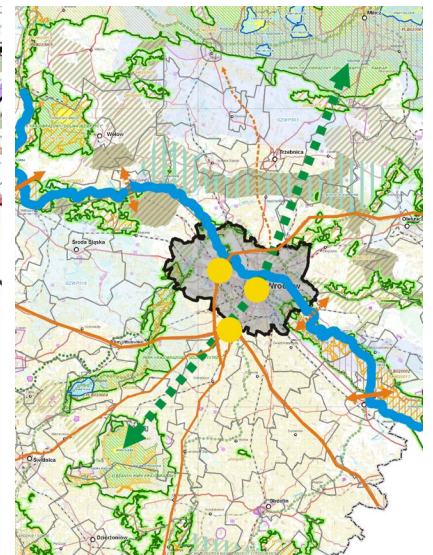
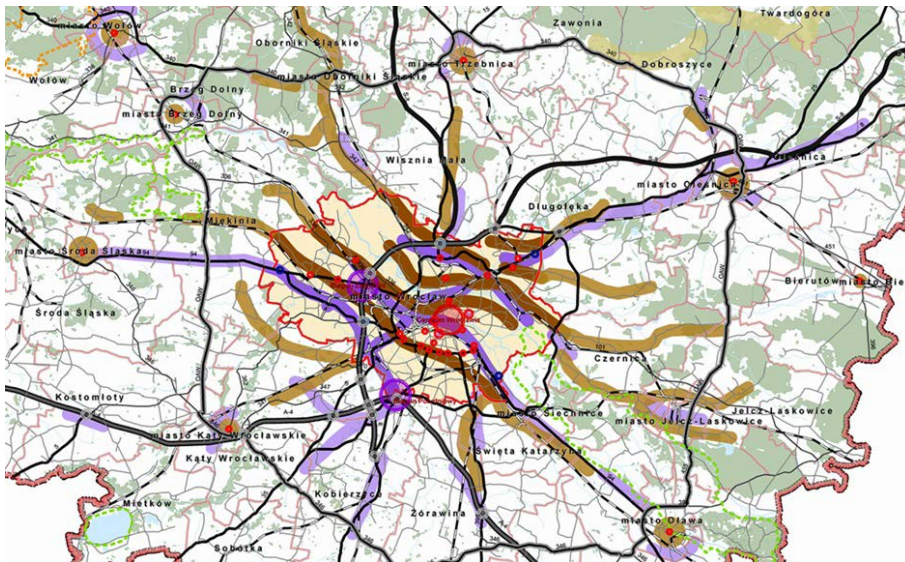
Koncepcja ta miała być zrealizowana jako część regionalnego systemu terenów chronionych, który wyznaczono w PZPWD. Wstępne studia oraz wyniki powyższych badań wykazały jednak, że pomysł ten wymaga szerszego spojrzenia oraz oderwania się od wąsko pojmowanej i często nieskutecznej ochrony krajobrazu. W związku z tym rozważania przestrzenne oparto na ofercie i programie turystyczno-rekreacyjnym, jaki może być realizowany w strefie podmiejskiej Wrocławia. Tym samym skoncentrowano uwagę na kluczowych uwarunkowaniach

Ryc. 78. Wrocławski Obszar Funkcjonalny wskazany w Projekcie Planu Zagospodarowania Województwa Dolnośląskiego (2013)

77. Projekt PZPWD Rys. nr 2. Sfera osadnicza – kierunki rozwoju osadnictwa (2013).

78. Badania te prowadzone pod kierunkiem prof. Aliny Drapelli-Hermansdorfer dały początek niniejszej rozprawie doktorskiej.

WrOF, którymi są:

- niewykorzystany potencjał doliny Odry stanowiącej oś przyrodniczą, turystyczną i komunikacyjną;
- projektowane przeprawy przez Odrę poza granicami Wrocławia, które w sposób istotny poprawią komunikację w strefie podmiejskiej, domykając pierścień wokół Wrocławia;
- główne centra usługowe planowane w SUiKZP Wrocławia, które koncentrują ciężar rozwoju regionu obszaru funkcjonalnego w części południowej;
- bieguny przyrodnicze metropolii, które nie mają dobrego powiązania komunikacyjnego z Wrocławiem i pomiędzy sobą oraz
- miasta ościenne, które tworzą pierścień wokół stolicy Dolnego Śląska, między którymi powstaje obszar o najlepszej dostępności dla większości mieszkańców (ryc. 79).

Elementy te postrzegane są tu nie tylko w sensie funkcjonalnym, ale również krajobrazowym, w nawiązaniu do opisanych jednostek.

Głównym celem prac aplikacyjnych jest połączenie terenów o dużym potencjale rekreacyjnym, kulturowym i przyrodniczym w jeden policentryczny system obsługi metropolii. Efektem studiów i analiz jest koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia (ZPW), który ma **integrować aspekty ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz czynnego kształtowania strefy rekreacyjno-wypoczynkowej WrOF**. Takie ujęcie problemu pozwala na szerokie programowanie stref strategicznych oraz poszczególnych krajobrazów.

W związku z powyższym sformułowano cele szczegółowe koncepcji Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia, uwzględniając w szczególności:

- poprawę standardu życia mieszkańców WrOF przez doinwestowanie infrastruktury wypoczynkowo-rekreacyjnej;
- kreowanie atrakcyjnego produktu turystycznego przez promocję lokalnych dóbr kultury;
- optymalizację zarządzania krajobrazem i jego zasobami (przyrodniczo-kulturowymi) poprzez wdrażanie nowych narzędzi i polityk przestrzennych;
- ograniczanie suburbanizacji poprzez racjonalne wykorzystanie przestrzeni i minimalizację potrzeb transportowych;

Ryc. 79. Synteza kierunków zagospodarowania gmin WrOF (po lewej).

Źródło: Ossowicz, Korzeń 2011, s. 33

Ryc. 80. Wybrane uwarunkowania przestrzenne na tle sieci ochrony walorów przyrodniczo-kulturowych WrOF (po prawej)

Źródło: opracowanie własne

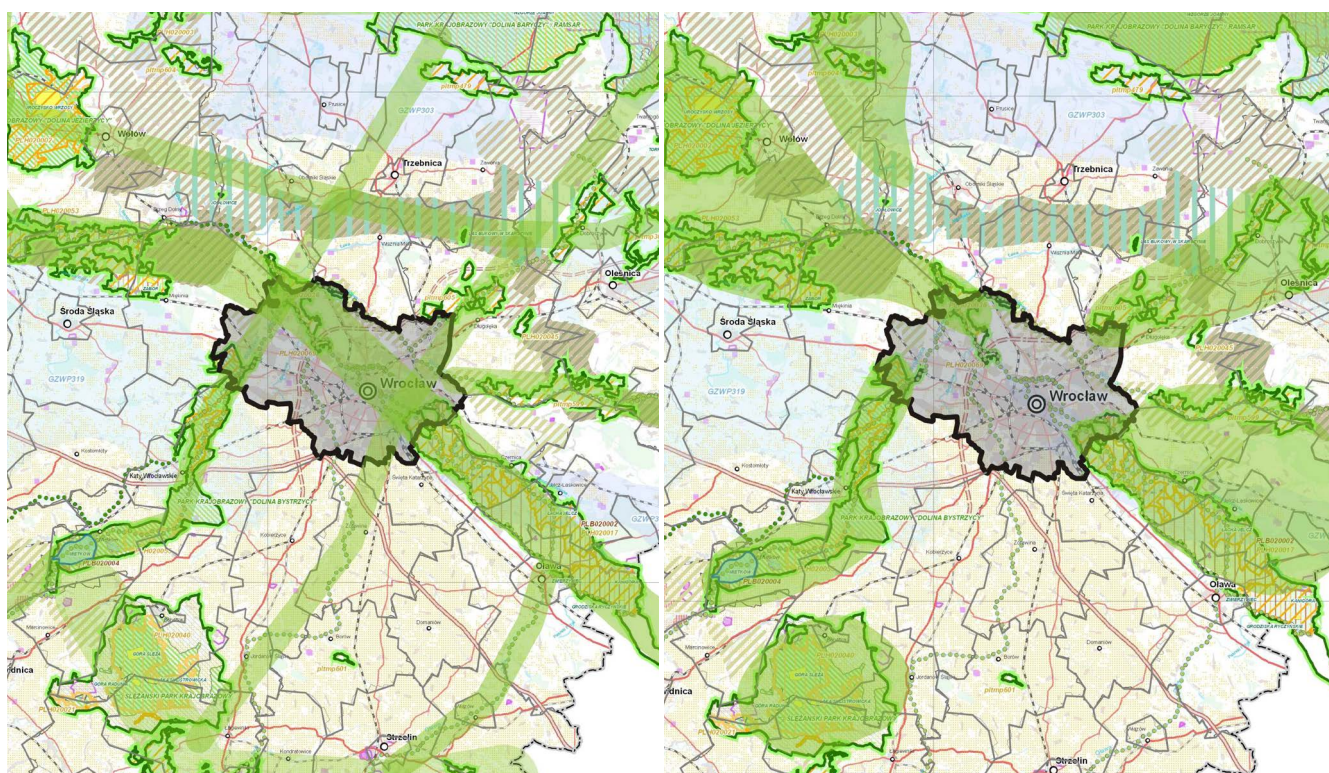
- wzmocnienie regionalnych i lokalnych korytarzy ekologicznych poprzez dolesienia i promocję przyjaznych środowisku form użytkowania ziemi.

Cele te powinny być realizowane w nawiązaniu do potencjału naturalnego opisanych jednostek krajobrazowych oraz usług jakie mogą one pełnić (w nawiązaniu do opisanych wcześniej usług ekosystemów), aczkolwiek wyznaczone granice jednostek krajobrazowych nie były obligatoryjne dla strefowania ZPW.

6.2. Studia rozwiązań modelowych

Punktem wyjścia poszukiwań struktury modelu przestrzennego były istniejące i proponowane formy ochrony obszarowej, które są częścią krajowego systemu obszarów chronionych (KSOCh). Zapropozowane w projekcie PZPWD „strefy zintegrowanej ochrony walorów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu oraz obszary najwyższej ochrony” uznano za główne elementy projektowanego systemu. Należy zaznaczyć, że powyższe „strefy” bazują na istniejących formach ochrony, przez co obejmują głównie krajobrazy hydrogeniczne, a ich rozmieszczenie jest nierównomierne, zwłaszcza w południowej części WrOF, gdzie brak jest takich obiektów w związku z dominacją terenów rolniczych. Dodatkowo w celu uchwycenia szerszego kontekstu regionalnego, studia obejmowały nieco większy teren, zbliżony powierzchniowo do pierwotnych granic Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego.

W nawiązaniu do powyższych celów oraz przykładów zagranicznych prezentowanych w rozdziale 4. wskazano wariantowe rozwiązania dla WrOF, które były przedmiotem studiów w początkowych etapach pracy. Wykorzystano tu informacje źródłowe z rysunku: „Sfera

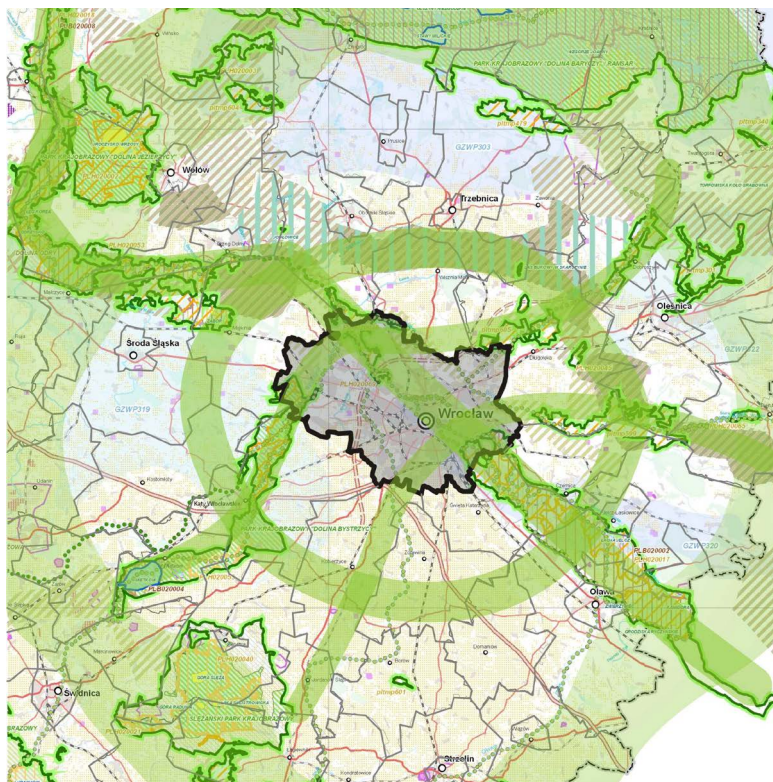

przyrodnicza - kierunki ochrony zasobów przyrodniczych i poprawy stanu środowiska” z projektu planu Zagospodarowania Województwa Dolnośląskiego.

Pierwszy analizowany model – pasmowy – nawiązuje do podziału fizjograficznego regionu (ryc. 81). Strukturę przestrzenną tworzą główne pasma: Dolina Baryczy, Wzgórza Trzebnickie, Dolina Odry, Dolina Widawy oraz Wzgórza Niemczańsko-Strzelińskie z Masywem Ślęży. Uzupełniają je prostopadłe pasy wyznaczone głównie wzdłuż mniejszych rzek: Dobrej, Bystrzycy, Oławy i Ślęży. Do zalet tego systemu należy kompleksowe wykorzystanie naturalnych powiązań przyrodniczych, (np. dolin rzek) co pozwala na pełne włączenie do niego istniejących form ochrony. Ważnym jest również łatwość organizacji komunikacji i rekreacji wzdłuż tych pasów oraz możliwość nawiązania do pasmowego modelu rozwoju przestrzennego Wrocławia. Jego wady wynikają głównie z trudności uzupełnienia systemu w południowej części WrOF oraz nierównomiernej dostępności.

Kolejny model – płatowo-promienisty – zakłada wyznaczenie kilku większych płatów w strefie podmiejskiej Wrocławia na wzór parków regionalnych wokół Berlina (ryc. 82). Bazując na istniejących korytarzach ekologicznych mogą one częściowo łączyć się z systemem przyrodniczym miasta centralnego. Zalety modelu to koncentracja funkcji turystyczno-rekreacyjnych co ułatwia organizację komunikacji i oferty turystyczno-rekreacyjnej wewnątrz płatów. Minimalizowane są również problemy administracyjne – związane ze współpracą niewielu gmin w ramach pojedynczych płatów. Wady modelu wynikają głównie z marginalizacji naturalnych systemów przyrodniczych, co wpływa na brak wyraźnej sieci powiązań.

Ostatni, system pierścieniowo-klinowy, inspirowany Howardowską teorią rozwoju miast, przedstawia układ zielonych pierścieni w odległości około 20 oraz 50 km od centrum Wrocławia, uzupełniających (główny) korytarz ekologiczny

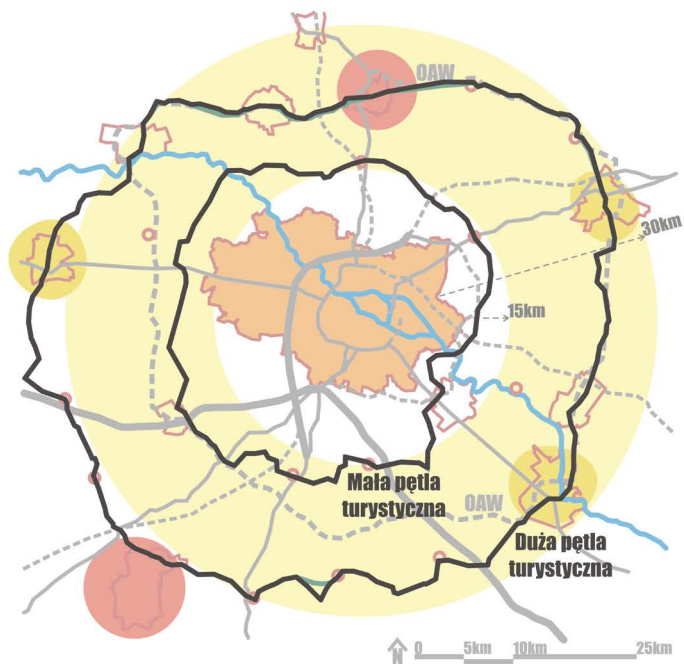
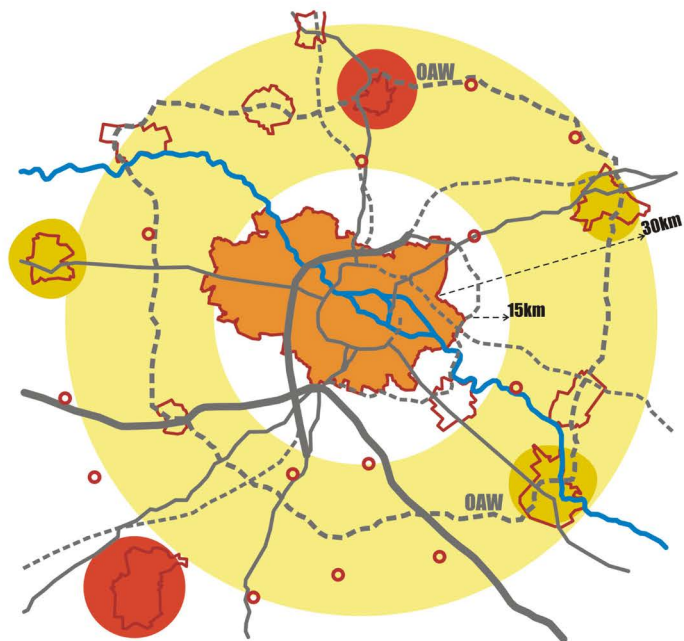
Ryc. 81. Schemat pasowego systemu zieleni wokół Wrocławia (po lewej)

Ryc. 82. Schemat płatowego systemu zieleni wokół Wrocławia (w środku)

Ryc. 83. Schemat pierścieniowego systemu zieleni wokół Wrocławia (po prawej)

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 84. Schemat ideowy ZPW - propozycja poszukiwania tożsamości kulturowej Zielonego Pierścienia Wrocławia
 Źródło: opracowanie własne

Odry (ryc. 83). Podrzędne „sięgacze” stanowią głównie korytarze ekologiczne pozostałych dolin dużych rzek (Bystrzyca, Dobra, Ślęza, Widawa). Zaletą modelu jest równomierna dostępność zielonego pierścienia oraz wykorzystanie wszystkich terenów chronionych. Wady tej koncepcji wynikają z konieczności uzupełnienia systemu w południowej części WrOF oraz rozwiązania problemów zróżnicowanych interesów poszczególnych gmin położonych w tej części WrOF.

W dalszych analizach uwzględniono wyłącznie model pierścieniowo-klinowy, który najlepiej nawiązuje do historycznych wzorców i wydaje się być najkorzystniejszy w sensie funkcjonalnym, łącząc wszystkie gminy ościenne, lecz nie warunkując ich bezwzględnego udziału w tej koncepcji. Pierścień nieco odsunięty od granic Wrocławia łączy obszary o lepiej zachowanej strukturze krajobrazu, wpisując się w pasmowy kanon krajobrazów opisany w poprzednim rozdziale.

6.3. Koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia

Idea Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia odnosi się do obiektów i miejsc najbardziej istotnych dla tożsamości WrOF (ryc. 84). Pierwszym z nich jest rzeka Odra oś kulturowa całego regionu. W sferze sacrum wyróżniono Górę Ślężę – symbol Dolnego Śląska, bazylikę w Trzebnicy związaną ze św. Jadwigą – patronką regionu oraz Katedrę Wrocławską na Ostrowie Tumskim. „Ikony” te wraz z Odrą, tworzą unikalną kompozycję dominant ponad rzeką. Istotną osią jest również rzeka Ślęza, która łączy Ślężę i Wrocław.

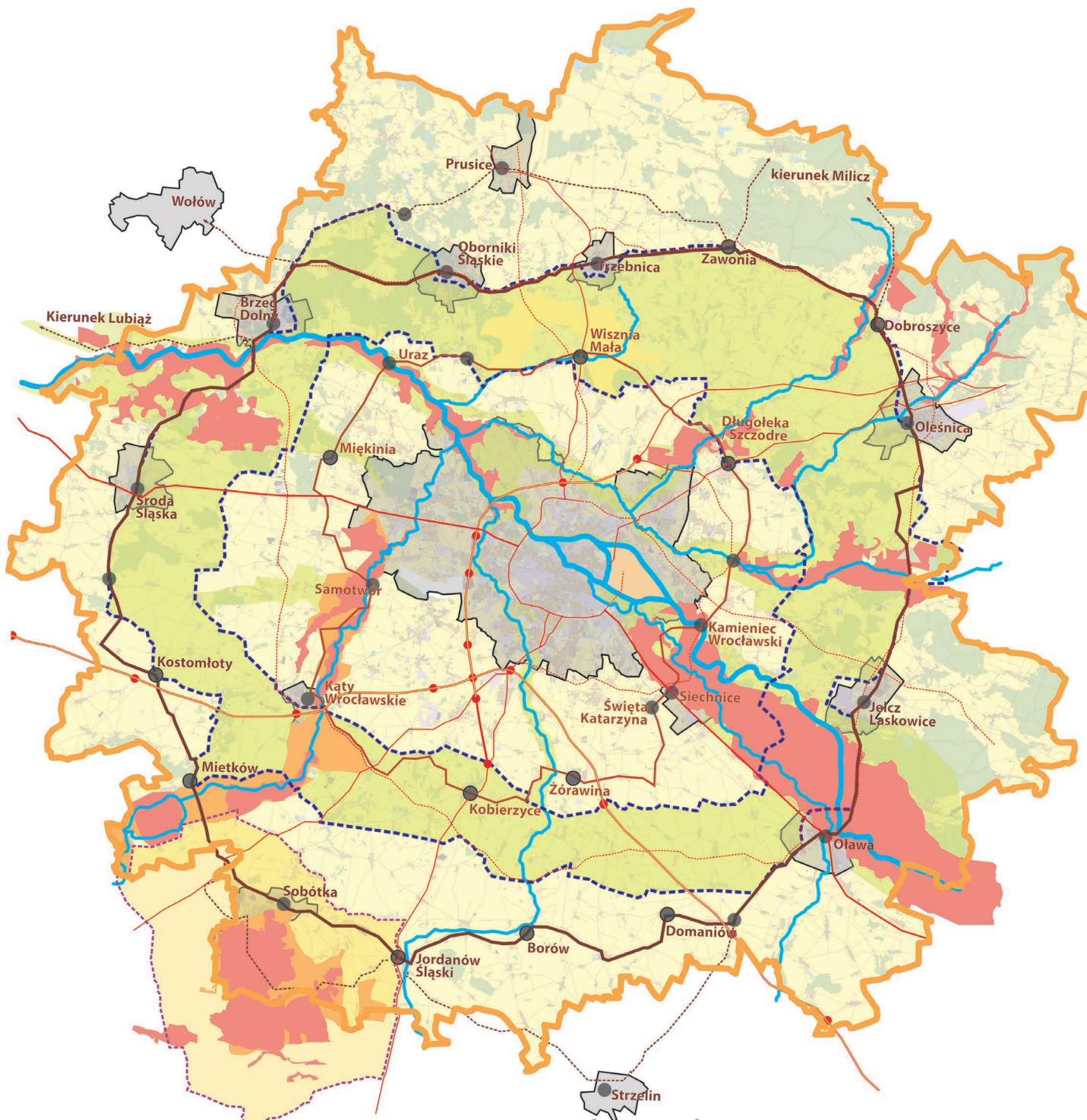
Strukturę pierścienia uzupełniają: Oleśnica, Oława i Środa Śląska – lokowane w średniowieczu miasta książęce, związane z Piastami Śląskimi. Wstępne analizy historyczne pozwoliły na uogólnienie genezy zabytków w obszarze ZPW. Uwzględnienie genezy majątków: mieszczzańskich we Wrocławiu, książęcych w północnej części i ziemiańskich na południu, jest kolejną próbą poszukiwania tożsamości regionalnej kultury kształtowania krajobrazu. Centralnym elementem pozostaje Wrocław, jednak koncentracja działań strategicznych następuje w strefie zewnętrznej. Poszczególne miasta i jednostki krajobrazowe w ramach pierścienia działają synergicznie przez co wzmacniana jest ich rola jako „atraktorów turystycznych”.

Idea ta koresponduje z metaforą WrOF jako „Śląska w miniaturze”. W związku z tym, planowany układ może mieć szersze znaczenie semantyczne jako Zielony Pierścień Śląska.

Założenia przestrzenne ZPW opierają się na trzech programach: przyrodniczym, rekreacyjno-turystycznym, komunikacyjnym i gospodarczym, gdyż funkcjonalność ZPW zależy bezpośrednio i pośrednio od każdego z nich. Tę zasadę dobrze ilustruje przykład Odry, którą należy rozpatrywać w kontekście przyrodniczym (jako główny korytarz ekologiczny), kulturowym (oś osadniczą), komunikacyjnym (krajowy i regionalny szlak wodny) i gospodarczym (tereny o specjalnych uwarunkowaniach dla zagospodarowania).

W sensie obszarowym składają się na nie:

- tereny najbardziej atrakcyjne krajobrazowo wokół Wrocławia (Zielony Pierścień);
- kliny zieleni w kierunku Wrocławia, w dolinach rzecznych oraz
- otulina masywu Ślęzy.

Koncepcja ZIELENEGO PIERSCIENIA WOKÓŁ WROCŁAWIA

Elementy istniejące lub planowane
Elementy proponowane w opracowaniu

- Obszary chronionego krajobrazu i zrównoważonego gospodarowania w strefie ZPW
- Obszary chronionego krajobrazu i zrównoważonego gospodarowania - korytarze łącznikowe
- Obszary chronionego krajobrazu i zrównoważonego gospodarowania w strefie Masywu Ślęży
- Obszary NATURA 2000
- Park Krajobrazowy
- Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy
- Obszar chronionego krajobrazu

- Granica Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego (wg. delimitacji IRT 2013)
- Obszary miejskie
- Duża pętla rekreacyjna
- Mała pętla rekreacyjna
- Wzłęcz komunikacyjny z infrastrukturą turystyczną
- drogi: istniejące / planowane

ZPW przebiega pomiędzy Wrocławiem a ważniejszymi ośrodkami „satelitarnymi” jak: Trzebnica, Oława, Środa Śląska, w promieniu od około 20 do 40 km od centrum Wrocławia. W koncepcji uwzględniono projektowaną Obwodnicę Aglomeracyjną Wrocławia, która jest podstawą komunikacyjnej ZPW. Układ komunikacyjny, stanowi osnowę dla systemu infrastruktury rekreacyjno-turystycznej wzdłuż granic ZPW w formie 2 pętli pieszo-rowerowych zintegrowanych z infrastrukturą drogową, kolejową i wodną. „Mała pętla komunikacyjna (o długości ok. 95 km przebiegająca ok. 15 km od centrum Wrocławia) łączy miejscowości: Wisznia Mała – Szczodre – Długołęka – Łany – Siechnice – Święta Katarzyna – Żórawina – Kobierzyce – Kąty Wrocławskie – Samowtór – Mrozów – Uraz. „Duża pętla komunikacyjna” (o długości ok. 188 km oddalona ok. 30 km od centrum Wrocławia) przebiega przez miasta: Trzebnica – Oleśnica – Jelcz Laskowice – Oława – Domaniów – Borów – Jordanów Śląski – Sobótka – Kostomłoty – Środa Śląska – Brzeg Dolny – Oborniki Śląskie. Węzły systemu infrastruktury rekreacyjno-turystycznej zlokalizowano w głównych miastach i większych miejscowościach, przez co pełnią kluczową rolę w systemie organizacji ruchu turystycznego⁷⁹.

Zasada funkcjonowania ZPW opiera się na udostępnieniu atrakcyjnych terenów mieszkańcom – dlatego zaproponowana sieć jest oddalona od Wrocławia i obsługuje tereny najmniej przeobrażone w wyniku procesów suburbanizacji. System komunikacyjny zakłada sprawny dojazd do węzłów i dowolne przemieszczanie za pomocą różnych środków transportu w ramach ZPW, przy czym promowana jest w szczególności komunikacja rowerowa i wodna. Mieszkańcy mogą poróżować również w ramach korytarzy ekologiczno-turystycznych powiązanych z klinami zieleni Wrocławia (ryc. 85).

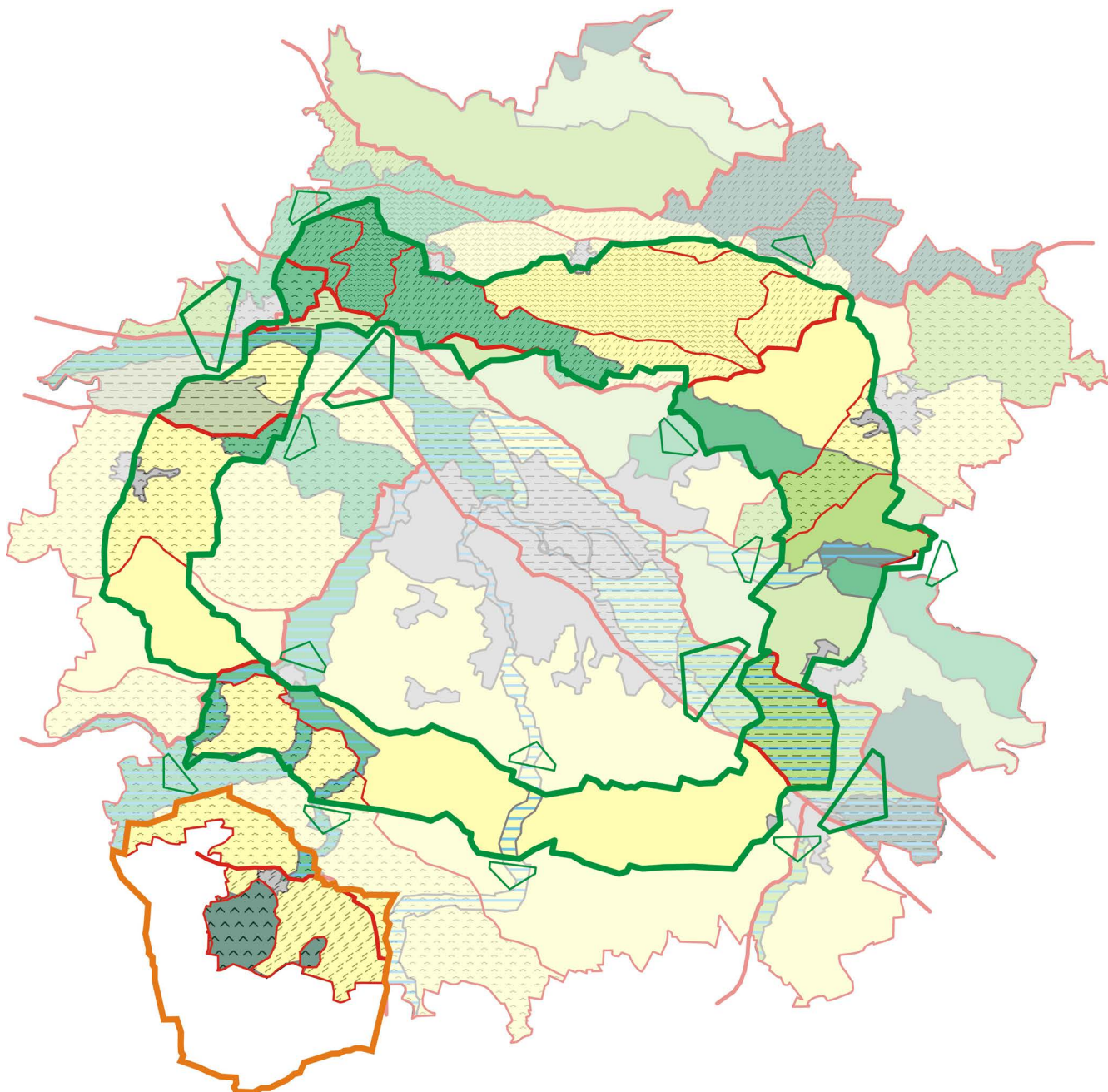
Kolejną zasadą funkcjonalną jest wykorzystanie istniejących walorów przyrodniczo-kulturowych. W proponowanym obszarze ZPW ujęto m. in. wszystkie formy ochrony obszarowej oraz większość zabytkowych zespołów pałacowo-parkowych strefy podmiejskiej Wrocławia. Proponuje się aby ZPW był „mozaiką” istniejących różnych form protekcji (Parki Krajobrazowe, OChK, Parki Kulturowe, obszary sieci Natura 2000) oraz specjalnych obszarów rekreacyjno-turystycznych (np. agroparki lub krain postaci historycznych, związanych z regionem). Strefy te należy wyznaczać w nawiązaniu do przyjętej koncepcji obsługi komunikacyjnej.

Proponowana powierzchnia Zielonego Pierścienia wynosi w sumie ok. 940 km². Znalazło się w nim 51 jednostek krajobrazowych, które obejmują 33 różnych typów krajobrazu. Jest to większość zidentyfikowanych typów we WrOF (ryc. 86). Zrównoważone gospodarowanie w tym obszarze powinno nawiązywać do potencjału i walorów poszczególnych krajobrazów. Na podstawie wykonanych studiów i badań teoretycznych można wskazać następujący zestaw

79. Te „mini centra turystyczne” powinny posiadać bogatą ofertę dla odwiedzających i umożliwiać zmianę środka transportu, w celu powrotu do miasta lub kontynuacji dalszej podróży. W krajach Europy zachodniej, które wdrożyły podobny system, punkty informacyjne (z zapleczem sanitarnym i wypożyczalniami rowerów) lokalizowano przy stacjach kolejowych lub miejscach istotnych dla społeczności lokalnych. Mogą one służyć również propagowaniu wiedzy o historii regionu, zabytkach, ofercie turystycznej czy planowanych atrakcjach (Dworniczak 2012b).

Ryc. 85. Model Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia (strona obok).

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 86. Zielony Pierścień wokół Wrocławia na tle krajobrazów WrOF

działań priorytetowych (tabela 29).

Analogiczne rozwiązania funkcjonują w wielu krajach na całym świecie. Angielskie *green belts* (Edynburg, Londyn, Ottawa) czy systemy parków podmiejskich (Berlin, Mediolan) skutecznie chronią krajobrazy przed żywiołową urbanizacją. Narzędzia te wdrażane są w skali regionów, łączą interesy wielu gmin i społeczności. Wdrażanie założeń ZPW może odbywać się wielotorowo. Wydaje się, iż najpoważniejszym dokumentem w ramach, którego można realizować niniejszą koncepcję jest plan zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego. Drugim, równorzędnym (uzupełniającym) rozwiązaniem jest integracja polityki krajobrazowej gmin ościennych Wrocławia, gdyż w ich interesie jest oferta atrakcyjnych produktów turystycznych oraz budowa własnej tożsamości i marki. Niemniej, należy pamiętać o innych instrumentach, które opisano szerzej w pierwszym rozdziale. Pełne ich wykorzystanie warunkuje skuteczną integrację narzędzi ochrony i gospodarowania przestrzenią WrOF, przy czym

Tabela 29. Przykładowe zadania strategiczne dla wybranych krajobrazów w obrębie ZPW

Typ i lokalizacja jednostek krajobrazowych	Proponowane zadania krajobrazowe
Jednostki leśne w obszarze Wzgórz Trzebnickich	- kultywowanie krajobrazu wsi leśno-łanowych; - komponowanie makronętrzy krajobrazowych; - przywrócenie funkcji związanych z dawnymi uzdrowiskami na tym terenie;
Jednostki rolnicze w obszarze Wzgórz Trzebnickich	- kultywowanie upraw sadowniczych oraz wyznaczenie atrakcyjnych krajobrazowo lokalizacji nowych sadów; - kultywowanie form krajobrazowych związanych z działalnością św. Jadwigi oraz zakonu Cystersów na tych ziemiach; - wzbogacenie oprawy krajobrazowej głównych ciągów komunikacyjnych przebiegających w tym obszarze; - wyznaczenie i zagospodarowanie punktów widokowych na Wzgórzach Trzebnickich;
Jednostki w obszarze Pradoliny Odry	- wzmocnienie szlaków komunikacji wodnej oraz zagospodarowanie nabrzeży rzek; - ochrona starorzeczy i renaturyzacja małych cieków; - promocja ekstensywnego rolnictwa w pobliżu zbiorników i cieków wodnych;
Jednostki hydrogeniczne na południe od Pradoliny Odry	- promocja ekstensywnego rolnictwa w pobliżu cieków; - renaturyzacja dolin rzek (w szczególności Ślęzy); - budowanie ciągów ekologiczno-kulturowych wzdłuż dolin rzecznych ze szczególnym uwzględnieniem zespołów pałacowo-parkowych oraz grodzisk (Ślęza jako „oś narodzin Śląska”, Bystrzyca jako „Śląska Loara”);
Jednostki rolnicze na południe od Pradoliny Odry	- tworzenie parków agrarnych; - odtwarzanie śródpolnych zadrzewień i zakrzaczeń oraz alei przydrożnych, zwłaszcza wykorzystanie do nich rodzimych odmian drzew owocowych; - rewaloryzacja zabytkowych założeń pałacowo parkowych i folwarków; - projektowanie ekspozycji krajobrazowej z głównych dróg (A4, DK8, DK35) ze szczególnym uwzględnieniem Masywu Ślęzy;

Źródło: opracowanie własne

kluczowe jest włączenie społeczeństwa w proces zarządzania krajobrazem. Kompleksowa edukacja, zasięganie opinii mieszkańców są najlepszymi sposobami budowania powszechnej akceptacji dla podejmowanych przedsięwzięć. W tym kontekście, przedstawione wstępne założenia koncepcji ZPW należy traktować jako materiał do dyskusji w ramach trzeciego kroku.

Ryc. 87. Widok ze Ślęzy w kierunku Sulistrowic
Źródło: http://galeria.interia.pl/praca_big_w_id,1067807

Ryc. 88. Widok z wieży wrocławskiej katedry w kierunku Masywu Ślęży
Fot. qumbaso 2013, źródło: <http://zsolwiempowiecie.blogspot.com/>

„Konieczna jest spójna koncepcja kształtowania krajobrazu Polski (jako części przestrzeni europejskiej). Koncepcja ta winna stanowić punkt wyjścia dla przebudowy systemu zarządzania przestrzenią”

Polska Polityka Architektoniczna 2011, s. 9

7. Wnioski i zaproszenie do dialogu społecznego: Krok 3

Przedstawione wyniki badań rzucają nowe światło na postrzeganie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz zachodzących pomiędzy nimi relacji. Rozważania teoretyczne jak i praktyczne, wskazują na zasadność wdrażania opisywanych metod identyfikacji charakteru krajobrazu (Krok 1), która powinna stanowić podstawę jego ochrony, gospodarowania oraz planowania (Krok 2). Wykazano również, że krajobraz powinien być elementem artykulacji współczesnych idei w nawiązaniu do tradycji miejsca oraz potrzeb i aspiracji lokalnych społeczności (Krok 3). W tym ujęciu, podsumowanie badań przedstawione w niniejszym rozdziale, należy traktować jako wstęp do szerszego dialogu społecznego.

Założoną tezę iż: **zintegrowane kształtowanie zasobów wymaga zmiany optyki z jednostek administracyjnych na jednostki krajobrazowe**, potwierdziły wyniki badań.

Przede wszystkim, WrOF posiada bogaty i różnorodny system krajobrazów, w których obrębie zachodzą określone relacje pomiędzy komponentami przyrodniczymi i kulturowymi, odzwierciedlające unikalność i odrębności poszczególnych kompleksów oraz tożsamość miejsca. Krajobrazy te są transgraniczne w sensie administracyjnym, a najistotniejsze zależności często wymagają znacznie szerszych badań i analiz wykraczających poza granice gmin. We WrOF znajduje się wiele zasobów strategicznych, które podlegają czynnej ochronie w innych krajach. Dotyczy to zwłaszcza terenów rolniczych, należących do najstarszych i najbardziej stabilnych krajobrazów kulturowych, o czym świadczą zachowane relikty.

Planowanie działań w obrębie jednostek krajobrazowych, pozwala skoncentrować się na wybranych zasobach charakterystycznych dla danych typów krajobrazów. Takie podejście znacznie zawęża i usprawnia proces zarządzania, co przekłada się również na optymalizację kosztów z tym związanych. Oczywiście nie jest to równoznaczne z odrzuceniem zarządzania opartego na jednostkach administracyjnych, lecz stanowi szansę na wypracowanie interdyscyplinarnej koncepcji gospodarowania krajobrazem. W skali województwa dolnośląskiego nie podjęto do tej pory próby kompleksowego wyznaczenia takich jednostek oraz propozycji działań planistycznych w odniesieniu do konkretnych krajobrazów.

Chociaż największe transformacje przestrzeni są podyktowane procesami gospodarczymi, to w dyspozycji organów administracyjnych samorządowych i państwowych, wciąż znajdują się kluczowe instrumenty polityki krajobrazowej. Na początku rozprawy wykazano, iż **obowiązujące prawo, stwarza potencjalne możliwości ochrony krajobrazu oraz gospodarowania jego zasobami**. Administracja publiczna dysponuje bowiem różnorodnymi narzędziami, jak również wsparciem instytucji naukowych i organizacji pozarządowych, posiadających dostatecznie dużą wiedzę, aby wdrażać nowatorskie modele zarządzania krajobrazem. W porządku prawnym brakuje jednak instrumentów łączących zagadnienia, a które obecnie ujmowane są wyłącznie sektorowo. Mowa tu o zintegrowanym planowaniu zasobów przyrodniczych i kulturowych, w różnych skalach, ponad podziałami administracyjnymi oraz interesów publicznych, gospodarczych i społecznych. Takie holistyczne podejście powinno być wdrażane zarówno w wymiarze teoretycznym jak i praktycznym.

7.1. Podsumowanie badań teoretycznych

W niniejszej rozprawie szczególny nacisk położono na zagadnienia identyfikacji krajobrazów oraz ich zasobów, co wynika z przekonania o szczególnym znaczeniu możliwie pełnej dokumentacji krajobrazu, która jest podstawą dla poszukiwania głębszych powiązań między poszczególnymi jego komponentami. Dostrzeżenie tych zależności wymaga interdyscyplinarnych opracowań⁸⁰. Stały się one inspiracją do rozważań na temat mapowanych komponentów krajobrazowych. Wobec bardzo dobrze opisanych zasobów przyrodniczych, które można chronić na wiele sposobów, zasadną wydaje się dyskusja na temat rozpoznania dziedzictwa kulturowego. Jak stwierdzono w rozdziale 2.6: „czynniki kulturowe nabierają znaczenia w większych skalach”. A te cechują opracowania, które zazwyczaj odnoszą się do obszarów zurbanizowanych.

80. Na przykład, z 222 oczek wodnych zinwentaryzowanych we Wrocławiu, 45 znajduje się w Dolinie Bystrzycy, co oznacza, że 27% zbiorników małej retencji znajduje się na 3% powierzchni miasta (Dworniczak 2009). Wskaźniki te świadczą o bogatej tradycji gospodarowania wodą, jak również o tradycji zrównoważonego kształtowania tego obszaru. Zidentyfikowane stanowiska pachnicy dębowej wyraźnie pokrywają się z granicami zaborów. Ten owad naturalnie zasiedla stare dziuplaste drzewa, rosnące w miejscach nasłonecznionych. Aleje przydrożne, masowo zakładane na obszarze Prus, są obecnie siedliskiem dla jednego z najcenniejszych gatunków chronionych prawem europejskim. Świadczy to dużej wartości przyrodniczej tych kulturowych nasadzeń, które są charakterystycznym elementem krajobrazu rolniczego Dolnego Śląska (Oleksa 2009).

Według obowiązującej definicji, **krajobraz to „obszar**, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich” (EKK). Tak więc, kompleksowe badania wymagają uzupełnienia wiedzy o znanych geokomponentach o zasoby kulturowe, ale postrzegane nie w sposób punktowy lecz przestrzenny⁸¹. Rozwiązanie tego problemu wiąże się z odpowiedzią na pytanie: jakie elementy kulturowe wpływają na widzialny obraz miejsca? Częściowo odpowiedź zawierają opracowania brytyjskie wykonywane w ramach procedur LCA (patrz strona 38). Badania autora dowodzą, iż pełny opis krajobrazu kulturowego wymaga ujęcia i opisu bądź waloryzacji znacznie większej liczby zasobów.

Naturalne komponenty krajobrazu są ze sobą ściśle powiązane, tworząc unikalne geokompleksy. (tab.30). Poprzez analogię, podobne zależności można wskazać między zasobami kulturowymi w tym ujęciu, odpowiednikiem geologii może być polityka przestrzenna, która wpływa na kształt krajobrazu w skali jednostek administracyjnych lub stref gospodarczych⁸². Podobny pogląd przedstawił Kistowski, opisując typy genetyczne wsi jako kulturową analogię do procesów geologicznych (2007c, s. 684). Niemniej pojęcie „polityka przestrzenna”

Tabela 30. Naturalne i kulturowe czynniki kształtujące krajobraz w odniesieniu do skali planowania przestrzennego

	Obszar i skala		Województwo 1:250 000	Obszar Funkcjonalny 1:100 000	Jednostka krajobrazowa 1:25 000	Gmina 1:10 000	Osiedle 1:1000
	Czynniki naturalne i kulturowe						
Naturalne czynniki tworzące	Klimat						
	Geologia						
Naturalne czynniki stworzone	Ukształtowanie terenu						
	Woda						
	Gleby						
	Roślinność						
Kulturowe czynniki stworzone	Użytkowanie terenu						
	Zabudowa						
	Podziały przestrzenne						
	Kompozycja						
Kulturowe czynniki tworzące	Wartości niematerialne						
	Polityka przestrzenna						
			Skale postrzegania strategicznego			Skale postrzegania szczegółowego	
Niekorzystna skala dla odwzorowania czynnika			Dobra skala dla odwzorowania czynnika			Bardzo dobra skala dla odwzorowania czynnika	

Źródło: opracowanie własne

81. W odróżnieniu do rejestrów zabytków gdzie zazwyczaj widnieją pojedyncze obiekty (np. pałac, park, folwark, młyn) z pominięciem lokalnych uwarunkowań przestrzennych. Lokowane były one w określonym kontekście krajobrazowym, który nadawał sens tym budowiom. Na przykład pełna ochrona zabytkowego młyna wymaga utrzymania warunków hydrograficznych, które napędzają tę konstrukcję.

82. Pogląd ten bardzo dobrze ilustruje przedwojenny plan strefujący Wrocław na obszary o jednolitych formach zabudowy, co po przeszło stu latach jest wciąż widoczne w pejzażu miasta.

jest szersze i bardziej pojemne, gdyż obejmuje także inne procesy społeczno-gospodarcze kształtujące krajobraz na przestrzeni wieków (np. granice administracyjne lub informacje o sposobach gospodarowania).

Istotnym zasobem są również niematerialne wartości krajobrazu: historyczne miejsca bądź postaci związane z regionem, legendy itp., a także szeroko rozumiane uwarunkowania społeczne wynikające z regionalizmów, co ma przełożenie na pozostałe elementy.

Następne trzy (czynniki przedstawione w tabeli) dotyczą kompozycji jednostek osadniczych, na które składają się:

- zabudowa rozpatrywana pod względem funkcji, formy, konstrukcji lub genezy;
- antropogeniczne podziały przestrzenne np.: areał jednostek osadniczych oraz rodzaj rozłogu w krajobrazie otwartym lub układ ciągów komunikacyjnych w krajobrazie zurbanizowanym oraz
- zaplanowana kompozycja przestrzenna (np.: kompozycja jednostek osadniczych, dominanty, osie widokowe, ekspozycja jednostek zabudowy itd.), której częścią są również zasoby przyrodnicze. Nadawanie znaczeń symbolicznych, związane ze świadomym komponowaniem krajobrazu może być rozpatrywane też w kategorii zasobów niematerialnych, a opis tego zasobu jest istotny dla pełnego zrozumienia charakteru krajobrazu.

Ostatnim elementem kulturowym jest użytkowanie terenu, przy czym istotne jest bardziej dokładne odwzorowanie antropogenicznych form użytkowania, co pozwala na łatwiejsze mapowanie (na przykład jednostek miejskich) oraz eliminuje powielanie informacji o krajobrazie naturalnym. Obejmuje ona również digitalizację danych historycznych (w postaci metadanych), które mogą być pomocne w archeologii krajobrazowej.

Tak szeroki opis oraz prezentacja czynników, pozwala również na dostrzeżenie głębszych zależności między opisywanymi zasobami. W przypadku komponentów naturalnych główną rolę krajobrazotwórczą pełni geologia warunkując ukształtowanie i strukturę kolejnych komponentów oraz klimat, który wpływa na ich zmienność w czasie. Te dwa czynniki należy uznać za dominujące i na swój sposób „niewidzialne” w sensie percepcji wizualnej. Podobnie można scharakteryzować opisane zasoby kulturowe: politykę przestrzenną oraz niematerialne wartości krajobrazu. Elementy te pełnią podobną funkcję sprawczą ale w wymiarze antropogenicznym. Sens tych rozważań tkwi w określeniu „natury stwórczej” i „natury stworzonej”, poszczególnych elementów⁸³. Określenie w miejscu głównych komponentów krajobrazotwórczych oraz pochodnych, może w istotny usprawnić proces zarządzania przestrzenią.

Optymalne skale odwzorowania opisanych zasobów są różne (tab. 30). Pełne ujęcie zależności przyrodniczych wymaga szerszego spojrzenia, czego pośrednim dowodem są problemy związane z uszczegółowieniem regionalizacji fizyczno-geograficznej. Z kolei większe skale,

83. Dyskusję tą podjęła Drapella-Hermansdorfer przywołując pogląd Heideggera, iż: wznoszenie budowli jest równoznaczne „z kładzeniem podwalin przestrzeni i spajaniem jej [...] Budowanie nigdy jednak nie kształtuje „przestrzeni” - łączy się zawsze z „wydobyciem istoty” poszczególnych miejsc (Heidegger 1977, p.331 za: Drapella-Hermansdorfer 2008, s. 62). Te filozoficzne rozważania pośrednio służą określeniu wartości poszczególnych krajobrazów.

są korzystne w badaniach krajobrazu kulturowego gdyż ujawniają elementy tożsamości miejsca. Obowiązujące skale opracowań planistycznych można podzielić również na te, które ułatwiają planowanie strategiczne oraz planowanie szczegółowe. Doświadczenia zagraniczne dowodzą, iż dla zarządzania krajobrazem optymalna jest możliwie jak najdokładniejsza skala, która pozwala jednocześnie na spojrzenie strategiczne. Wydaje się że dla syntezy większości elementów w ramach jednostek krajobrazowych, optymalną skalą jest skala 1:25 000.

Zaproponowany, wstępny podział Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego na jednostki krajobrazowe, wymaga dalszych weryfikacji. Niemniej, kontynuacja badań w tym układzie odniesienia, istotnie ułatwia realizację działań w nawiązaniu do charakteru krajobrazu. Może on posłużyć jako wstęp do dyskusji nad atlasem krajobrazowym regionu oraz kierunkami i celami lokalnej polityki krajobrazowej. Zgodność zaproponowanego podziału z LANMAP II umożliwi również szerokie studia porównawcze, w ramach których należy uwzględnić wzorce i doświadczenia zagraniczne.

W nawiązaniu do tych wniosków, dalsze badania teoretyczne powinny obejmować przede wszystkim krajobraz kulturowy WrOF, który jest wciąż niedostatecznie opisany. Natomiast szczegółowe informacje o zasobach naturalnych należy poddać syntezie, która pozwoli na wskazanie mikroregionów fizyczno-geograficznych. Jednostki te będą dobrym polem odniesienia dla założeń planu zagospodarowania przestrzennego WrOF oraz dla przyszłych regionalizacji kulturowych.

7.2. Podsumowanie badań wdrożeniowych

Praktyka krajów europejskich wskazuje, iż zarówno w wymiarze teoretycznym jak i wdrożeniowym, identyfikacja krajobrazów i ich zasobów jest podstawą kompleksowego zarządzania krajobrazem. Odpowiedzią na te wyzwania jest integracja narzędzi ochrony, gospodarowania i planowania krajobrazu z istniejącymi narzędziami gospodarki przestrzennej na wszystkich poziomach administracji. Ma na to wpływ również unifikacja obszarów zarządzania oparta na wyróżnieniu jednostek funkcjonalnych. Zgodnie z zaleceniami EKK ujednolicane powinny być poszczególne etapy badań krajobrazu:

- dokumentacja i opis krajobrazu, w tym jego zasobów (tworzenie baz danych i systemów monitoringu, promocja informacji o krajobrazie przyrodniczym i kulturowym);
- ocena zasobów (diagnostyka krajobrazu, waloryzacja zasobów krajobrazowych, cykliczne powtarzanie ocen);
- formułowanie wniosków krajobrazowych (interpretacja danych dla celów planowania przestrzennego) oraz
- tworzenie wizji i strategii.

Obecnie zakres prowadzonych współcześnie badań krajobrazu ściśle pokrywa się z zakresem dokumentów planistycznych oraz narzędzi wspomagających planowanie przestrzenne (ryc. 89), co stanowi ogromną szansę na wdrożenie powyższych zasad. Mowa tu głównie o uwarunkowaniach planistycznych oraz ocenach oddziaływania na środowisko i opracowaniach ekofizjograficznych.

Elementem czynnej ochrony, gospodarowania i planowania krajobrazu są również:

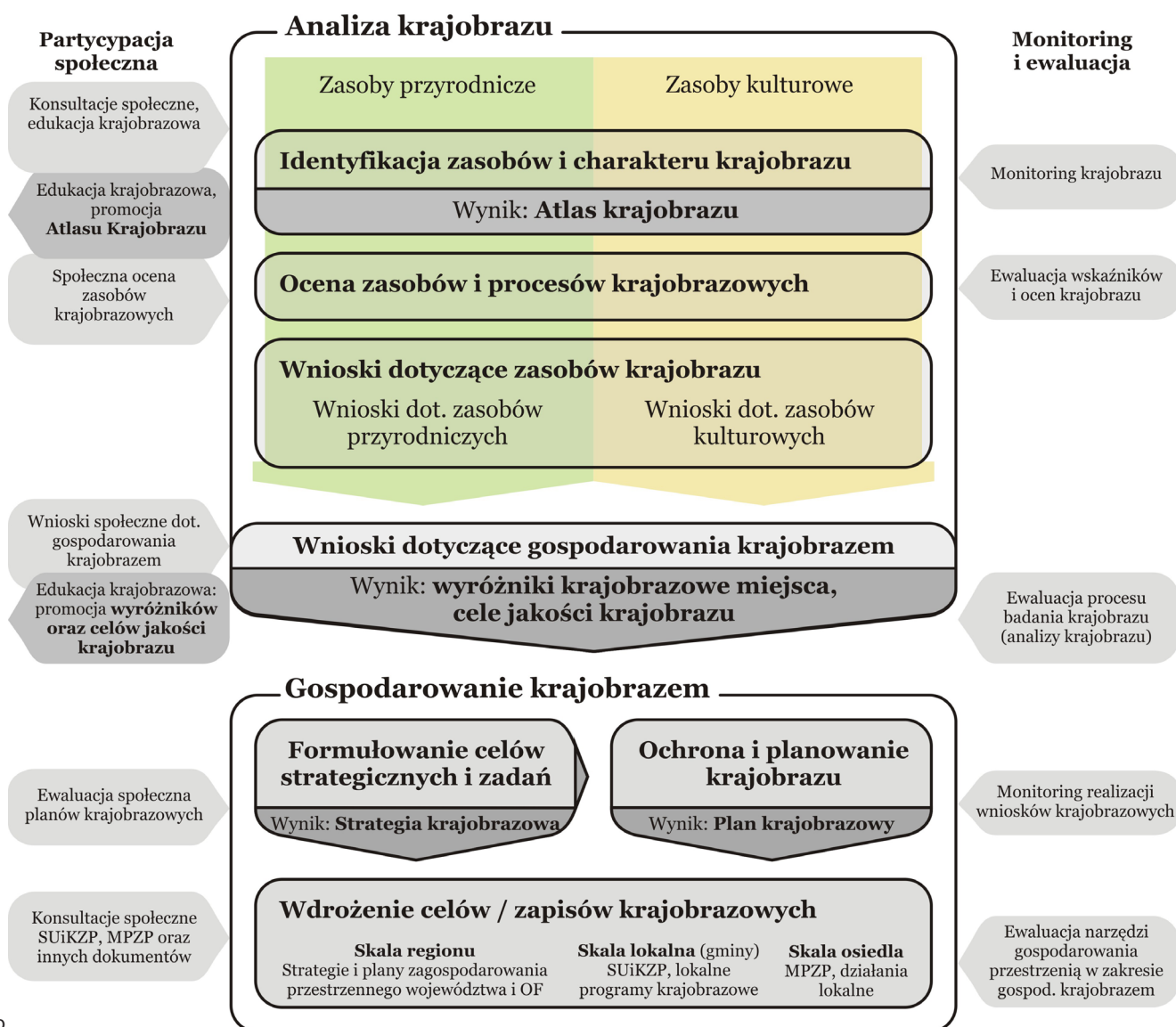
- partycypacja społeczna, a w jej ramach edukacja krajobrazowa oraz
- monitoring, ewaluacja działań i propozycje zmian systemowych.

Zagadnienia te, mocno akcentowane w EKK, są szczególnie istotne dla skutecznego wdrażania opisywanych badań.

W sensie metodycznym, współcześnie nie odkrywamy nowych zasad pracy z krajobrazem. Wyzwaniem jest raczej umiejętne wykorzystanie istniejących badań oraz możliwości, jakie stwarzają nowe systemy pozyskiwania, przetwarzania i udostępniania informacji (bazy danych GIS, teledetekcja i Internet). Należy tu również podkreślić rolę narzędzi wspomagających: atlasów i kart krajobrazowych, arkuszy oceny krajobrazu, standardów oraz wytycznych dla ochrony i zarządzania krajobrazem poszczególnych regionów. Pozwalają one przede wszystkim na bardziej skuteczną komunikację i zarządzanie danymi.

Wypracowanie nowego języka opisu krajobrazu, adekwatnego do współczesnych wyzwań, jest przede wszystkim kwestią umiejętnej syntezy informacji. W omawianych przykładach odnoszono się do najistotniejszych wyróżników lub aspiracji społecznych. A te mają swoje bezpośrednie przełożenie w planach krajobrazowych, które koncentrują się na najistotniejszych kwestiach.

Ryc. 89. Schemat metodologii badań krajobrazu.
Źródło: opracowanie własne

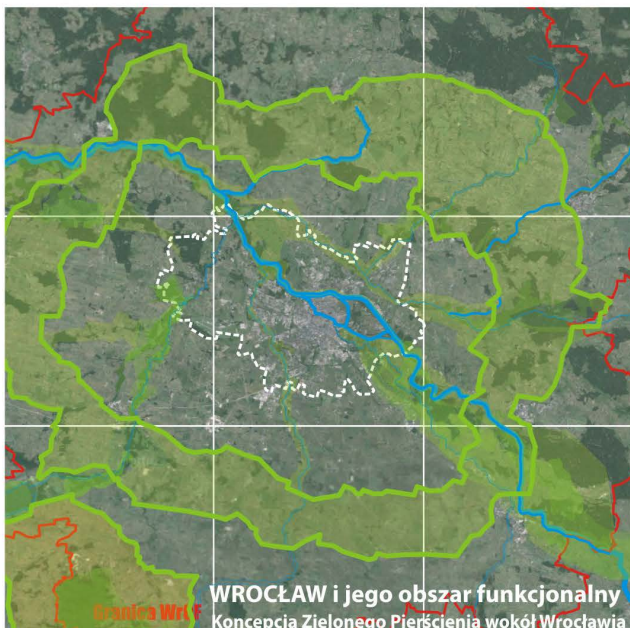
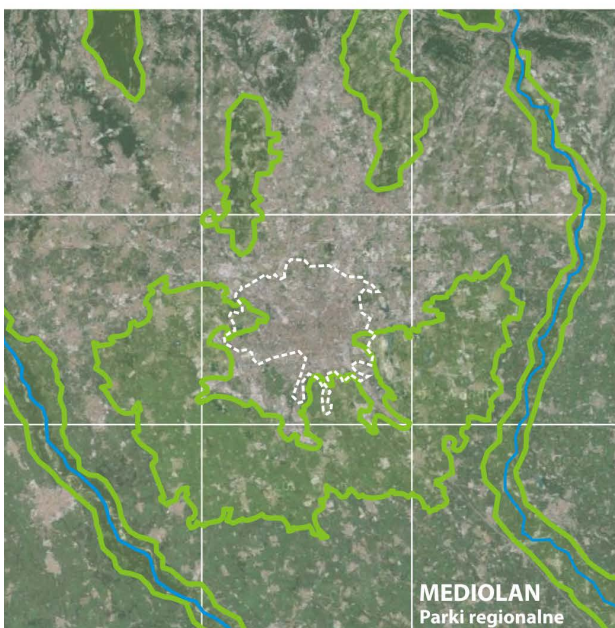
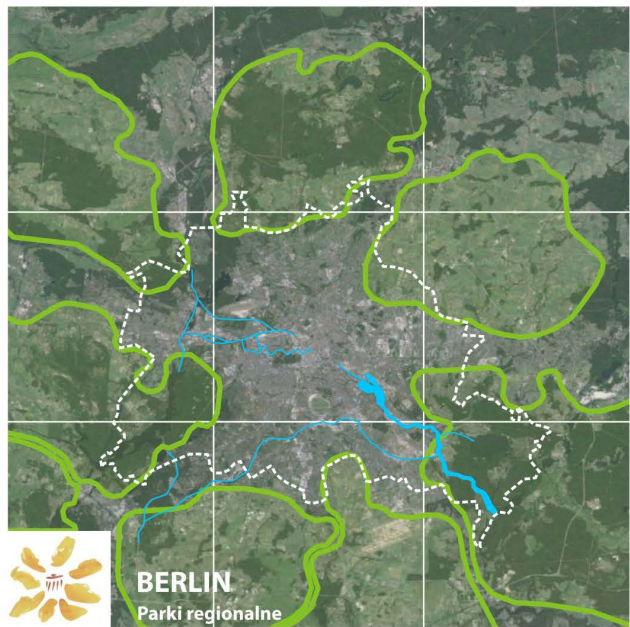
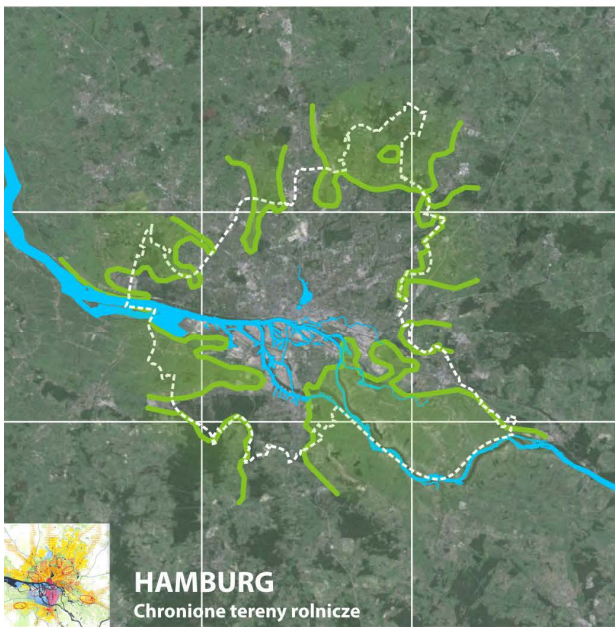
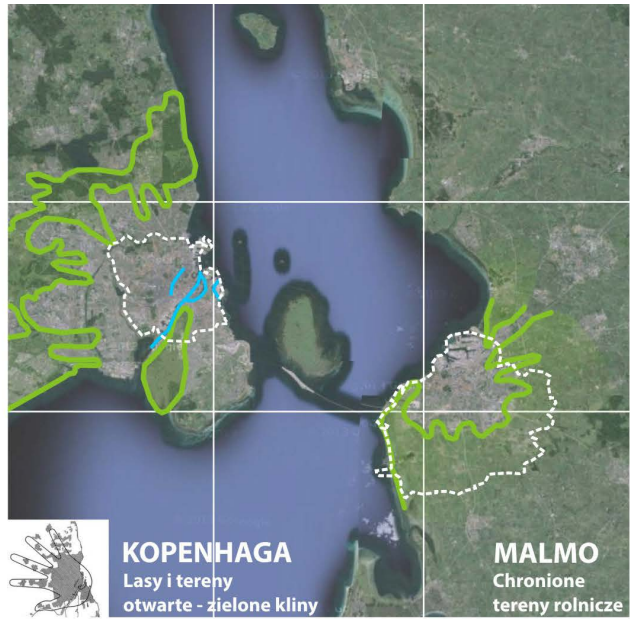

W związku z powyższym można stwierdzić, iż **podjęmowane inicjatywy krajobrazowe wymagają interdyscyplinarnego spojrzenia i specjalistycznych działań**, czyli możliwie szerokiej analizy krajobrazu oraz konkretnych przedsięwzięć projektowych, które nakierowane będą na eksponowanie elementów budujących tożsamość miejsca, świadczących o unikalności danego regionu. W tym kontekście przedstawiona koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia, jest zarysem całościowej strategii, która może połączyć gminy WrOF oraz pomóc w wyartykułowaniu wspólnych celów w kształtowaniu i udostępnianiu lokalnych zasobów.

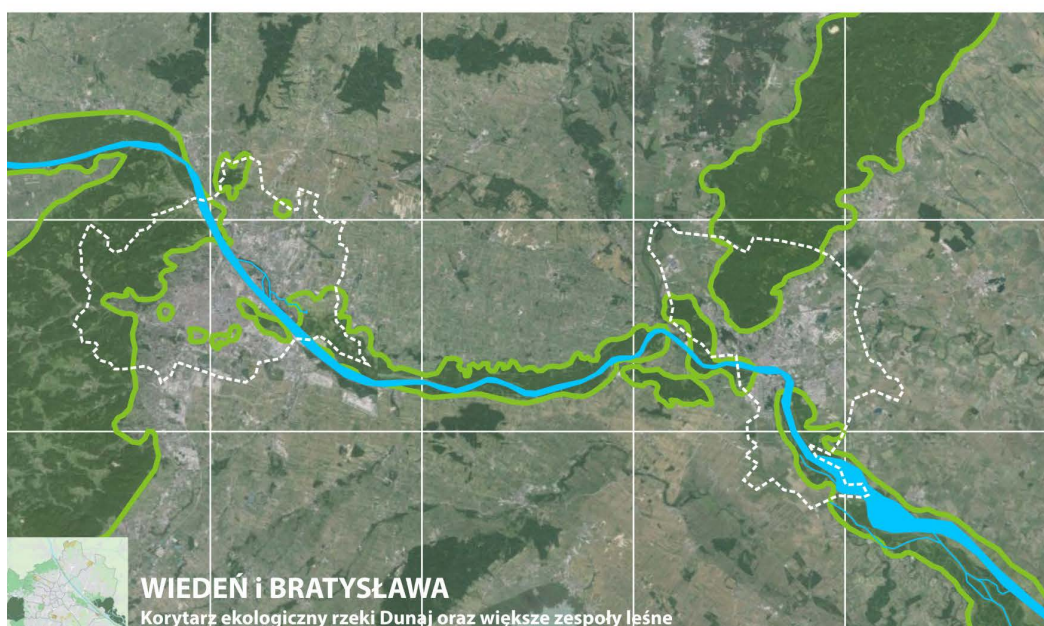
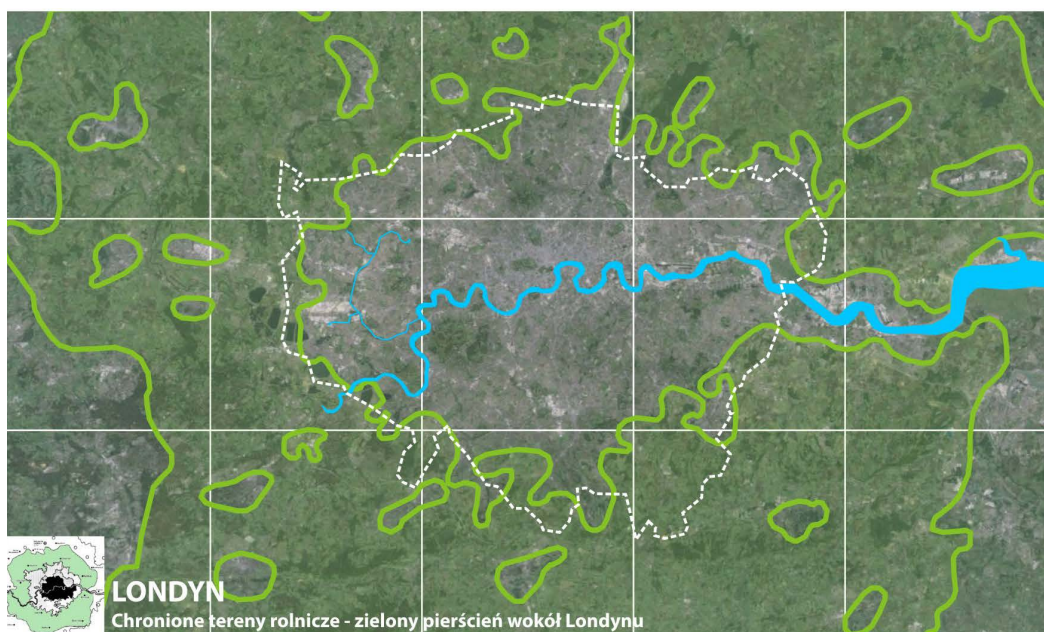
W tym kontekście należy podkreślić, że Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 zaleca tworzenie „obligatoryjnych zielonych systemów pierścieniowych miejskich obszarów funkcjonalnych” wokół ośrodków metropolitalnych i regionalnych (KPZK 2030, s. 58). Planowane w Polsce obszary funkcjonalne są dobrym polem do wdrażania systemów zarządzania krajobrazem. Potwierdzają to studia przypadków z innych krajów gdzie od lat systematycznie realizowane są takie przedsięwzięcia (ryc. 90). W sensie przestrzennym obejmują one różnorodne modele i rozwiązania planistyczne. Ich skala jest zazwyczaj dużo większa, a poszczególne składniki oraz rozwiązania są porównywalne i mogą być implementowane, gdyż obejmują podobne zasoby jakie stwierdzono we WrOF. W ujęciu krajobrazowym, przykłady zagraniczne koncentrują się na zabezpieczeniu najcenniejszych zasobów, uznanych jako strategiczne. W obrębie stref metropolitalnych chronione i udostępniane są przestrzenie otwarte, które stanowią zielone płuca obszarów metropolitalnych, a także zaplecze produkcji rolniczej oraz rekreacji i wypoczynku mieszkańców. Są to przede wszystkim krajobrazy rolnicze, które obecnie w Polsce uznawane są za nieatrakcyjne, pomimo że znacząco wpływają na jakość życia (produkcja żywności, rekreacja, poprawa warunków klimatycznych).

Powinny być one traktowane jako istotny element gospodarczy, nie tylko w związku z produkcją żywności, ale także rekreacją oraz poprawą warunków klimatycznych obszarów zurbanizowanych. Zatem, koncepcja ZPW może zachęcić gminy strefy podmiejskiej do wspólnego wdrażania działań krajobrazowych. Wskazano również w jaki sposób miasto i tereny wiejskie mogą współpracować, wzajemnie się uzupełniając.

Jednocześnie przedstawione w niniejszej pracy: identyfikacja charakteru krajobrazu WrOF (krok 1) oraz wizja ochrony i kształtowania krajobrazu (krok 2) są wstępem do szerszego dialogu społecznego (krok 3). Jest on nieodzownym elementem omówionych zagadnień teoretycznych i praktycznych - służy wypracowaniu wspólnej wizji rozwoju (ryc. 90). Jak wykazano w rozdziale 4, narzędzia polityki krajobrazowej powinny angażować wszystkie strony: mieszkańców i organizacje społeczne, przedsiębiorstwa oraz urzędników odpowiedzialnych za gospodarowanie krajobrazem. Udział wszystkich grup w procesie zarządzania krajobrazem warunkuje społeczną akceptację dla podejmowanych działań.

Ryc. 90. Metody organizacji stref podmiejskich: Barcelona, Kopenhaga i Malmo, Hamburg, Berlin, Mediolan, Wrocław (koncepcja ZPW), Londyn, Wiedeń i Bratysława
Źródło: opracowanie Łukasz Dworniczak, Paula Wojtyła z wykorzystaniem mapy z maps.google.com

W rozprawie doktorskiej zrealizowano wszystkie postawione na wstępie cele pracy (str. 26). W rozdziałach 2-4 omówiono następujące zagadnienia teoretyczne:

- współczesne standardy identyfikacji charakteru krajobrazu pod kątem możliwości wykorzystania we WrOF;
- doświadczenia krajów europejskich w realizacji strategii ochrony i gospodarowania krajobrazami w skali regionów oraz
- metody partycypacji społecznej w realizacji polityk krajobrazowych w obszarach metropolitalnych.

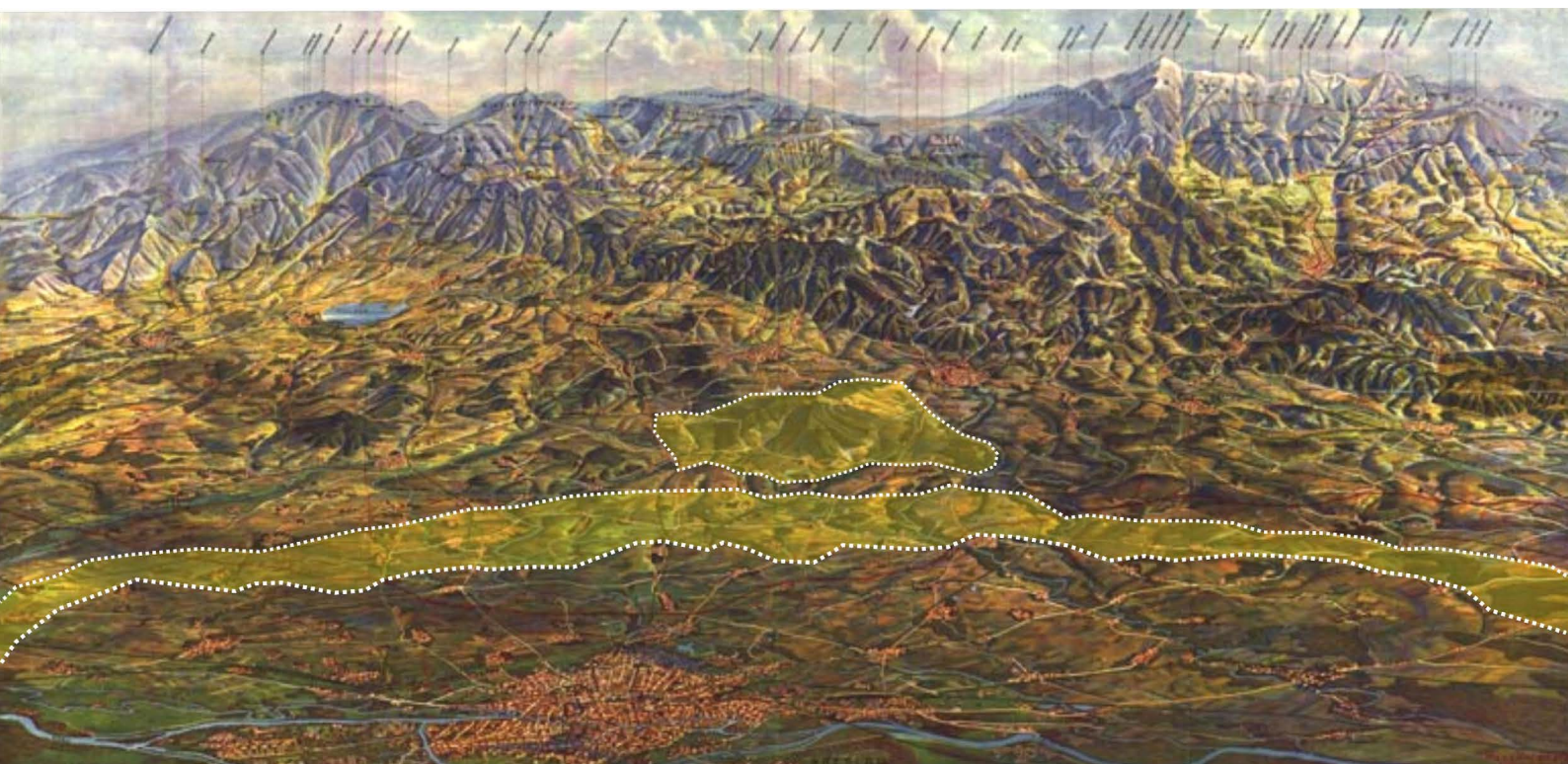
W rozdziałach 5 i 6 opisano zrealizowane badania wdrożeniowe, które obejmowały wykonanie:

- mapy krajobrazu WrOF;
- koncepcji Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia jako strategii gospodarowania krajobrazem WrOF (ryc. 91).

W podsumowaniu sformułowano wnioski naukowe, kierunki dalszych badań oraz ważniejsze przesłanki do zarządzania krajobrazem Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego. Postulaty te stanowią wstęp do społecznej dyskusji nad kształtem krajobrazu WrOF w nawiązaniu do kroku 3.

Współcześnie polskie ośrodki stoją przed nowymi wyzwaniami, które często związane są z dalekimi przeobrażeniami krajobrazów, dlatego też opisane przykłady dobrych praktyk i wdrażania postanowienia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej mogą mieć szerokie zastosowanie. Wrocław, podobnie jak Kraków, Poznań czy Trójmiasto, mają słabo rozwinięte funkcje metropolitalne w porównaniu do ośrodków o zbliżonej wielkości w Europie Zachodniej (KPZK 2030, s.188). Z punktu widzenia badań krajobrazowych oznacza to że posiadamy relatywnie mniej przekształcone krajobrazy w strefach podmiejskich. Korzystając z bogatych doświadczeń krajów, które przechodziły podobną transformację możemy uniknąć błędów oraz kosztów związanych z odtwarzaniem rodzimych krajobrazów.

Ryc. 91. Wizualizacja ZPW na tle panoramicznej mapy topograficznej
Źródło: opracowanie własne, wykorzystano mapę panoramiczną ze zbiorów Ossolineum we Wrocławiu

Ryc. 92. Ślęza i Radunia dominujące w krajobrazie rolniczym WrOF
Fot. Łukasz Dworniczak 2012

8. Źródła i spisy

8.1. Bibliografia

- [1] Aalen F. H. A., Whelan K., Matthew Stout M. 1997: Atlas of the Irish Rural Landscape, University of Toronto Press.
- [2] Antrop M., 2001, The language of landscape ecologists and planners; a comparative analysis of concepts used in landscape ecology. *Landscape and Urban Planning* 55; s. 163-173.
- [3] Antrop M., Van Eetvelde V. 2009: A stepwise multi-scaled landscape typology and characterisation for trans-regional integration, applied on the federal state of Belgium [w:] *Landscape and Urban Planning* 91 (2009) 160–170.
- [4] Atlas krajiny Slovenskej republiky. 1. vyd. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR; Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, 344 s.
- [5] Atlas RP 1997, Atlas Rzeczpospolitej Polskiej, Michał Najgrakowski [red.], Wydawnictwo, Główny Geodeta Kraju, Warszawa. ISBN, 83-86339-00-4.
- [6] Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego. 1997. Pawlak W. [red.], Uniwersytet Wrocławski, Pracownia Atlasu Dolnego Śląska, Wrocław.
- [7] Bagiński E. (red.) 2000: Wrocław i strefa przymiejska jako układ osadniczy, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław.
- [8] Bannister N. R. 2010: Historic landscape characterisation, West Sussex County Council, East Sussex County Council, Brighton & Hove Unitary Authority, English Heritage.
- [9] Bański J. (red.) 2010: Atlas Rolnictwa Polski, IGiPZ PAN, Warszawa.
- [10] Bański J. 2009: Odrębność obszaru podmiejskiego w kontinuum miejsko-wiejskim, *Czasopismo geograficzne*, 80(4), s. 210-228.
www.geogr.uni.wroc.pl/czasopismo_geograficzne/tomy/czasopismo_geograficzne_2009_4.pdf (dostęp: II 2011)

- [11] Bański J., 2008, Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś, [w:], A. Jezierska-Thole, L.Kozłowski (red.), *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, 29-43.
- [12] Bajerowski T., Biłozor A., Cieślak I., Senetra A. Szczepańska A. 2007: *Ocena i Wycena krajobrazu. Wybrane problemy rynkowej oceny i wyceny krajobrazu wiejskiego, miejskiego i stref przejściowych*, Wydawnictwo: Educaterra, Olsztyn.
- [13] Belof M, Kukuła M, Malczewski P. 2011: Stan prac nad planem zagospodarowania przestrzennego Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego, [w:] *Studia nad rozwojem Dolnego Śląska nr 4-6 / 41-43 / s. 36 – 43.*
- [14] Bogdanowski J. 1994, *Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK - WAK) w studiach i projektowaniu (podstawowe wiadomości)*, Kraków.
- [15] Bogdanowski J. 1976: *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wydawnictwo PAN, Kraków.
- [16] Bogdanowski J. Budziło J., Dąbrowska- Budziło K., Flagorowska L., Genga W., Łuczyńska-Bruzda M., Pawłowska K. 1973: *Krajobraz Polski. Ochrona i kształtowanie dla rekreacji*, Teka komisji Urbanistyki i Architektury T. VII, Kraków.
- [17] Bogdanowski J. i [red.] 1998: *Ochrona wartości krajobrazu i środowiska kulturowego w studium do planu i miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie, *Studia i materiały. Krajobrazy*, t. 18 (30), Warszawa
- [18] Borcz Z. 1999: *Krajobraz nizinnych wsi dolnośląskich*, Wyd. AR we Wrocławiu.
- [19] Borowy R. 1978: *Warszawski Zespół Leśny parkiem trzech milionów. cz. II. Dodatek Tygodnika Demokratycznego. Informator turystyczno-usługowy*, Wyd. Epoka, Warszawa.
- [20] Böhm A. 2006: *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu*. Kraków : Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 2006. str. 288.
- [21] Busquets Fabregas J., Contina Ramos 2011: *Raport Zarządzanie obszarem: Gospodarowanie krajobrazem jako proces*, Raport CEP – CDPATEP (2011) 13E. www.gdos.gov.pl/files/OP/management-of-the-territory_PL.pdf
- [22] Chmielewski T. J. 2012: *Systemy krajobrazowe. Struktura – funkcjonowanie – planowanie*. PWN, Warszawa.
- [23] Chmielewski T. J. 2007: *Ochrona krajobrazów hydrogenicznnych w nizinnych parkach narodowych polski*, *Roczniki Bieszczadzkie* 15 (2007), str. 71–94.
- [24] Chomiak A. 2008. *Rolnicze uprawy krajobrazowe na trasie Wrocław-Kłodzko*. Wrocław : Praca dyplomowa, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, 2008. www.nowaktj.pl/mgr/chomiakagata/agatachomiak.pdf
- [25] Chorowska M., Dudziak T., Jaworski K., Kwaśniewski A. 2011: *Zamki i dwory obronne w Sudetach. Tom III: Księstwo Świdnickie. (maszynopis)*.
- [26] *Cork Rural Design Guide: Building a New House in the Countryside 2010, Planning Guidance And Standards Series No. 1, Cork County Council 2003.* www.corkcoco.ie/co/pdf/578944050.pdf (dostęp: VI 2013)
- [27] Davies N., Moorhouse R. 2002: *Mikrokosmos. Portret miasta środkowoeuropejskiego - Wrocław*. Przekład A. Pawelec, Wyd. Ossolineum, Kraków.
- [28] Długoborski [red.] 1966: *Historia Śląska T.2 1763-1850, Cz. 1 1763-1806*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- [29] Drapella-Hermansdorfer A. 2012, *Wytyczne dotyczące opracowania Planu krajobrazowego*. Materiał nie publikowany.
- [30] Drapella-Hermansdorfer A. 2011, *Wprowadzenie do zagadnień Polskiej Polityki Krajobrazowej*. Materiał nie publikowany.
- [31] Drapella-Hermansdorfer A. 2008: *Urbanizacja przyrody – przyroda w kompozycji obszarów zurbanizowanych* [w:] Chmielewski T. J. [red.]: *Struktura i funkcjonowanie systemów krajobrazowych: meta-analizy, modele, teorie i ich zastosowania, problemy Ekologii Krajobrazu*, vol 21.

- [32] Drapella-Hermansdorfer A. 1995: Drugie Konfrontacje w Krajobrazie. Wrocław w zieleni. Studia i materiały nr 1, WA PWr Wrocław.
- [33] Drapella-Hermansdorfer A., Lorenc M., Masztalski R., Świerkosz K., Wojtyszyn B. 1997a. Wrocławska Odra - nurt życiodajny i śmiercionośny. Rocznik Wrocławski 4: 37-80. Tow. Przyj. Ossolineum, Wrocław.
- [34] Drapella-Hermansdorfer A., Masztalski R., Świerkosz K., Wojtyszyn B. 1997b. Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy. Zasoby, granice, problemy planistyczne. - Architectus 1-2: 133-148.
- [35] Drapella-Hermansdorfer A., Masztalski R., Świerkosz K., Wojtyszyn B. 1996. Wielka Wyspa - "ekodzielnicza" Wrocławia. Rocznik Wrocławski 3: 25-71. Tow. Przyj. Ossolineum, Wrocław.
- [36] Drapella-Hermansdorfer A., Masztalski R., Wojtyszyn B. z zespołem, 1995, Studium granic Szczytnickiego Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego we Wrocławiu, Wydział Rolnictwa, Leśnictwa, Zieleni Miejskiej i Ochrony Środowiska U.M. Wrocławia, Wrocław.
- [37] Drapella-Hermansdorfer A., Łuczyńska-Bruzda M. 1982: Kompleksowa analiza sozologiczna (SOZAN) na przykładzie studiów wstępnych do planu zagospodarowania przestrzennego Świętokrzyskiego Parku Narodowego i jego otuliny, Teka komisji Urbanistyki i Architektury T. XVI, Kraków.
- [38] Droeven E., Feltz C., Kummert M. 2003: Livret de la carte des territoires paysagers. CPDT, Therme 4, LEPUR, Brussels.
- [39] Drużkowski M. 2006: Krajobrazy Polski (koncepcja badań ekologiczno-krajobrazowych), Regionalne Studia Ekologiczno-Krajobrazowe, Problemy Ekologii Krajobrazu, tom XVI, Warszawa. www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol16/vol16_1/druzkowski_2006.pdf (dostęp: XII 2012)
- [40] Drużkowski M. 2005: Kartograficzne i teledetekcyjne dane i metadane w badaniach nad krajobrazem. [w:] Szponar A., Horsa-Schwarz S. [red.] 2005: Problemy ekologii krajobrazu vol 17. Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu. PAEK, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław. www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol17/Marian_Druzkowski.pdf
- [41] Dworniczak Ł. 2012a: Krajobraz strefy podmiejska Wrocławia [w:] Bińkowska I. Szopińska E. (Red.): Leksykon zieleni Wrocławia, Wyd. ViaNova, Wrocław (maszynopis).
- [42] Dworniczak Ł. 2012b, Koncepcja Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia, Przegląd Urbanistyczny Tom VI, Wrocław, s. 104 – 105.
- [43] Dworniczak Ł. 2009: Poszukiwanie równowagi w krajobrazie Doliny Bystrzycy we Wrocławiu, maszynopis.
- [44] Dylewski R. 2006 Problemy rozprzestrzeniania się miast w świetle doświadczeń krajów Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych. [w:] Kozłowski S. (red.), Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska Akademia Nauk Komitet „Człowiek i Środowisko” przy Prezydium PAN, Białystok – Lublin – Warszawa.
- [45] Eysymontt R. 2011: Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej, Wyd. ViaNova, Wrocław.
- [46] Filipiak-Niedźwiedzka I. 2009., Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej, monografia, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.
- [47] Gehl J., 2009, Życie między budynkami, wyd. RAM, Kraków.
- [48] Giedych R., Szumański M. 2008: Krajobraz z paragrafem. Zeszyt 10. Architekt krajobrazu – wybrane aspekty prawne wykonywania zawodu. Wyd. SGGW, Warszawa.
- [49] Giedych R. 2004: Uwarunkowania prawne planowania, ochrony i zarządzania krajobrazem w Polsce w świetle Europejskiej Konwencji Krajobrazowej [w:] M. Kistowski (red.), Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską, 2004, Gdańsk, s. 29-34. www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol13/giedych_2004.pdf
- [50] Gruszecki K., 2011: Prawo ochrony środowiska. Komentarz, Wyd. Wolters Kluwer.
- [51] Gonda-Soroczyńska E. 2009: Przemiany strefy podmiejskiej Wrocławia w ostatnim dziesięcioleciu, Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, Nr 4/2009, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, s. 149-165.

- [52] Góralewicz-Drozdowska, Rogowski 2009: Koncepcja przebiegu szlaku kulturowego w oparciu o sakralną architekturę drewnianą północno-wschodniej części Dolnego Śląska [w:] Widawski K. [red.] Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku – wybrane aspekty, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
www.zgrit.uni.wroc.pl/rozprawy_09.pdf (dostęp: V 2012)
- [53] Hrnčiarová T., Mackovčin, P., Zvara, I. eds., 2010. Atlas krajiny České republiky, MŽP Průhonice, VÚKOZ, 332 str. ISBN: 978-80-85116-59-5.
- [54] Hofkens, E., Roosens, I. (eds.), 2001. Nieuwe impulsen voor de landschapszorg. De landschapsatlas, baken voor een verruimd beleid. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, Brussel.
- [55] Jagodziński M. 2008. Projekt szlaku wyróżników krajobrazowych w strefie podmiejskiej Wrocławia. Wrocław : Praca dyplomowa , 2008.
- [56] Janota-Baranowska, M., Marcinek, R., Myczkowski, Z. 2007 Czerwona Księga Krajobrazu Polski, Czasopismo Techniczne. Architektura 2007, R. 104, s. 43-45,
http://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i3/i7/i7/r377/BaranowskaJanotaM_CzerwonaKsiega.pdf (dostęp: XI 2011).
- [57] Jaworek J. 2012: Ocena historycznych cech krajobrazu jako podstawa dla ich ochrony w gospodarowaniu i planowaniu, Czasopismo Techniczne, Seria Architektura (maszynopis).
- [58] Jędraszko A., 1998, Planowanie środowiska i krajobrazu w Niemczech : na przykładzie Stuttgartu, Unia Metropolii Polskich, Warszawa.
- [59] Masztalski R. 2005: Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku. Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław.
- [60] McIlroy 2013: City of Stratford Urban Design and Landscape Guidelines
http://shapingstratford.files.wordpress.com/2013/06/draft-urban-design-guidelines.pdf (dostęp: II 2013)
- [61] McKinney, Matthew, Lynn Scarlett, and Daniel Kemmis 2010: Large Landscape Conservation: A Strategic Framework for Policy and Action, Lincoln Institute of Land Policy, ISBN 978-1-55844-210-8
http://www.lincolnst.edu/pubs/download.asp?doc_id=1037&pub_id=1808 (dostęp: II 2013)
- [62] Menuge A. (Ed.) 2010: Understanding Place: Historic Area Assessments: Principles and Practice, English Heritage
www.english-heritage.org.uk/publications/understanding-place-principles-practice/understanding-place-haa.pdf
- [63] Miklós, L., Hrnčiarová, T. (eds) 2002: Atlas krajiny Slovenskej republiky. 1. vyd. Bratislava: MŽP SR, Banská Bystrica: SAŽP. 344 s.
- [64] Kaim K., 2010, Wybrane niemieckie metody oceny funkcji rekreacyjnej krajobrazu [w:] Krajobrazy rekreacyjne – kształtowanie, wykorzystanie, transformacja. Problemy Ekologii Krajobrazu t. XXVII. 435-440.
- [65] Kamiński J., 2011, Konsultacje społeczne sposób na rewitalizację terenów zieleni [w:] Zielen miejska nr 9 (53), wydawca Abrys, s.44-47.
- [66] Kielczewska-Zaleska M. 2004: Klucz do rozpoznawania genetycznych typów wsi [w:] Piskorz S. [red.] Klucze dydaktyczne do rozpoznawania wybranych elementów środowiska przyrodniczo-kulturowego Polski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- [67] Kistowski M, 2007a, Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z unią europejską, Wydawnictwo Naukowe Bogucki
- [68] Kistowski M, 2007b, Regionalny model zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska polski a strategię rozwoju województw, Wydawnictwo Naukowe Bogucki.
- [69] Kistowski M. 2007c: Metoda delimitacji i oceny wartości wizualno-estetycznej jednostek krajobrazowych i jej zastosowanie dla obszaru województwa pomorskiego [w:] Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju. Profesorowi Andrzejowi Richlingowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa., s.677-695.
www.kgfiks.oig.ug.edu.pl/mk/kistowski_b_1_36.pdf (dostęp: VII 2012)

- [70] Kistowski M. 2005: Przegląd wybranych podejść metodycznych w zakresie analizy i oceny wpływu człowieka na środowisko przyrodnicze [w:] Szponar A., Horska-Schwarz S. [red.] 2005: Problemy ekologii krajobrazu vol 17. Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu. PAEK, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław. www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol17/Mariusz_Kistowski.pdf (dostęp: VII 2012)
- [71] Kolejka Jaromír, Lipský Zdeněk, 2007, Landscape maps in the Czech Republic in connection with world and European development [w:] Journal of Landscape Ecology. Wyd. Praha. Praha : Czech-IALE, 2007. ISBN 978-80-86386-97-3, pp. 54-74, Brno. www.iale.cz/downloads/JLE_o/054-074.pdf (dostęp: VII 2012)
- [72] Kondracki J. 2002: Geografia regionalna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- [73] Kong L. 2012: Break the Green Belt? The differences between green belt and its alternative green wedge A Comparative Study of London and Stockholm, Sweden. [www.bth.se/fou/cuppsats.nsf/all/8990124e785d6493c1257a1b007coa83/\\$file/bth2012kong.pdf](http://www.bth.se/fou/cuppsats.nsf/all/8990124e785d6493c1257a1b007coa83/$file/bth2012kong.pdf) (dostęp: IV 2013)
- [74] Kondracki J. 2002: Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa, ISBN 83-01-13897-1.
- [75] Kononowicz W. 1997, Wrocław : Kierunki rozwoju urbanistycznego w okresie międzywojennym. Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław.
- [76] Kotońska B., Broda M., Zawartka J., 2012 Czy Parki Krajobrazowe zapewniają ochronę krajobrazu w Polsce – ocena sytuacji obecnej i ewentualne propozycje zmian [w:] Materiały pokonferencyjne: Wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej w Polsce, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska. http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/files/Krajobraz_prezentacje/Materialy_konferencyjne.pdf (dostęp: V 2013)
- [77] Kozłowski S. 2006: Propozycje zielonych pierścieni w obszarze metropolitalnym Warszawy [w:] Kozłowski S. (red.), Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska Akademia Nauk Komitet „Człowiek i Środowisko” przy Prezydium PAN, Białystok – Lublin – Warszawa, s. 175.
- [78] KPZK 2030: Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WMP20120000252&ctype=2> (dostęp: VII 2012)
- [79] Krajewski P. 2012: Możliwości zastosowania oceny pojemności krajobrazu w planowaniu przestrzennym na obszarach podmiejskich, Architektura Krajobrazu 3/2012, Wrocław. http://www.aqua.ar.wroc.pl/ak/AK_2012_3/Krajewski.pdf (dostęp: VI 2013)
- [80] Kronenberg J. 2012: Usługi ekosystemów w miastach, Magazyn Zrównoważony Rozwój - Zastosowania, nr 3/2012, Łódź.
- [81] Kryteria delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich 2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa. http://strategia2020.pomorskie.eu/res/strategia2020/obszary_funkcjonalne/kryteria_delimitacji_mof_o_rodzk_w_wojew_dzkich_mrr__luty_2013.pdf (dostęp: VI 2013)
- [82] Krzymowska-Kostrowicka A. 1997: Geoekologia turystyki i wypoczynku. Wyd. PWN, Warszawa
- [83] Landscapes: Improving Conservation Practice in the Northeast Megaregion, 2012, A Report by Regional Plan Association and America 2050. www.rpa.org/library/pdf/RPA-Northeast-Landscapes.pdf (dostęp: XII 2012)
- [84] LCA 2002: Swanwick C. [red.] 2002: Landscape Character Assessment Guidance for England and Scotland, The Countryside Agency, Scottish Natural Heritage. http://www.naturalengland.org.uk/Images/lcaguidance_tcm6-7460.pdf (dostęp: II 2012)
- [85] Lisowski A., Grochowski M., 2009, Procesy suburbanizacji. Uwarunkowania, formy, konsekwencje,
- [86] Liro A. 1995, Koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska, Fundacja IUCN Poland, Warszawa, ISBN 2-8317-0279-8.
- [87] Liro A. 1998, Strategia wdrażania krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska, Fundacja IUCN Poland, Warszawa, ISBN 2-8317-0406-5.

- [88] Mader A., Patrickson S., Smit J. (red.) 2011: Poradnik TEEB dla miast: usługi ekosystemów w gospodarce miejskiej, Wydanie polskie: Fundacja Sendzimira, Kraków.
<http://uslugiekosystemow.pl/?q=publikacje/poradnik-teeb-dla-miast> (dostęp: XI 2012)
- [89] Majchrowska A. 2006: Europejska Konwencja Krajobrazowa impulsem dla badań interdyscyplinarnych, [w:] Regionalne Studia Ekologiczno-Krajobrazowe, Problemy Ekologii Krajobrazu, tom XVI, Warszawa, s. 49-59.
www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol16/vol16_1/majchrowska_2006.pdf (dostęp: I 2012)
- [90] Markowski T., Marszał, (red.) 2006, Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe, KPZK PAN, Warszawa.
http://www.kpzk.pan.pl/images/stories/pliki/Metropolie_obszary_metropolitalne_metropolizacja.pdf (dostęp: III 2012)
- [91] Matuszkiewicz J. M., 2008, Potencjalna roślinność naturalna Polski, IGiPZ PAN, Warszawa.
- [92] McIlroy B. 2013: City of Stratford Urban Design and Landscape Guidelines.
- [93] Mironowicz I., Ossowicz T. 2005, Metodologia badania obszarów o funkcjach metropolitalnych, [w:] T. Parteka (red.), Transformacja zdegradowanych struktur przestrzennych metropolii polskich, „Biuletyn KPZK”, 223, KPZK PAN, Warszawa.
- [94] Mächer S., Wascher D., Klijn J., Koomen A. 2010: European Landscape Mapping LANMAP2 (prezentacja).
http://webdocs.alterra.wur.nl/internet/geoinformatie/themes/e_1/LANMAP2-Mucher-pres.pdf (dostęp: VII 2012)
- [95] Myczkowski Z. 2012, Idea Czerwonej Księgi Krajobrazu Polski w kontekście możliwości wdrożenia. Europejskiej Konwencji Krajobrazowej do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju [w:] Materiały pokonferencyjne: Wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej w Polsce, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska s. 9 – 27.
http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/files/Krajobraz_prezentacje/Materialy_konferencyjne.pdf (dostęp: XI 2012)
- [96] Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A., 2009, Możliwości wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i problem zachowania dziedzictwa kulturowego poprzez kształtowanie krajowej polityki przestrzennej – rekomendacje do KZPK, MRR, Kraków.
www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_przestrzenna/KPZK/Ekspertyzy/Documents/EKK_dziedzictwo_kulturowe_511.pdf (dostęp: I 2012)
- [97] Myga-Piątek U., 2012: Krajobraz kulturowy. Aspekty ewolucyjne i typologiczne. Uniwersytet Śląski, Katowice, ss. 406.
- [98] Myga-Piątek U. 2007: Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych [w:] M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska (red.), waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym, 2007, Gdańsk – Warszawa.
www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol19/myga_piatek_2007.pdf
- [99] Myga-Piątek U. 2005: Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych. [w:] Krajobraz kulturowy aspekty teoretyczne i metodologiczne. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego T.IV. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec.
- [100] Niedźwiecka-Filipiak I. 2009: Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej, monografia, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
- [101] Oleksa A. 2009: Conservation and ecology of the hermit beetle *Osmoderma eremita* s.l. in Poland. J. Buse, K.N.A. Alexander, T. Ranius, T. Assmann (Eds). Saproxyllic beetles - their role and diversity in European woodland and tree habitats. Proceedings of the 5th Symposium and Workshop on the Conservation of Saproxyllic Beetles. Pensoft Series Faunistica 89: 177–188
- [102] Opracowanie ekofizjograficzne dla Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, 2011, Strzelecki Z. [red.], Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie.
[http://mbpr.pl/user_uploads/image/PRAWE_MENU/WYDAWNICTWA/MAZOWSZE.%20Analizy%20i%20Studia/Zeszyt%205\(30\)2011/mais_30.pdf](http://mbpr.pl/user_uploads/image/PRAWE_MENU/WYDAWNICTWA/MAZOWSZE.%20Analizy%20i%20Studia/Zeszyt%205(30)2011/mais_30.pdf) (VIII 2012)
- [103] Opracowanie ekofizjograficzne dla Województwa Dolnośląskiego, 2005, Wojewódzkie Biuro Urbanistyczne we Wrocławiu.
www.eko.wbu.wroc.pl/eko/ (dostęp: V 2011)

- [104] Ossowicz T., Korzeń J. 2011, Analizy i studia dla Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego [w:] Studia nad rozwojem Dolnego Śląska, nr 1/44/2011, 3. Forum Metropolitalne, Wrocław.
www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Gospodarka/Studium/
STUDIA%20-%20OSTATECZNA%20WERSJA.pdf (dostęp: VII 2012)
- [105] Ossowicz, Tomasz i Polański, Tomasz. 2005. Planowanie wrocławskiego obszaru metropolitalnego. [aut. książki] Tadeusz Markowski (red.). Planowanie i zarządzanie w obszarach metropolitalnych. Warszawa : Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2005.
- [106] Ozimek P., Tarko J., Łabędź P. 2010: Cyfrowe modele analizy krajobrazu bazujące na cyfrowych modelach terenu systemów informacji przestrzennej. [w:] Krajobraz a turystyka. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 14. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec.
www.krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/publikacje.artykuly/turystyka/ozimek_p.pdf (dostęp: VI 2012)
- [107] Pawłowska K., 2008a, Przeciwdziałanie konfliktom wokół ochrony i kształtowania krajobrazu. Partycypacja społeczna, debata publiczna, negocjacje. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- [108] Pawłowska K., 2008b, Idea i metody partycypacji społecznej w architekturze krajobrazu. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 10, Sosnowiec, s. 617 – 624.
- [109] Polska A. 2006: Planistyczne problemy kształtowania zielonego pierścienia w aglomeracji lubelskiej. [w:] Kozłowski S. (red.), Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska Akademia Nauk Komitet „Człowiek i Środowisko” przy Prezydium PAN, Białystok – Lublin – Warszawa.
- [110] Polska Polityka Architektoniczna 2011: Polska Polityka Architektoniczna. Polityka jakości krajobrazu, przestrzeni publicznej, architektury. SARP, Warszawa.
www.sarp.org.pl/pliki/ppa.pdf (dostęp: V 2012)
- [111] Potyrała J., 2007, Krajobraz zapomnianej Twierdzy Wrocław z lat 1889-1914, Architectus Nr 1-2(21-22), OW PWr, Wrocław.
- [112] Projekt PZWD 2010, Projekt Zmiany Planu Zagospodarowania Województwa Dolnośląskiego, WBU, Wrocław.
- [113] Raszeja E., 2013, Ochrona krajobrazu w procesie przekształceń krajobrazów wiejskich. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań.
- [114] Raport ogólny dotyczący działalności Rady Eruopy w zakresie Konwencji Krajobrazowej 2011 Report on landscape policies of the member states of the council of Europe, 6 th council of Europe conference on the European Landscape Convention, Council of Europe, Strasbourg, 3-4 May 2011.
<http://www.gdos.gov.pl/files/Konwencje/krajobrazowa/zalacznik-1---raport-dzialania-Rady-Euopy.pdf> (dostęp: VII 2012)
- [115] Richling A. [red.] 2006, Geograficzne badania środowiska przyrodniczego, PWN.
- [116] Richling A. Ostaszewska K. (red.) 2009: Geografia fizyczna Polski, PWN Warszawa.
- [117] Richling A. 2005: Z problematyki przyrodniczego podziału przestrzeni. [w:] Szponar A., Horska-Schwarz S. [red.] 2005: Problemy ekologii krajobrazu vol 17. Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu. PAEK, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol17/Andrzej_Richling.pdf (dostęp: VII 2012)
- [118] Richling A., Solon J. 1996, Ekologia krajobrazu. PWN Warszawa.
- [119] Richling A., Lechnio J. 2005: Koncepcja krajobrazu – operatory i indykatory ewolucji systemów przyrodniczych, [w:] red. A. Richling, J. Lechnio, Z problematyki funkcjonowania krajobrazów nizinnych, Warszawa: 11-27.
www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/monogr/funkcjono/4_ar_jl.pdf (dostęp: VII 2012)
- [120] Różycka W., 1977, Propozycja formowania Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych w planach zagospodarowania przestrzennego, Człowiek i Środowisko, t. 1, z.4, s.53-72.
- [121] Salašová A. 2001, Landscape Planning in the Czech Republic [w:] Salaš, P.: Proceedings of 9th International Conference of Horticulture, September 3th– 6th 2001 Lednice, Czech Republic, ISBN 80-7157-524-0, Volume 3, p. 601-606.

- [122] Salašová A., Štěpán Marek 2007: Landscape planning in the Czech Republic - Opportunities, Visions, and Limits. *Ekologie krajiny (Journal of Landscape Ecology)* 2007, 125–134., ISBN 978-80-86386-97-3. www.iale.cz/downloads/JLE_o/125-134.pdf (dostęp: II 2013)
- [123] Sas-Bojarska A., 2006, Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią z wykorzystaniem ocen oddziaływania na środowisko na przykładzie transportu samochodowego. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- [124] Schlenger H. 1930: *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien: Beiträge zur Morphologie der schlesischen Kulturlandschaft*, Verlag von M. & H. Marcus, Breslau.
- [125] Sowińska B., Chmielewski T. J. 2008: Metoda delimitacji i analiza typologicznego zróżnicowania jednostek przyrodniczo – krajobrazowych Roztocza i Równiny Biłgorajskiej [w:] Chmielewski T. J. [red.]: *Struktura i funkcjonowanie systemów krajobrazowych: meta-analizy, modele, teorie i ich zastosowania, problemy Ekologii Krajobrazu*, vol 21, www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol21/12_Sowinska_Chmielewski_Metoda_delimitacji.pdf (dostęp: XII 2012)
- [126] Stala Z. 1972: Problemy opracowań fizjograficznych-zakres i sposób zbierania informacji. W: *Metody charakterystyki zagospodarowania przestrzennego*, materiały z narady problemowej, IUA, Warszawa, s. 30-42.
- [127] *Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2020*, Zespół autorski: Magdalena Bednarska-Wajerowska, Magdalena Belof, Elżbieta Berezowska, Maciej Bors, Mieczysław Ciurla, Karolina Drewnicka, Artur Harc, Przemysław Malczewski, Jerzy Tutaj, Miłosz Zankowski, Maciej Zathey Wrocław. www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Rozwoj_regionalny/SRWD/SRWD_2020-final.pdf (dostęp: V 2013)
- [128] Swanwick C. [red.] 2002: *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*, The Countryside Agency, Scottish Natural Heritage www.naturalengland.org.uk/Images/lcguidance_tcm6-7460.pdf (dostęp: II 2012)
- [129] Szponar A., Wyrzykowski J. 2009: Dorobek studiów krajobrazowych Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego. [w:] *Architektura Krajobrazu* Nr 2/2009, Wrocław.
- [130] Szulc H. 1997: Typy morfogenetyczne osiedli wiejskich w XIX wieku 1:250000 [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, Michał Najgrakowski [red.], Wydawnictwo, Główny Geodeta Kraju. Warszawa.
- [131] Szulczewska B. 2004: Planowanie przestrzenne jako instrument realizacji sieci ekologicznych: między teorią a praktyką [w:] Cieszevska A. (red.) *Płaty i korytarze jako elementy struktury krajobrazu – możliwości i ograniczenia koncepcji*, 2004, *Problemy Ekologii Krajobrazu* tom XIV, Warszawa.
- [132] Szulczewska B., Cieszevska A. 2006: Układ przyrodniczy obszaru metropolitalnego: sieć w pierścieniu czy pierścień w sieci. [w:] Kozłowski S. (red.), *Żywiolowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska Akademia Nauk Komitet „Człowiek i Środowisko” przy Prezydium PAN, Białystok – Lublin – Warszawa.
- [133] Świerkosz K. 2006. Walory geobotaniczne doliny Odry – stan obecny i perspektywy ochrony. [w:] A. Owoc, A. Grzybowiska-Wywiół. *Ekospotkania. Zielone Lubuskie – Odra 2006*. Wyd. Nowe Zdrowie Publiczne. Zielona Góra, ss. 66-74. ISBN 83-923847-3-3.
- [134] *The Czech Republic Application from Landscape Award of the Council of Europe, 2011 Edition*. <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/Prix/2011-Czech.pdf>
- [135] *Understanding Place: Historic Area Assessments in a Planning and Development Context 2012*, English Heritage. www.english-heritage.org.uk/publications/understanding-place-planning-develop/understanding-place-haa-planning-dev-context.pdf (dostęp: VI 2013)
- [136] Waniek H. 2007: Cztery strony świata [w:] Marsch A.A., Brade J., Codogni-Łańcucka D., Herzig A. Waniek H., *Podróże w czasie. Dawne widoki Śląska na grafikach z kolekcji Haselbacha*, Wyd. ViaNova, Wrocław.
- [137] Watanakabe T., Amati M., Endo K., Yokohari M. 2008: The Abandonment of Tokio's Green Belt and the search for a new discourse of preservation in Tokyo's suburbs. [w:] Amati M. *Urban green belts in the twenty-first century*, Aldershot : Ashgate, p.21-36.

- [138] Wascher, D.M. (red.) 2005: European Landscape Character Areas – Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes. Final Project Report as deliverable from the EU's Accompanying Measure project European Landscape Character Assessment Initiative (ELCAI).
www.paesaggiopocollina.it/paesaggio/dwd/lineguida/elcai_projectreport.pdf (dostęp: III 2012)
- [139] Wascher D., Perez-Soba M, Mücher S. 2006: Landscape Character Assessment as a Basis for Planning and Designing Sustainable Land Use in Europe, Alterra, Wageningen.
- [140] Wascher D.M., Pérez-Soba M. (red.), 2004: Learning from Transfrontier Landscapes – Project in Support of the European Landscape Convention. Alterra Wageningen UR, Wageningen, The Netherlands. Alterra Report 964.
- [141] Welc-Jędrzejewska J., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Stieler E., Jagielska E. 2011, Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.
www.nid.pl/UserFiles/File/pliki%20do%20opobrania/PORADNIK.pdf (dostęp: XI 2012)
- [142] Wiszniowski [red.] 2012: Współczesne metody reintegracji osiedli, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław.
- [143] Wolski P. 2009: Polska architektura krajobrazu w 2009 roku [w:] Architektura Krajobrazu Nr 2/2009, Wrocław.
- [144] Wolski P. (red.), 2002, Przyrodnicze podstawy kształtowania krajobrazu: słownik pojęć, Wyd. SGGW, Warszawa.
- [145] Van Eetvelde, V., Van De Velde, L., Sevenant, M., Antrop, M., 2010. Landscape Atlas of Flanders+10: a decade of experiences outlining integrated landscape research for the future. Living Landscape. The European Landscape Convention in research perspective.
<https://biblio.ugent.be/input/download?func=downloadFile&recordOid=1007864&fileOid=2134631>
(dostęp: VII 2012)
- [146] Van Eetvelde V., Antrop M. 2009, A stepwise multi-scaled landscape typology and characterisation for trans-regional integration, applied on the federal state of Belgium [w:] Landscape and Urban Planning 91 s. 160–170.
- [147] Visser S., 2010, Cultural landscapes in the mirror. What information systems reveal about information management and cultural landscape research. [in:] Bloemers T., Kars H., Van der Valk A. (ed.) The Cultural Landscape & Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension. Amsterdam University Press. Amsterdam; p. 613-614.
- [148] Zachariasz A. 2011: Krajobrazy pamięci wyrazem tożsamości miejsca [w:] Plit J. [red.], Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 15, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG Sosnowiec.
<http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/publikacje/artykuly/niematerialne/zachariasz.pdf> (dostęp: VII 2013)
- [149] Zalecenie CM/Rec(2008)3: Zalecenie Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie wytycznych dotyczących wdrażania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej
Przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 6 lutego 2008 r. na 1017 posiedzeniu Zastępców Ministrów.
www.gdos.gov.pl/files/Konwencje/krajobrazowa/1_Zalaczenia-Ministrow-Wdrazanie-ELC-171120103.pdf (dostęp: II 2012)
- [150] Żarska B., 2005, Ochrona krajobrazu. Wyd. SGGW, Warszawa.

8.2. Podstawy prawne opracowania oraz wybrane porozumienia i strategie

Poniżej przedstawiono dokumenty stanowiące podstawy prawne ochrony i gospodarowania krajobrazem porządkując je według hierarchii aktów prawnych.

Dokumenty o zasięgu międzynarodowym

Agenda 21 (Action Programme - Agenda 21) ratyfikowana przez Polskę w 1993 r.

Europejska karta samorządu terytorialnego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r. Dz. U. z dnia 25 listopada 1994 r.,

Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. Dz. U. z dnia 29 stycznia 2006 r.,

Dyrektywa Rady 79/409/EEC z 02.04.1979 roku w sprawie ochrony dzikich ptaków;

Dyrektywa Rady 92/43/EEC z 21.05.1992 roku w sprawie ochrony naturalnych siedlisk i dzikiej fauny i flory;

Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, ratyfikowana przez Polskę w 1996 r.;

Konwencja o różnorodności biologicznej, ratyfikowana przez Polskę w 1995 r. Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532;

Konwencja UNESCO w sprawie Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (Paryż, 16 listopada 1972 r.)

Deklaracja dotycząca kierunku rozwoju, ochrony i użytkowania lasów;

Paneuropejska strategia różnorodności biologicznej i krajobrazu (1995);

Europejska strategia zrównoważonego rozwoju (2001);

Strategia tematyczna w sprawie środowiska miejskiego (Rezolucja Parlamentu Europejskiego nr. 2006/2061(INI)).

Dokumenty krajowe

Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach, Dz.U. 1991 Nr 101 poz. 444, (z późniejszymi zmianami);

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r., Prawo budowlane, Dz.U. 1994 nr 89 poz. 414 (z późniejszymi zmianami);

Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych, Dz.U. 1995 Nr 11 poz. 79, (z późniejszymi zmianami);

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r., Prawo ochrony środowiska, Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627 (z późniejszymi zmianami);

Ustawa z dnia 6 lipca 2001 r. o zachowaniu narodowego charakteru strategicznych zasobów naturalnych kraju, Dz.U. 2001 nr 97 poz. 1051 (z późniejszymi zmianami);

Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo Wodne, Dz.U. 2001 Nr 115 poz. 1229 (z późniejszymi zmianami),

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 (z późniejszymi zmianami),

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r., o ochronie przyrody, Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880 (z późniejszymi zmianami);

Ustawa z dnia 3 października 2008 r., o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz.U. 2008 nr 199 poz. 1227, (z późniejszymi zmianami);

Uchwała Rady Ministrów Nr 239 z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M.P. 2012 nr 0 poz. 252;

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 8 maja 2003 r. w sprawie przyjęcia „Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2003–2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007–2010”, M.P. 2003, Nr 33, poz. 433;

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 maja 2009 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka Ekologiczna Państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016, M.P. 2009 nr 34 poz. 501;

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r. w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, Dz.U. 2004 nr 118 poz. 1233,

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 września 2002 r., w sprawie opracowań ekofizjograficznych, Dz.U. 2002 nr 155 poz. 1298,

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010 – 2030,

Krajowa strategia ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z programem działań, M.P. 2001, Nr 26, poz. 432;

Na szczeblu regionalnym i lokalnym podstawy prawne opracowania stanowią:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego uchwalony przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego uchwałą nr XLVIII/873/2002 z dnia 30 sierpnia 2002 roku;
- Studia Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego poszczególnych gmin ;
- Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 Roku, (Uchwała Nr XLVIII/649/2005 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 30 listopada 2005 roku);
- Projekt zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego;
- Studium zagospodarowania przestrzennego pasma Odry w granicach woj. Dolnośląskiego.

8.3. Spis ilustracji i tabel

Spis ilustracji

Ryc. 1. Ostrów tumski i Stare Miasto - ikony krajobrazu kulturowego Wrocławia.....	6
Ryc. 2. Masyw góry Ślęży - ikona Śląska, widok ze Wzgórz Trzebnickich.....	10
Ryc. 3. Granica Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego na tle podziału administracyjnego.....	14
Ryc. 4. Rozmieszczenie wstępne typowych krajobrazów na tle podprovincji fizyczno-geograficznych do ujęcia w Czerwonej Księdze Krajobrazów Polski.....	22
Ryc. 5. Strefa miejska, podmiejska (miejsko-wiejska) i wiejska WrOF.....	23
Ryc. 6. Koncepcja rolniczych upraw krajobrazowych w okolicach Rolantowic – Widok na masyw Ślęży.....	25
Ryc. 7. Schemat metodologii badań krajobrazu WrOF.....	27
Ryc. 8. Odra – główna oś krajobrazu naturalnego WrOF.....	28
Ryc. 9. Obszary dla których wykonano Urban Atlas.....	34
Ryc. 10. Dominujące typy krajobrazu w Europie na podstawie CORNIE 2006.....	35
Ryc. 11. Typy krajobrazu WrOF i okolic wg. LANMAP2.....	37
Ryc. 12. Zespoły cech identyfikujących krajobraz w ujęciu geograficznym (miejsce) oraz w odbiorze indywidualnym (ludzie).....	39
Ryc. 13. Hierarchiczne jednostki krajobrazowe na przykładzie The Southern Pennines (nr. 36).....	39
Ryc. 14a i b. Wizualizacje komponentów krajobrazu oraz zachodzących między nimi zależności, opublikowana w Atlasie krajobrazowym Słowacji.....	42 i 43
Ryc. 15. Mapa typologii krajobrazu naturalnego Polski w granicach WrOF.....	44
Ryc. 16. Mapa typów krajobrazu naturalnego Polski w granicach WrOF.....	44
Ryc. 17. Mapa wykorzystania krajobrazu.....	45
Ryc. 18. Fragment Mapy krajobrazowej opublikowanej w Atlasie Śląska Dolnego i Opolskiego ze wskazaniem granic WrOF.....	46
Ryc. 19. Koncepcja projektowa powiązań systemu obszarów rekreacyjnych.....	51
Ryc. 20. Jednostki przyrodniczo-krajobrazowe Warszawy i okolic wyznaczone w Opracowaniu ekofizjograficznym dla Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.....	52
Ryc. 21. Predyspozycje do tworzenia zielonego pierścienia wokół Warszawy.....	53
Ryc. 22. Komponenty krajobrazu wg współcześnie prowadzonych badań.....	54
Ryc. 23. Schemat zintegrowanego projektowania krajobrazu.....	54
Ryc. 24. Współczesny krajobraz kulturowy strefy podmiejskiej Wrocławia – pole golfowe wraz z towarzyszącą zabudową mieszkaniową.....	56
Ryc. 25. Zielone pierścienie w Wielkiej Brytanii.....	58
Ryc. 26. Schemat zielonego pierścienia wokół Londynu “The Greater London Plan” 1944.....	58
Ryc. 27. Porównanie Mapy krajobrazów Niemiec (Federalna Agencja Ochrony Środowiska) i Kierunków kształtowania krajobrazu (Ministerstwo budownictwa).....	61
Ryc. 28. Schemat parków regionalnych wokół Berlina.....	62
Ryc. 29. Schematy rozwoju Hamburga z lat 1922, 1976 i 2007.....	63

Ryc. 30. Fragmenty opracowań dla Hamburga.....	63
Ryc. 31. Schemat zielonej sieci Hamburga ze wskazaniem wybranych inwestycji.....	64
Ryc. 32. Atlas krajobrazu kulturowego Hamburga. Fragment dzielnicy Wilhelmsburg, mapy z lat: 1772, 1878, 1953, 2000.....	65
Ryc. 33. Obecny system parków podmiejskich z zaznaczonym Parkiem Południowym (góra) Koncepcja Metrobosco (dół).....	67
Ryc. 34. Różne formy zadrzewień kształtowane w strefie podmiejskiej Mediolanu.....	68
Ryc. 35. Południowe przedmieście Mediolanu.....	69
Ryc. 36. Sady owocowe na Wzgórzach Trzebnickich – relikw krajobrazów rolniczych w strefie WrOF.....	70
Ryc. 37. Projekt gospodarowania krajobrazem wg. zaleceń Rady Europy. Wyróżniono zagadnienia związane z partycypacją społeczną.....	72
Ryc. 38. Karta krajobrazu wykorzystywana w ramach procedury LCA.....	74
Ryc. 39. Zakres Atlasu krajobrazu północno-wschodnich stanów USA.....	76
Ryc. 40. Aleja owocowa wzdłuż drogi nr 33 w okolicy wsi Caslavky na północy Czech.....	81
Ryc. 41. Komponowana zieleń maskująca tereny przemysłowe przy drodze nr 33 na północy Czech.....	81
Ryc. 42. Przykład złego i dobrego kształtowania architektury i zieleni wokół domu.....	82
Ryc. 43. Wizualizacje 3D wsi Psary. Stan obecny oraz po realizacji MPZP.....	82
Ryc. 44. Logo Zielonej stolicy Europy.....	85
Ryc. 45. Sztokholm - schemat obrazujący korzyści z wdrażania systemu zieleni.....	85
Ryc. 46. Sztokholm - system płatów i klinów zieleni.....	85
Ryc. 47. Wybrane logo niemieckich zielonych pierścieni.....	86
Ryc. 48. Mapa Wrocławia i okolic z 1914 r.....	88
Ryc. 49. Podział map krajobrazowych ze względu na skalę oraz zakresy wielkościowe i rangę taksonomiczną przedstawianych geokomponentów.....	91
Ryc. 50. Regiony fizyczno-geograficzne WrOF wg. Kondrackiego.....	92
Ryc. 51. Topografia Wzgórz Trzebnickich i okolic. Od góry: mapa hipsometryczna, mapa spadków terenu co 5% oraz mapa spadków terenu co 2% z zaznaczonymi jednostkami.....	94
Ryc. 52. Typy ukształtowania terenu WrOF.....	96
Ryc. 53. Typy ukształtowania terenu WrOF na tle podziału fizycznogeograficznego Kondrackiego i Walczaka.....	97
Ryc. 54. Typy ukształtowania terenu WrOF na tle typów krajobrazu naturalnego Polski.....	97
Ryc. 55. Typy ukształtowania terenu WrOF na tle mapy pochodzenia rzeźby.....	97
Ryc. 56. Typy ukształtowania terenu WrOF na tle mapy roślinności po potencjalnej	98
Ryc. 57. Fragment opracowanej mapy użytkowania terenu WrOF.....	100
Ryc. 58. Tereny zalewowe WrOF.....	101
Ryc. 59. Fragment użytkowanie terenu i SUIKZP Gminy Kobierzyce – tereny zalewowe rzeki Ślęzy.....	101
Ryc. 60. Typy użytkowania terenu WrOF.....	104
Ryc. 61. Struktura użytków rolnych – rysunek towarzyszący mapie 8. Towarowość rolnictwa w KPZK 2030.....	105
Ryc. 62. Wynikowa mapa krajobrazu WrOF.....	107
Ryc. 63. The County of London Plan (Sir Patrick Abercrombie 1943).....	108

Ryc. 64. Typy morfogenetyczne osiedli wiejskich opublikowane w Atlasie RP.....	108
Ryc. 65. Typy genetyczne jednostek osadniczych WrOF na tle jednostek krajobrazowych.....	110
Ryc. 66. Mapy z lat: 1850, 1915, 1995, 2010 dla okolicy Oporowa i Bielán Wrocławskich.....	111
Ryc. 67. Plan Wrocławia z 1934 r. – dawna wieś oporów oraz rozplanowane nowe osiedle.....	112
Ryc. 68. Zabytki WrOF na tle mapy majątków z XVIII w.....	112
Ryc. 69. Zachowana sakralna architektura drewniana w północno-wschodniej części Dolnego Śląska.....	113
Ryc. 70. Korytarz ekologiczny Odry w okolicach Brzegu Dolnego.....	114
Ryc. 71. Wykres widoczności z Góry Ślęży.....	116
Ryc. 72. Wykres widoczności z drogi nr 5 (Wysoki Kościół, Wzgórza Trzebnickie).....	116
Ryc. 73. Krajobrazy WrOF oraz granice form ochrony przyrody.....	118
Ryc. 74. Krajobrazy WrOF oraz granice jednostek administracyjnych.....	119
Ryc. 75. Widok na Sanktuarium św. Jadwigi i Trzebnicę z Winnej Góry.....	120
Ryc. 76. Widok na masyw Góry Ślęży – ikona semantyczna Śląska widziana z „Gajowego Wzgórza” we Wrocławiu.....	122
Ryc. 77. Wielki Wrocław wg. projektu E.Maya (1925). Decentralizacja miasta systemem satelitów i ograniczonego centrum.....	123
Ryc. 78. Wrocławski Obszar Funkcjonalny wskazany w Projekcie Planu Zagospodarowania Województwa Dolnośląskiego.....	124
Ryc. 79. Synteza kierunków zagospodarowania gmin WrOF.....	124
Ryc. 80. Wybrane uwarunkowania przestrzenne na tle sieci ochrony walorów przyrodniczo-kulturowych WrOF.....	125
Ryc. 81. Schemat pasowego systemu zieleni wokół Wrocławia.....	127
Ryc. 82. Schemat płatowego systemu zieleni wokół Wrocławia.....	127
Ryc. 83. Schemat pierścieniowego systemu zieleni wokół Wrocławia.....	128
Ryc. 84. Schemat ideowy ZPW - Propozycja poszukiwania tożsamości kulturowej Zielonego Pierścienia Wrocławia Źródło: opracowanie własne.....	130
Ryc. 85. Model Zielonego Pierścienia wokół Wrocławia.....	132
Ryc. 86. Zielony Pierścień wokół Wrocławia na tle krajobrazów WrOF.....	132
Ryc. 87. Widok ze Ślęży w kierunku Sulistrowic.....	133
Ryc. 88. Widok z wieży wrocławskiej katedry w kierunku Masywu Ślęży.....	134
Ryc. 89. Schemat metodologii badań krajobrazu.....	140
Ryc. 90. Metody organizacji stref podmiejskich: Barcelona, Kopenhaga i Malmo, Hamburg, Berlin, Mediolan, Wrocław (koncepcja ZPW), Londyn, Wiedeń i Bratysława.....	142
Ryc. 91. Wizualizacja ZPW na tle panoramicznej mapy topograficznej.....	144
Ryc. 92. Ślęża i Radunia dominujące w krajobrazie rolniczym WrOF.....	146

Spis tabel

Tabela 1. Typy obszarów funkcjonalnych wg. KPZK 2030.....	13
Tabela 2. Wybrane dane statystyczne dot. obszaru opracowania.....	15
Tabela 3. Formy ochrony obszarowej na terenie WrOF oraz organy ustanawiające.....	18
Tabela 4. Cechy poszczególnych stref miejskiego obszaru funkcjonalnego wg. Bańskiego.....	24
Tabela 5. Metody delimitacji krajobrazu.....	31
Tabela 6. System klasyfikacji pokrycia terenu zgodny z programem CORINE Land Cover.....	33
Tabela 7. Kryteria mapowania krajobrazu The European Landscape Map (LANMAP2).....	36
Tabela 8. Typy krajobrazu Wielkiej Brytanii.....	38
Tabela 9. Kryteria delimitacji przyjęte w mapowaniu krajobrazu Belgii.....	41
Tabela 10. Kryteria delimitacji krajobrazu Republiki Czeskiej.....	43
Tabela 11. Typy krajobrazów naturalnych Polski w granicach WrOF.....	45
Tabela 12. Metoda badań krajobrazu wg. Bogdanowskiego.....	48
Tabela 13. Rodzaje krajobrazu Polski mapowane przez Bogdanowskiego.....	49
Tabela 14. Uwzględnione geokomponenty w analizowanych mapach krajobrazowych i w wybranych metodach badań.....	55
Tabela 15. Priorytety planowania środowiska i krajobrazu w Sztutgarcie oraz kluczowe zagadnienia Opracowanie własne na podstawie Jędraszko 1998.....	66
Tabela 16. Kryteria waloryzacji krajobrazu.....	78
Tabela 17. Przykładowe usługi ekosystemów – wybrane funkcje terenów zieleni w czterech kategoriach.....	83
Tabela 18. Charakter i skala działań zgłaszanych do konkursu o Nagrodę Krajobrazową Rady Europy.....	84
Tabela 19. Regionalizacja ukształtowania terenu WrOF odpowiadające regionom fizyczno-geograficznym.....	93
Tabela 20. Zidentyfikowane typy ukształtowania terenu WrOF.....	93
Tabela 21. Zidentyfikowane typy ukształtowania terenu WrOF.....	95
Tabela 22. Zestawienie informacji dot. terenów zabudowanych i rolnych z legend dla dostępnych baz danych.....	99
Tabela 23. Przykładowe typy krajobrazu współczesnego ze wskazaniem proporcji czynników.....	102
Tabela 24. Formy użytkowania terenu w granicach WrOF.....	103
Tabela 25. Zidentyfikowane typy użytkowania terenu ze wskazaniem proporcji czynników.....	103
Tabela 26. Regionalizacja i typologia krajobrazów WrOF.....	106
Tabela 27. Typologia jednostek osadniczych WrOF.....	109
Tabela 28. Powierzchnie jednostek krajobrazowych (z wyszczególnieniem mezoregionów).....	115
Tabela 29. Przykładowe zadania strategiczne dla wybranych krajobrazów w obrębie ZPW.....	133
Tabela 30. Naturalne i kulturowe czynniki kształtujące krajobraz w odniesieniu do skal planowania przestrzeni.....	137